

Бібліятэка часопіса
„Беларускі Гістарычны Агляд“

Бібліятка
Беларускага Гісторычнага Атляду

Выйшліздруку

- Франц Кушаль Сграбыстваразъяня Беларускагавойска. Менск, 1999. 166с.
- Сымон Каідывоўін. Рэвгrom нацыянальнагаруху Беларус. Мінск, 2000. 160с.
- Алесь Белы. Хроніка „Белай Руды“. Нарыс гісторыіадной геаграфічнай назвы. Мінск, 2000. 238 с.
- Людміла Хмяльніцкая. Пастрыкіз Віцебска (жыццяпіс Аляксандра Сапунова). Мінск, 2001. 256 с.
- Лявон Юрэвіч. Вырваныябачыны: дагісторыі Саюзу Беларускай Моладзі. Мінск, 2001. 214 с.
- Слуцкі збройны чын 1920г. удакументах ўспамінах. Мінск, 2001. 274 с.
- Мікола Панькоў. Хроніка беларускагажыцця начужыне (1945—1984гг.). Мінск, 2001. 332 с.
- Юры Туронак. Беларуская кніга пад нямецкім контролем (1939—1944). Мінск, 2002. 144 с.
- Вітвут Тумаш. Выбраныяпрацы. Мінск, 2002. 246 с.

Рыхтуюцца друку

- Юліуш Бардах. Штуды із гісторыі Вялікага Княства Літоўскага (14 друк. арк.)
- Фрыда Гурэвіч. Старожытны Наваградак (замак і горад). Пераклад і навук. рэд. М. Нікапаева (15 арк.)
- Андрэй Радаман, Віталь Галубовіч. Ваяводскія павятовыя ўраднікі Вялікага Княства Літоўскага ў другой палове XVI—першай палове XVII ст. (Спісы) (10 арк.)
- Генадзь Сагановіч. Нямецкіордэн у беларускай гісторыі XIII—XVI ст. (10 арк.)
- Алесь Смалянчук. Раман Скірмунт: шляхда Беларусі (6 арк.)

Лявен Юрэвіч

Літаратурны
рух на
Эміграцыі

Мінск
2002

УДК 882.6–054.72.09

ББК 83.3 (4 Бei)

Ю 87

Бібліятэка БГА

Сэрыя: Досьледы

Навукова-рэдакцыяна рада сэрыі:

Аляксей Каўка, Вітаут Кіпель,

Адам Мальдзіс, Яўген Мірановіч,

Уладзімір Міхнюк, Віталь Скалабан,

Захар Шыбека, Лявон Юрэвіч

Каардынатар: Генадзь Сагановіч

Рэдактар: Алег Гардзіенка

Юрэвіч Л.

Ю 87 Літаратурны рух на эміграцыі. — Мінск, 2002.
— 244 с. (Бібліятэка часопіса «Беларускі Гістарычны Агляд»)

Кніга ньюёр скага дасыледчыка Лявона Юрэвіча прысьвеченая разгляду літаратурнага працэсу на беларускай эміграцыі: плыні, асобы, суполкі, перыёдыкі, кнігі. Аўтар упершыню ў беларускай крытыцы дае по ўну ю карціну эміграцыінай літаратуры. Кніга дапоўненая цікавымі матар'яламі да гісторыі беларускай літаратуры ў выгнанні, а таксама каштоўнымі аўтографамі і фотаздымкамі.

УДК 882.6–0547.72.09

ББК 83.3 (4 Бei)

ISBN

© Беларускі Гістарычны Агляд, 2002

© Лявон Юрэвіч, 2002

Belarusians have been far less inclined to leave their native country than, for instance, Russians and Poles, but their emigration, too, provides a fascinating field of research. Indeed, the last few years have seen a markedly increased interest in the history and literary activities of the mid-20th-century Belarusian emigration, both in Belarus itself and in some of the places where the émigrés found new homes. In part, this may be attributed to the relatively recent possibility of metropolitan Belarusian scholars consulting Western publications and archival materials, and partly to the fact that the émigré communities themselves, strengthened by a new generation, have responded actively to the challenge of collecting and publishing scattered materials before they are irretrievably lost.

Although the post–World War II emigration was numerically the greatest, the chronological range of emigration from Belarus covers a wide spectrum from the great renaissance scholar Frańcišak Skaryna to some of the outstanding writers of today, notably the leading prose writer Vasil Bykau, and, in poetry, Aleś Razanau and Uładzimir Niaklajeu. The literary movement that forms the subject of this book, however, is that of those Belarusians who left their country towards the end of the war. It is they who have attracted most attention from scholars inside Belarus, notably Barys Sačanka, Lidzija Savik and Aleś Paškiewič, the poet and scholar Jan Czykwin in Eastern

Poland, and, most importantly, émigré scholars like Anton Adamovič, Vita-t Kipiel and, in recent years, the author of the present study. In addition to purely editing work, Lavon Jurevič has already produced two very valuable collections of annotated literary and historical texts, and of articles on émigré literature, Archiūnaja kniha (New York, 1997) and Kamentary (Miensk, 1999). In the present volume he offers a more homogenous picture of the Belarusian literary movement in emigration, drawing material from rare and little-known sources, including wartime newspapers and the archives of the Belarusian Institute of Science and Art in New York. His chronology of events covers more than half a century, and the book is rich in correspondence, be it between the publishers and editor of the first important anthology of Belarusian émigré literature, La čužych bieraho-, or between prominent émigré writers and members of the Soviet Belarusian Union of Writers. Individual writers, too, notably Aleś Sałaviej, are represented by previously unpublished correspondence.

The status of a distinguished émigré writer like the late Masiej Siadniou is assured, but he was not an isolated figure, and the literary process and context to which he belonged is fascinating in its own right. With this thoroughly annotated collection of new materials Lavon Jurevič has undoubtedly made a great contribution to our understanding and knowledge of the history and culture of the Belarusian emigration.

School of Slavonic and East European Studies
University College London

ARNOLD McMILLIN

Літаратурны рух на эміграцыі¹

Кароткі нарыс гісторыі

I

Эміграцыйная літаратура Беларусі мае доўгую, яшчэ ад Францішка Скарыны, гісторыю. Берлінская газета «Раніца» 28 траўня 1944 г. зъмясьціла на сваіх бачынах верш «Туга на чужой старане» Вінцэя Каратынскага, назваўшы аўтара «піянэрам беларускае эміграцыі». Асобныя параграфы былі і ў 20-х г. мінулага стагодзьдзя: часопіс «Крывіч» у Коўне (1923—1926), паэзія Ўладзімера Жылкі ды зборнік «Замежная Беларусь», выдадзены ў Празе ў 1926 г. Яшчэ — творчасць Кастуся Езавітава й Віктара Вальтара ў Латвіі, Гальляша Леўчыка ў Варшаве.

Распачынаючы гаворку пра эміграцыйны літаратурны рух, неабходна акрэсліць ягоныя часавыя межы. У дадзеным выпадку ідзецца пра найбольш багаты на творы й творцаў час — час павенны, што бярэ свой пачатак у Берліне 40-х, і да XX канцавечча.

¹ У тэксьце далей як сынані мічныя выкарystоўваюцца тэрміны эміграцыя, выгнаныне, дыяспара.

У звязку зрознымі прычынамі беларуская культура, іня толькі на выгнаньні, найперш знаходзіла сваё аднострэлаванье ў *Слове*. Але на эміграцыі лігаратура (у шырокім значэнні гэтага слова) набыла большістотную вагу, бо, з аднаго боку, не патрабавала гэткіх спэцыфічных умоў для культывацыі, як выяўленчае мастацтва або тэатар, а з другога боку, мова, беларускае слова зьяўлялася тым самым чыннікам, што вызначаў адметнасць, прыналежнасць да пэўнай групы сярод эміграцыі зь іншых краінай.

Не апошнім фактам трэба лічыць і тое, што значная частка паваенай эміграцыі былі людзі адукаваныя. Таму натуральна, што іх культурнае жыццё набывала літаратурныя формы (і гэта мае асаблівае значэнне для дасыледчыкаў культуры беларускага замежжа, бо слова — мастацкая літаратура, мэмуары, ліставаньне, адозвы, статуты, палемічная літаратура, навуковыя працы па гісторыі, мовазнаўстве, этнографіі і г. д. — зьяўляеца асноўнаю, калі не адзінаю крыніцаю дасыледаваньня).

Напісаць гісторыю беларускага замежжа ня-проста. Звычайна погляд фіксуецца на асобных момантах гісторыі (напрыклад, на супрацьстаянні *крыявічоў* і *зарубежнікаў*), ці на двух—трох імёнах у літаратуры. Хоць, закрануўшы гістарыяграфію беларускага замежжа, трэба адзначыць, што ўжо маєм гэткія фундамэнтальныя працы, як дасыледаваньні до ктара Вітаута Кіпеля² і пасъмяротна выдадзеную ўнікальную кнігу Міколы Панькова³.

Культурнае, творчае жыццё знайшло свой адбітак

² Кіпель В. Беларусы ў ЗША. Менск, 1993; Kipel V. Belarusans in the United States. New York—Oxford, 1999.

³ Панькоў М. Хроніка беларускага жыцця на чужыні (1945—1984 г.). Менск, 2001.

у кнігах, часопісах, газетах, бюлетэнях, і не згубіцца ў гэтай Скарынавай галяктыцы, якая можа шакаваць непадрыхтаванага дасъледніка сваімі памерамі (і зъяўляеца своеасаблівым адказам на закіды беларусам дъяспары ў неактыўнасці, інэрціі, няздолльнасці да арганізаванасці), зарыентавацца ў матэрыяле дапамагае вычарпальная бібліяграфія Зоры й Вітаута Кіпеля⁴.

Што да самой літаратуры, дык пра яе нібыта пісалася, але звычайна пісалася ў жанры «творчы партрэт пісьменьніка», што вырывае творчасць ды й самога аўтара з гістарычнага кантэксту й робіць ацэнкі крытыкаў надта прыблізнымі, спрошчанымі празь неразуменне самой літаратурнай сітуацыі або недаацэнку яе⁵.

У гаворцы пра замежжа магчымыя розныя аспекты; тут у цэнтры знаходзіцца літаратурны рух — ня столькі асобныя пісьменьнікі ды іхныя творы, колькі арганізацыя новых пэрыядычных выданняў, утварэнне літаратурных суполак, арганізацыя літаратурных вечарынаў, выданне арыгінальнай і перавыданні клясычнай мастацкай літаратуры — і адлюстраванне гэтага руху ў цэн-

⁴ Кіпелі Зора й Вітаут. Беларускі друк на Захадзе. У 2-х та-
мах. Нью Ёрк. 2002.

⁵ Гэта тычынца ня толькі асобных часопісных публікаций, але й кнігаў, прысьвечаных літаратурным эміграцыям: Мішчанчуку М. Чатыры партрэты беларускіх паэтаў—эмігрантаў. Мінск, 1993; Мішчанчуку М. Літаратура беларускага замежжа. Мінск, 1996; Марціновіч А. Дзе ж ты, храм прауды? Мінск, 1996; Чыквін Ян. Далёкія і блізкія. Беларускія пісьменнікі замежжа. Беласток, 1997; Савік Л. Пакліканыя. Мінск, 2001.

тральных выданьнях эміграцыі — газетах «Бацькаўшчына» й «Беларус», а галоўнае — умовы, у якіх гэты рух разьвіваўся⁶.

Упершыню спроба вылучыць новы, эміграцыйны этап у гісторыі беларускай літаратуры была зробленая ў артыкуле Антона Адамовіча «Падарозе да Эўропы. Кароткі нарыс разьвіцца беларускай літаратуры» (1945?)⁷:

Бальшавізм, а пасля й вайна разагнала творчыя сілы беларускай літаратуры.

Цяпер па гэтым бок мяжы, што адлучае Новую Эўропу ад съвету бальшавізму й плютакратыі, із старых, выяўленых ужо беларускіх пісьменнікаў, жыло толькі двое: Францішак Аляхновіч (быў забіты невядомымі) і Натальля Арсеньева.

Прафада, на эміграцыі выраслі і паказваюць ужо сябе новыя здольныя нацыянальныя сілы беларускай паэзіі, як насамперш паэтка Ларыса Геніюш у Празе, паэты Ю. Сергіевіч, Палонны ў Нямеччыне. Пачынаюць выяўляцца маладыя сілы і вакол беларускіх газетаў.

Цікава, што парад сёнянняшній беларускай паэзіі вядуть жанчыны: Натальля Арсеньева і Ларыса Геніюш.

Дарма што вайна, а за апошнія паўтары гады беларуская літаратура ўзбагацілася ня толькі дробнымі вершамі, але і большымі рэчамі, як «Лясное возера» Н.Арсеньевай, раманамі «Таварышы» М. Загорскага і «Наўсуперак лёсу» М. Дуброўскага.

Пэўна, недалёкі й той час, калі беларуская літаратура

⁶ Падрабязней пра літаратурны рух і гісторыю літаратуры на эміграцыі гл.: Юрэвіч Л. Літаратурны рух беларускай эміграцыі // Кантакты і дыялогі. 1998. № 5. С. 7—10; № 6. С. 6—12.

⁷ Рукапіс артыкулу пераходзіцца ў архіве БІНiМа (Нью Ёрк).

ра здолеў ізноў сабраць свае старыя сілы і ўзнавіць тую сваю простую дарогу да ўзвышэння да Эўропы, якую ёй былі перапынілі.

Антон Адамовіч за канчвае артыкул на фактычным зародку эміграцыіна літаратуры найноўшага часу. Згаданыя ім паэты — Ларыса Геніош, Юльян Сергіевіч, Янка Палонны — свае паэтычныя дэбюты заўдзячваюць берлінскай газэце «Раніца», якая не была адзінай, што друкавала масацкія творы, але рабіла тое пасълядоўна й мэтанакіравана. Таму ад гэтага выдання і можна адлічваць пачатак літаратурнага руху на выгнанні ці кавага для нас пэрыяду.

Рэдакцыя часопісу «Ўзвышша». Менск, мая 1944 г.
Сядзяць: Ю. Віцьбіч, Л. Геніош, К. Езавітаў, Н. Арсен'ёвіч, Я. Станкевіч. Стаяць: М. Шчаглоў, ..., З. Калубовіч

II

Рэдакцыя «Раніцы», перш за ўсё ў асобе адказнага рэдактара Мікалая Шкляёнка, да мастацкіх твораў, дасыланых у газэту, ставілася даволі цвяроза. Гэтак, друкуючы вялікі (на два нумары⁸) матэрыял «Зь літаратуры» зь вершамі Базыля Камароўскага, А. Падуна, Івана Баўдзея, Уладзімера Скуркі, Янкі Палоннага, Уладзімера Мікалайчыка, адзначаючы асноўныя тэмы і матывы («вялікая любоў да Беларусі, да Роднага Краю, да свайго кутка», «туга за Краем здумеваючая», «аднаўленыне прыроды вясной», «грамадзкія матывы»), пісала:

Аўтары вершаў — гэта нашыя палонныя з былой польскай арміі. Некаторыя зь іх ужо працуюць як чы-вільныя работнікі, іншыя яшчэ дагэтуль сядзяць у лягерох. Паходзячы зь сялянскіх гуучаў беларускага народа, перанёшы нягody польска-нямецкае вайны, пазнаўшыя палоннае жыцьцё, як і нааул жыцьцё на чужыне, яны не згасілі ў сабе тэй паэтычкай іскры, якую ім дала прырода, і працуяць у зусім зъмененых, ненармальных умовах сваіх паэтычкіх здольнасцяў. Думкі іх для ўсяго беларускага грамадзянства маюць незвычайна вялікую вагу. Гэта голас эліты шэрэй масы нашых палонных, голас запраўданай беларускай інтэлігенцыі з народжання. Яна думае, разумее, дзеіць, але яй ў собскім эгаістычным інтарэсе, як гэта вельмі часта спатыкаецца ў тэй інтэлігенцыі, што за азнаку прыме скончаную вышэйшую школу, або запас каракулёвых, ці іншых хутраў, але ў інтарэсе агульным, народным. Яна заклікае беларускую масу да гэтай супольнай працы, да чыну.

⁸ Раніца. 1941. 10 траўня і 10 чэрвеня.

Ужо на самым пачатку свайго існаваньня эміграцыйная літаратура фактычна артыкулявала тыя тэмы, што стануцца асноўнымі на працягу ўсяго ейнага існаваньня, у тым ліку *й тугу па радзіме*, якая з часам сталася нібы заменянікам самое літаратуры, тэмаю, безъ якой быццам не-магчымая сама літаратура (прынамсі ў пераважнай большасці чытачоў). І хоць падобная думка існуе й сёньня, варта сказаць, што ўжо ў лягерох ДП ейная слушнасьць (а разам з тым уяўная *віна перад пакінутаю Бацькаўшчынаю*) для асобных пісьменнікаў была больш як сумніўнаю, а таму зьяўлялася прыдатнаю тэмаю да сатыры, як у вершы-пародыі Р. Бэза (Палікарпа Манькова), напісаным 10 сакавіка 1946⁹:

Цяжка, цяжка сіраціне
У чужой, сухой краіне,
Дзе ў людзей у небараек
Усё ня гэтак, ўсё ня так.
Ды няма у іх балотаў,
Ні асотаў, ні чаротаў,
Ані купін, ані мхоў,
Ні лапцей, ні армякоў.
Ня ма гэтакіх аладак,
Ад якіх я быў так гладак
На маёй ды на радзіме
У кахранай у краіне.
Ой, хачу я, ой, хачу я...
Проста птушкай палячу я
На маю ды на радзіму

⁹ Юрэвіч Л. Літаратурная спадчына: новы ўгляд // Беларус. 1998. № 455 (чэрвень—ліпень). С. 7. Пародыя напісана на Р. Крушыну.

У прыгожую краіну.
Сыці пла там сіпяць асіны,
Між сучкоў — капшук асіны.
У ім восьы, нібы пчолкі,
Хор вядуць, як амазонкі.
Цецярук там на дубе
Ды цяцёрачку дзяўбе,
А другая падбягае:
«Дзеўбані-ж ты і мяне».
У дупле гняздо удода,
А зъ яго нясецца водар.
І пахучы-ж такі ён,
Лепшы за адкалён.
У крапіве, дзе ня суха,
Сядзіць пекная рапуха.
Сылімакі вакол яе
Гладзяць лысіны свае.
Смачна пахне пахам плесьні,
Як ля лазьні на прадвесні.
Зачароўваюць бары
Бляскам рудае кары.
Па гразі ў рудую восень
Пекна хлюпаюць калёсы.
Пад карчамі сылізкі гад,
Хіба-ж ты яму ня рад?
Ёсьць свобода там і воля,
Захацеў — пайшоў у поле.
І шчасльвы там народ —
што яму вадаправод!
Вось краіна дык краіна!
Гэта й ёсьць мая радзіма.
Ай люлі, ай люлі —
Я люблю, і ты любі!

Аднак вернемся да «Раніцы» — газэты, дзе была створаная нават адмысловая рубрыка «Тры-

буна маладога аўтара» (першы выпуск зъмешчаны ў № 12/46, 20.06.1941), у якой разам зь вершамі, абразкамі (што падаваліся як кірыліцаю, гэтакі лацінкаю) Мікалая Ленкі, В. С., Яські Кібіца, І. Невядомскага, М. Мазало, Я. Мышкі, Зосі Дабрынскай, Алімпіяды Панасік, М. Паўлоўскага, А. Рудога, Паўла Мікалайчыка, Мацкевіча, Сяргея Надзеіна, Д. Пучынскага ды іншых друкаваліся парады аўтарам, заахвочваныні дасылаць новыя творы.

Пры tym, што пераважную большасць дасыланых у рэдакцыю твораў складалі вёршы, ставала й рознажанравай прозы: Бывалы «Гутарка зь... Леніным. Маленькі фэльетон»¹⁰, «Мэдаль. Апавяданье з часоў фінска-бальшавіцкага вайны ў 1939—40 г.»¹¹, Андрэй Ламанскі «Беларуская праўда. Казка»¹².

Але сярод сапраўды вялікай колькасці аўтараў і твораў рэдакцыя, да свайго гонару, адразу вылучыла траіх згаданых вышэй паэтаў — нікому не вядомую Ларысу Геніуш, Янку Палоннага і Юльяну Сергіевіча, часцей за іншых зъмяшчаючы іх вершы. Менавіта гэтыя паэты, іхныя творы і невялічкія аўтабіографіі сталіся зъместам першага выпуску «Літаратурнага дадатку» «Раніцы» з праграмным артыкулам «Аб заданьнях літаратуры» аўтарства М. Шк. (Мікалай Шклянёнак):

Знаць душу, інаки псыхалёгію собскага народу, павінен імкнунца кожны Беларус, а асабліва той, які працуе на грамадзка-палітычнай ніве. Гэтая знаёмасць паможа яму ў працы для свайго народу ісъці за яго хаценьнямі, а не наадварот. Першы-лепшы прыклад

¹⁰ Раніца. 1944. 6 лютага.

¹¹ Раніца. 1944. 23 студзеня.

¹² Раніца. 1944. 30 студзеня.

можна пацвердзіць правільнасць гэтага вываду: Беларус, каторы ведае собскую літаратуру, а значыцца, душу народу, хочучы, прыкладам, развязаць зямельнае пытальніе ў Беларусі, ніколі не наважыццана заводжаньненейкай камунізацыі, бо адбітым у літаратуры жадань нем нашага народу ёсьць дастаць больш зямлі й справядліва яе падзяліць між працуючымі на ей.

Але, каб літаратура была гэтым лістрам душы, яна павінна стаяць на адпаведнай вышыні і адзначацца глыбокім рэалізмам. Пісменьнікі павінны ў творствесвайм ніколі не разымінацца з праўдай. Яны павінны вывесці на дзённы свет нашу запраўданасць добрую й благую, так, якой яна ёсьць. Нічога ня варта літаратура, которая не адказвае гэтаму ўмежанню. Нічоганя варта, прыкладам, савецкая літаратура (замалым і выняткам), бо яна матое жыцьцё такім, якім хацелі яго бачыць камуністычныя кіраунікі, а не такім, якім яно ёсьць у запраўданасці. Вывучэнне гэтакай літаратуры не дае нічога. Янможа быць цікавым матар’лам, скажам, для псыхіятра дзеля вывучэння розных паталёгічных адхілаў людзкога разуму ад нармальнаага стану, але нічога не дае самому народу, нават горшы — прызываючайсяго найлепшых сыноў маніць сабе ў другім».

У якасці ўзорай літаратуры, на думку рэдакцыі, супрацьлеглай савецкай, зъмяшчаліся вершы Л. Геніюш «Думы мае, думы», «Нішто так ня міла», «Як х марны дзень», «Няхай у гору», «Залаціста ўсьміхаюцца далі...», «Не зязолька куе», «Гэй з—пад рук», «Дзяячае сэрца», «Маладыя крылья», «Было свята», Юльяна Сергіевіча «Сон месяца», «Наша песня», «Шалясьцела лісьце», «Я — сфінкс», «Асеньні вечар», «Сны аб Беларусі», «Дляцябе, Беларускі Народ», «Беларуская вёска», «Хацеў—бы», «Вясна ў палоне», «Веснавая раніца», Янкі Палоннага

«З цыклю „Восеньню злой”», «Пачулі», «Нашаўковых лугох», «Сыцелецца павуціна», «Месяц», заканчэнъне паэмы «Паўлюк Бахрым». І гэта ўсё ў адным нумары!

Побач быў зьмешчаны адказ чыгача на рэдакцыйнае пытанье «Якія вершы мне найбольш падабаюцца ў чаму», падпісаны крыптонімам Ул. Б. — адказ, што мусіў рэпрэзэнтаваць ня толькі сувязь газэты з чыгачом і ейную ролю ў выгнаныніцкім жыцці беларусаў, але і апраўдаць (або патлумачыць) тое месца, што займала мастацкая літаратура, пераважна вершы, на бачынах выданьня. Акрамя таго — і гэта ці не найбольш істотна для нас сёння, бо съведчыць аб фармаванні адвінага пагляду на літаратуру эміграцыі, — падкрэслівала салідарызаванасць з тэзамі артыкулу Міколы Шкя-

Група беларускіх пісьменнікаў. Менск, траўень 1943.
Першы шэрш: С. Хмара, М. Сяднёў. Другі шэрш: В. Таўлай,
Т. Лебядка, А. Салаўей, У. Глыбінны, Х. Ільляшевіч, А. Чэмэр.

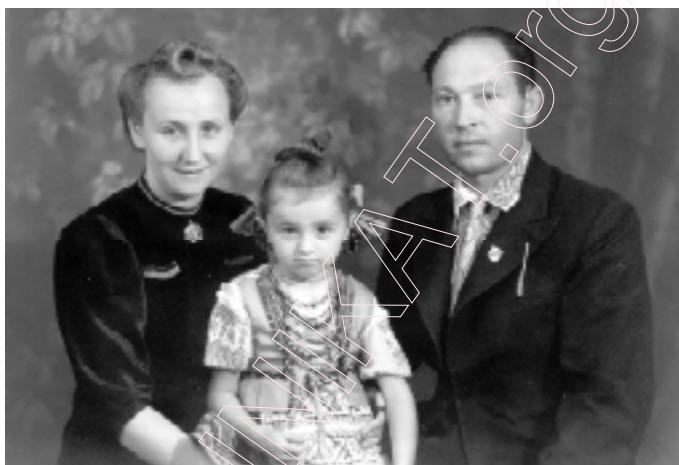
лёнка ў асноўным — у съцверджаньні ідэі нацыянальнай лігаратуры як лігаратуры рэалістычнай:

*Хочучы адказаць на пастаўлене пытаньне, я за-
крану справу, як я, наагул, пазнёміўся з творчасцю
нашых замежных паэтав. Праз два гады майго быць-
ця ў Нямеччыне я быў адарваны ад съвету і людзей,
ня мог знойсці адрасу Беларускага Прадстаўніцтва
ў Нямеччыне¹³, а тым больш я мог дастаць адрасу
газэты, аб выхадзе якой ведаў яшчэ перад гэтым.
Цяжка было жыць так аднаму, закіненаму, бо душа
рвалася да свайго роднага краю, да сваіх людзей.
Хацелася ведаць, што робіцца на Бацькаўшчыне, па-
чуць і пабачыць сваё друкаванае слова. Але вось ад-
наго разу паклікаў мяне кіраунік нашага лягеру й даў
мне адрас Беларускага Прадстаўніцтва ў Нямеччы-
не. Ад гэтага часу жыцьцё маё зусім зъмянілася. Тры
разы ў месяц дастаю газэту, сваю родную газэту, і
чытаю ў ёй ад пачатку да канца ўсё, каб не пра-
пусціць ані аднаго слова, ані аднае думкі. Верши
чытаю амаль кожны дзень. І чым больш чытаю, тым
больш падабаюцца мне яны, тым больш хараства й
мастакства я знаюджу ў іх. Трудна так казаць аб
адным вершы, што мне найлепей падабаецца, калі
побач і другі вабіць сваім прыгожым зъместам, сваёй
добра апрацаванай формай.*

Далейшая гісторыя паказала, што лігаратура на выгнаньні фармавалася пераважна як лігаратура рэалізму¹⁴, хоць у падсавецкай лігаратуры, за разьвіццём якой пільна сачылася (у першую

¹³ Пра Бэрлінскі камітэт і беларускі Бэрлін гл. успаміны Я. Сурвіллы «Бэрлін, Янка Сурвілла» / Публ. Л. Юрэвіча. // Беларус. 2000. № 467 (сакавік). С. 6—7; № 468 (крайавік). С. 6—8.

чаргу Станіславам Станкевічам, творчасць якога, што была пачалася з арыгінальных досьледаў, скончылася фактычна адно назіраньнем і канстатацияй), прайвымадэрнізму, нягледзячы на ідэялагічныя ды й мастацкія забароны ў Беларусі, несумненна былі, ня кажучы ўжо пралітаратуры краінаў, дашых прыгулак, дзе мадэрнізм

Сям'я Станке вічаў : Зін аіда, Раіса, Станіслаў. Здымак 40-х гадоў.

на той час быў амаль пануючай плыняй; аднак заходняя літаратура, літаратура амэрыканская фактычна ня мелі анікага ўплыву на творчасць пісьменьнікаў беларускага замежжа. Адзіным до казам знаёмства зь літаратурой Захаду тут зъяўляюцца нешматлікія пе-

¹⁴ Натуральная, абмежаваць эміграцыйную літаратуру адно рамкамі рэалізму — значыць спрымітываць ситуацыю. Бо быў і рамантызм (раман «Драбы» У. Случанскага), і міталягічная проза (апавяданьні С. Каўша, С. Хмары), і экзистэнцыяльная паэзія У. Дудзіцкага. Тут гаворіцца ідзе аб тэндэнцыі.

раклады, пераважна клясычных твораў амэрыканскай, ангельскай і нямецкай літаратур¹⁵.

Нават болей, мадэрнізм актыўна не ўспрымаўся й не прымалася, пра што гаворыць творчасць Янкі Юхнаўца, ейнылёс ды рэакцыя крытыкаў. Але пра гэта гаворка будзе далей. Вернемся тым часам у Бэрлін.

Вагу літаратурнай частцы «Раніцы» не ўапошнюю чаргу надавалі навэлы В. Бірыча, «Вароты скрыпяць», «Нявольнік Дагамеі» ды меншыя абрэзкі, імпрэсіі й крытычныя артыкулы Глеба Альгердзіча. Аб одва прозвішчы — псеўданімы Антона Адамовіча, адной з ключавых постасцей беларускага замежжа (і ня толькі на ягонай літаратурнай дзялянцы).

Для ілюстрацыі падамо цытату. Цытату аб'ёмную, уважаючы на цяжкадаступнасць нумароў газеты, але важную для разумення карціны пачатку літаратурнагаруху ўбачаныніаднага знайбуйнейшых нашых крытыкаў — ды каб засьведчыць, на сколькі правільнym яно было. Нельга не адзначыць, што асобныя паствулаты і цяпер, цягам амаль шасцідзесяці гадоў, гучыць наўзьдзіў актуальна.

Цытата з артыкулу—рэцэнзіі Г. Альгердзіча «Беларускага слова жніві» (Натальля Арсеньева. Сягоныя. Вершы 1941—1943 г. Менск, 1944):

Дасъледжванье паэтычнага шляху Арсеньевай, ізноў—жса, змусіць нашую крытыку паставіць і съязг пытаньняў, што выходзяць за межы толькі паэтычнае творчасці, як — агульнае паняцьце тae сам ae «натурализы», сваесблівія прэцэдэнты, якое ўжо знаныя гісторыі беларускай літаратуры (прыкладам,

¹⁵ Юрэвіч Л. Пераклады эміграцыі // ARCHE—Скарэна. 2001. № 6. С. 60—66.

у пэўнай меры й паэтычны шлях Максіма Багдановіча, а таксама — вельмі спэцэфічны й багаты на цікавыя павароты й перавароты шлях Бядулі–Ясакара) і цяпер таксама мусіць быць дасъледжаны ў гэтым съвяtle, а такжэ — паняцьце тae самае «красы», якая й сёньня ходзіць унас уразумен’ні, пушчаным марксystамі й марксyтвуючымі ўтылітарыстамі, да якіх належсаў і наш А. Навіна (між іншага, раз назаўсёды трэба будзе выкрыць да канца й паказаць усю парадакальнасць безгрунтоўнага штамту «чыстае красы», якім асабліва любіў карыстацца А. Навіна і на які браў ужо ўвагу з гэтага боку ўзвышэнскі крытык А. Бабарэка).

Гэтае—жэ дасъледжанье дазволіць і абдрунтувана адказаць на пытаныне — «якое будзе творчae Заўтра Арсеньевай», над якім бяццагалюбіца некаторыя крытыкі дзеля цяжкасці быццам—бы ягонага развязаньня сягоньня (хоць іхнае «чяжджа сказаць» не перашкаджася ім—жэ і зараз—жэ па сяля гэтага зусім правільна назначаць некаторыя, прауда, вельмі відавочныя й цяпер кірункі заўтрашняга творчага развязан’ця паэткі). Тут—жэ і ачыничанае ад марксысцкага пакосту паняцьце «красы» павінна будзе атрымаць асэнсаваньне ня толькі як стацыянарны элемэнт паэзii Арсеньевай (да якога зусім ня трэба будзе ёй варочацца заўтра, бо яна не пакідала яго ѹ сягоньня), — але і як паэтычнае вырашэн’не самое канчальнае мэты флікай нацыянальной рэвалюцыі і, значыцца, таксама мэты таго «творчага заўтра» (такое разумен’не гэтага паняцьця можна знайсці ня толькі ѹ Арсеньеве, але і ў некаторых ейных маладзейшых сяброў у паэзii, як, скажам, у ваднаго із «случкіх песняроў» Лявона Случаніна — гл., прыкладам, верш «Краса» ѹ зборніку «Песняры Случчыны»). Дасъледжанье—жэ пэрспэктывы сягоньняшняе «мастакае школы» паэткі, асабліва ѹ парадакальнym разглядзе з творчасцю тых паэтав, што ўжо прайшлі былі ці далей за яе пайшлі ѹ гэтай школе, калі й прадка жа паступовае згортаньне

некаторых асаблівасцяй і якраз із тых, што выдаюца сяняня частцы крытыкі «запішнімі», дык, із другога боку, павіннападчыркнуць усю заканамернасць і навет неабміннасць гэтых «асаблівасцяй» на дадзеным этапе і для Арсеньневае, і для ўсяе беларускае паэзіі (таксама як і дабрадзеянасць іх для ўспам інанага ўжо намі таго «ўзгадавання чытача» навет).

Нарэшае, «Сягоньня» дае крытыцы поўную магчымасць і для ўстанаўлення месца Арсеньневае ў беларускім літаратурным працэсе, сярод ягоных прамінных і сучасных удзельнікаў. У паасобку, трэба будзе ўзяць пад увагу й на моднае ў крытыцы парапаньне Натальі Арсеньневай і Ларысы Геніюш, якое дасюль часам і выліваецца ў форму да анэkdатычнасці камічных «паралелей», што вельмі нагадваюць чыста гогалеўскія супаставы Івана Іванавіча з Іванам Нікіфаравічам. У сувязі з гэтым давядзецца закрануць і блізу нечапаную, нажаль, аж дагэтуль, нашай крытыкай цікавую і яскравую паэзію Ларысы Геніюш — малодшае ўва ўсіх дачыненнях паэтычнае сястры Арсеньневай, музу якое нарадзілася на эміграцыі ў гадох падрыхтавы да сягоньняшняга этапу нацыянальнае рэвалюцыі ў краі ды дасюль бадай дыхае атмасфрай таго перыяду. Парапаньне між дзьвумя нашымі сяньняшнімі перадавымі паэткамі павінна будзе завесць і ў псыхалёгічную роўніну ды памагчы яничэ больш адценя віць тып таленту Натальі Арсеньневай, як тып съведама-творчасны, характэрны актыўным дачыненнем да матар'ялу, съведамай і волевай працай над перамаганнем ягонага, сказаць бы, супраціву, — тып паэта — удумлівага майстра, які, паводле надзвычай трапнага выразу Арсеньневай, «падумаўшы, выплавіць гімн», тып, які яскрава прадстаўлены ў нашай літаратуры талентамі М. Багдановіча і Ў. Дубоўкі (тым часам як талент Л. Геніюш прадстаўляе сабой ледзь не праці-

лэжны гэтаму тыпу г.зв. «паэт з Божае ласкі», «песняра–птушкі», таксама рэдкі ў нашай паэзіі)¹⁶.

У другой рэцэнзіі «Не зарасьці пракладзенаму съледу!» (Лявон Случанін. Рагнеда. Паэма. Менск, 1944)¹⁷ Адамовіч у адным кантэксце звязваў паэму Случаніна зь іншымі творамі беларускіх паэтаў — паэмаю Л. Геніош «Рагнеда» (газета «Раніца»), драмаю С. Каўша «Рагнеда» («Баранавіцкая газэта»), «Словам пра паход Ігаравы» і «Курганом» Янкі Купалы, ствараючы тым самым **адзінае агульнае поле** — поле беларускай літаратуры. У гэтым — тлумачэнье выдавецкай палітыкі газэты «Бацькаўшчына» ў 1950—1960-я гады: публікацыямі твораў Янкі Купалы, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча, Уладзімера Жылкі, Вацлава Ластоўскага, Лукаша Калюгі, Андрэя Мрыя — ня проста й ня толькі высо камастацкіх, але асьвечаных нацыянальнай ідэяй, — аднаўлялася нацыянальнае поле літаратуры, якое гэтай ідэяй было акрэслена.

«Раніца» наагул была надзвычай багатаю на добрыя й разнастайныя літаратурныя публікацыі; спектар тэмаў уражвае:

гісторыя: В. Будзіловіч (псэўданім кс. Адама Станкевіча? — Л. Ю.) «Гісторыя Беларусі ў рассказах»¹⁸, М. Шкляёнак «Беларусь—Літва—Крывія»¹⁹, В. Б. «25-я ўгодкі Горадзенскае Губэрнскае Беларускае Ўправы»²⁰, «Чвэрцьвечча Віленскае Беларускае Гімназіі»²¹, З-а «Кароткі нарыс гісторыі Беларусі»²², З-а «Беларусь, Былая Крывія»²³, Ш. «Аб нашым нацыянальным назове»²⁴, Б. «Беларускі

¹⁶ Раніца. 1944. 30 ліпеня.

¹⁷ Раніца. 1944. № 42 (кастычнік).

рух у Беласточчыне»²⁵, Заходні «Трыста год слуцкае гімназіі»²⁶;

падзеi ў Беларусi: «Беларускі зъезд у Бела-стоку»²⁷, М. Карабан «Хай будзе пераможным» (Агляд беларускае арганізацыйнае дзейнасці ў Беларусі. Статыстычны дадзенныя, даты стварэння беларускіх устаноў — Л. Ю.)²⁸, «Мастацкае жыцьцё ў Слоніме» (пра заснаванье мастацкай студыі з удзелам Р. Бялецкай, К. Хруцкай, А. Саўчыка, А. Карніцкага — Л. Ю.)²⁹, «Пад клічам Крывіцкае стыхii» (заснаванье Беларускага Таварыства Культуры ў Вялейцы — Л. Ю.)³⁰, «Паховіны Сьв. Памяці прафэсара Вацлава Іваноўскага» (з кароткай біографіяй і апісаньнем паходжанія — Л. Ю.)³¹;

жыцьцё беларусаў па-за межамi Беларусi: артыкулы М. Зінука (Кастусь Езавітаў? — Л. Ю.) «Беларускае грамадзкае жыцьцё ў Вільні»³², «Беларусы ў Латвії»³³, «Беларусы ў Амэрыцы»³⁴, «Беларусы ў Францыі»³⁵;

нацыянальнае выхаваньне ѹ пытаныні адукацыi:

¹⁸ Раніца. 1944. 9 студзеня.

¹⁹ Раніца. 1941. 10 красавіка; 1942. 18 студзеня.

²⁰ Раніца. 1944. 9 студзеня.

²¹ Раніца. 1944. 23 студзеня.

²² Раніца. 1940. 18 і 25 лютага, 10 сакавіка.

²³ Раніца. 1940. 11 лютага.

²⁴ Раніца. 1941. 15 сакавіка.

²⁵ Раніца. 1944. 16 студзеня.

²⁶ Раніца. 1944. 9 студзеня.

²⁷ Раніца. 1944. 16 студзеня.

²⁸ Раніца. 1944. 9 студзеня.

²⁹ Раніца. 1944. 16 студзеня.

Ст. Жвірблянка «Праз узгадаваньне да культуры»³⁶ і «Калі–ж яны гэта зразумеюць?»³⁷, Ф. А. «Школы й пазашкоўская асьвета ў Заходній Беларусі»³⁸;

пытаныні культуры: Мікола Шчаглоў «Сялянка. Першая беларуская опера»³⁹, М. Зінук «Францішак Багушэвіч і беларускі рух»⁴⁰ і «Мікалай Нікіфароўскі і ягоная праца ў вывучэнні Беларусі»⁴¹, Уладзімер Глыбінны «Пётра Мірановіч — мастак беларускае вёскі»⁴², А. Верасень «Вялікдень»⁴³ і «Свята ў чэсьць мядзьеўдзя. З запісак этнографа»⁴⁴;

лёс беларускіх архіваў: Архіварыус «Як бальшавікі зынішчалі беларускія архівы»⁴⁵, Бэрлінец «Што ёсьць у беларускім Архіве ў Празе–Чэскай»⁴⁶;

успаміны: Г. Сл. «Зъ мінулага»⁴⁷, Уладзімер Клішэвіч «Успаміны прафэсара Адамава аб М. Багдановічу»⁴⁸, К. Езавітаў «Васіль Захарка — змагар за беларускую дзяржаяўнасць»⁴⁹.

Трэба адзначыць, што ў газэце побач з тво-

³⁰ Раніца. 1944. 6 лютага.

³¹ Раніца. 1944. 9 студзеня.

³² Раніца. 1940. 19 і 26 мая.

³³ Раніца. 1941. 30 кастрычніка, 10 і 20 лістапада.

³⁴ Раніца. 1940. 28 красавіка, 12 мая, 2 і 9 чэрвеня, 14 ліпеня.

³⁵ Раніца. 1941. 20 і 30 верасьня, 20 кастрычніка.

³⁶ Раніца. 1944. 16 студзеня.

³⁷ Раніца. 1944. 23 студзеня.

³⁸ Раніца. 1940. 18 і 25 лютага.

³⁹ Раніца. 1944. 6 лютага.

⁴⁰ Раніца. 1940. 14 красавіка.

⁴¹ Раніца. 1940. 21 ліпеня і 4 жніўня.

⁴² Раніца. 1944. 15 і 22 лістапада.

рамі, чые аўтары ўжо жылі ў Нямеччыне, друкаваліся ў творы тых, каго выгнаńніцкі лёс яшчэ толькі чакаў (Н. Арсеньева, Ю. Віцьбіч, Уладзімер Клішэвіч ды іншыя)⁵⁰. Гэтыя пісьменнікі пісалі свае кнігі ў акупаўнай Беларусі (Н. Арсеньева, Алесь Салавей, Янка Станкевіч)⁵¹.

Магчыма, іх было болей, тых пісьменнікаў, што хацелі ці маглі выехаць на эміграцыю, але з розных прычынаў не зрабілі таго, як Андрэй Чэмер (Анішчык), Міхась Васілёк ці Рыгор Мурашка⁵².

У іншай бэрлінскай газэце «Беларускі Рабочнік» літаратурная частка была слабейшаю (хоць менавіта тут выдрукаваная завязка раману «Каханы горад» С. Юстапчыка (Антона Адамовіча). Аднак гэтая газэта мела свае адметнасьці — у першую чаргу, гэта цыкл «Сучасныя беларускія патэты» — літаратурныя партрэты й творы Масея Сяднёва, Уладзімера Дудзіцкага, Тодара Лебяды, Сяргея Хмары, Лявона Случаніна.

⁴³ Раніца. 1944. 9 красавіка.

⁴⁴ Раніца. 1944. 30 студзеня.

⁴⁵ Раніца. 1944. 9 студзеня.

⁴⁶ Раніца. 1940. 11 лютага.

⁴⁷ Раніца. 1944. 16 студзеня.

⁴⁸ Раніца. 1943. 24 студзеня.

⁴⁹ Раніца. 1943. № 38.

⁵⁰ Арсеньева Н. Паўшым (верш) // Раніца. 1942. 22 лютага; Віцьбіч Юрка. Вялікі сын вялікага народа // Раніца. 1944. 30 ліпеня і 6 жніўня; Клішэвіч У. Разывітаньне (верш) // Раніца. 1944. 6 лютага.

⁵¹ Юрэвіч Л. Беларуская кнігавыдавецкая дзейнасць у часе II сусветнай вайны // Беларускі Гістарычны Агляд. 2000. снежань. Том 7, сшытак 2(13). С. 410—415.

Пра апошняга Леанід Нічыпарук (Хв. Ільляшэвіч?
— Л. Ю.) пісаў:

*На фоне сучаснае беларускае паэзii творчасць ў
Ляўона Случаніна адбываецца ідэйнай яскравасцю.
Ад паэты трэба, аднак, яничэ спадзявацца далейшых
творчых дасягненняў. Тоё, што ён унёс у сучасную
беларускую літаратуру, яничэ дае мала падставаў,
каб нешта выразнае й станоўчае сказаць аб ягоным
далейшим разъвіцьці. У кожным выпадку, гэта пясь-
ніяр з моцнай патэнцыяльнай творчай сілай. Адкіда-
ючы перапевы, якія пачынаюць зацяняць творчасць*

⁵² Афіцыйна паведамлецца, што Р. Мурашка загінуў у часе прарыву партызанскай блякады на Лагойшчыне (Беларуская пісьменніці. Бібліографічны слоўнік. Мінск, 1994. Т. 4. С. 341). Насамрэч ягоная жонка да канца свайго жыцця не даведалася, як і дзе загінуў ейны муж, ня ведае таго і ягоная дачка Ганна. Затое вядома, што на пачатку вайны Р. Мурашка быў блізкі зь беларускім нацыянальным дзеячамі ў Менску, пісаў і друкаваўся ў тагачасных выданьнях («Вялікі гістарычны раман напісаны Рыгор Мурашака. У бытнасць маёй працы ў рэдакцыі часопісу „Полымя“ “мне пашанцевала чытаць гэтый раман, рыхтаваць да друку. Але выявілася — урыўкі зраману зъміяшчаліся ў часе вайны ў прафашысцкай „Беларускай газэце“. Іраман ім гненназнік з рэдакцыі ўніверсітэта кірунку. Дзе ён зараз?»). Сачанка Барыс. Сняцца сны аб Беларусі. Мінск, 1990. С. 217—218). Ягоныя «данясеніні падпольшчыка», напісаныя за кароткі час у 1944 г., падаюцца за плён працы ўсіх гадоў вайны (Платонов Р. Белоруссия, 1941—й: известное и неизвестное. Минск, 2000. С. 82). Пасля напісання гэтай «справаўдачы» Р. Мурашка зьнік. Але ён загінуў не падчас прарыву блякады — інакш чаго б было адпаведным органам на працыгу даўгіх гадоў трymаць сям'ю пісьменніціка пад падазрэннем і наглядам ды адсочваць, ці ня зьявіцца сярод «бебурнацаў» (беларускіх буржуазных нацыяналістаў, як называла іх падсавецкая афіцыйшчына) імя гэтага чалавека?

некаторых сучасных наших паэтаў, вырываючыся ў съвет шырокасць тэматыкі й большымелых шукальняў мастацлага выражэння, ён можа зрабіць паважны штуршок у разьвіцці беларускай літаратуры⁵³.

Але ні Л. Случанін, ні Я. Палонны, ні Ю. Сергіевіч, ні Т. Лебядя ня зьдзейснілі прызначанага. Магчыма, калі б яны не вярнуліся ў Беларусь, а разам зь іншымі прадоўжылі свае эміграцыйныя дарогі ды шукалі паратунку ў Амерыцы ці Аўстраліі, тады, магчыма, лёс нашае літаратурына выгнаńні быў бы троху іншы (што лёс саміх паэтаў быў бы адрозны — дакладна).

А вось Ларыса Геніош, што праўда, нягледзячы на прымусовае вяртанье ў БССР, сталася ня проста паэтам, а бясспречным клясыкам. І тым ня менш,

міжволі думаеш аб зробленым ёю менавіта тады, калі ў канцы 40-х яна апынулася ў Рочэстэры, па суседстве з Н. Арсеньневай.

Паэты, якія напрыканцы вайны заходзіліся па-за межамі Беларусі й на якіх у складаліся немалыя спадзяванні, вельмі хутка перасталі быць чыннікамі літаратуры на выгнаńні. На эміграцыю выехалі іншыя.

Янка і Ларыса Геніошы.
Зэльва, 1960-я гады.

⁵³ Беларускі Рабочнік. 1944. 23 каstryчніка. С. 3.

III

Пералік тых, хто на эміграцыі зь Беларусі ад 1944 г. займаўся больш—менш рэгулярна (тэрмін *прафэсійна* тут не падыходзіць) літаратурнаю дзейнасцю — спачатку ў лягерох для перамешчаных асобаў (далей — лягерох ДП), а потым — у краінах рассяленья, — немалы; ён уключае як імёны пісьменынкаў — аўтараў кніжак, зборнікаў, мастацкіх твораў, гэтак і імёны аўтараў песьняў, успамінаў або нават асобных апавяданньняў ці нізак вершаў, а таксама навукоўцаў, журналістаў: Антон Адамовіч, Вінцук Адважны (а. Язэп Германовіч), Леў Акіншэвіч, Кастусь Акула, Зымішер Алесіч (Дзымітры Сямёнаў), Алесь Алехнік, Натальля Арсеньева, Міхась Багун (Васіль Шчэцька), Міхась Белямук, Уладзімер Брылеўскі, Эдвард Будзька, Часлаў Будзька, А. Бярозка (Мітрафан Смаршчок), Паўлюк Вазёрны (Павал Урбан), Адам Варлыга (Язэп Гладкі), Язэп Варонка, Васіль Вір, Алесь Віхор, Юрка Віцьбіч, Мікола Вольны (Панькоў), Мікола Вярба (Сільвановіч), Антось Вярбіна, Антон Галіна (Міхась Міцкевіч), Ленанід Галяк, Мікола Ганько, а. Леў Гарошка, Валянцін Грэскі (Навіцкі), Ізыдар Гутуюскі (Плашчынскі), Рыгор Данілеўскі, Барык Данілюк, Уладзімер Дудзіцкі, Сымон Жамойда, Вінцэнт Жук—Грышкевіч, Юрка Жывіца (Попка), П. Звонны, Ніна Змагарка (Панькова), Янка Золак (Антон Даніловіч), Хведар Ільляшэвіч, Аўген Кавалеўскі, Міхась Кавыль (Язэп Лешчанка), Аўген Ка-лубовіч, Сымон Кандыбовіч, Іван Касяк, Вітаут Кіпель, Зора Кіпель, Яўхім Кіпель, Андрэй Клёнай, Уладзімер Клішэвіч, Святаслаў Коўш, Рыгор Крушына (Казак), Мікола Куліковіч (Шнаглоў), Уладзімер Лазарэвіч, Тодар

Лебядзя, Янка Ліманоўскі, Ліхач, Лунь, Іван Любачка, М. Люсціч (Мікола Цэлеш), уладыка Мікалай (Мацукеўіч), Палікарп Манькоў, Кастусь Мерляк, а. Аляксандар Надсан, Гіпаліт Паланевіч, Вацлаў Пануцэвіч, Янка Палонны, Пётра Палягошка, Кастусь Птах (Якуб), Ян Пятроўскі, Мікола Равенскі, Барыс Рагуля, Васіль Рагуля, Апалонія Раджевіч, Ніна Раса (Абрамчык), Янка Ролсан, Лявон Савёнак (Свэн, Крывічанін), Янка Садоўскі, А. Саковіч (Рытар), Алесь Салавей, біскуп Часлаў Сіповіч, Уладзімер Случанскі (Шнэк), Лявон Случанін, Алесь Смаленец (Ружанцоў), Уладзіслаў Сноп (Рыжы-Рыскі), Я. Сокал, Станіслаў Станкевіч, Юрка Станкевіч, Янка Станкевіч, Васіль Стома (Сініца), А. Сумны, Пётра Сыч, Масей Сяднёў, Уладзімер Сядура-Глыбінны, Вольга Таполя (Зубко), а. Ян Тарасевіч, а. Пётра Татарыновіч, Вітаўт Тумащ, Янка Філістовіч, Янка Шакун, Сымон Шаўцоў, Мікола Шыла, Сяргей Хмара (Сіняк), Янка Юхнавец, С. Ясен' (Янка Запруднік), Аляксандар Яцэвіч (Алесь Змагар, Алесь Валошка).

Сыпіс «няроўны», як «няроўна» ё неадназначна зробленае згаданымі ў ім. Галоўным крытэрам тут зьяўляецца дастаткова актыўны ўдзел у літаратурным жыцці — друк уласных тэкстаў або тэкстаў іншых аўтараў ды прынагодныя выступы. Ніякага адмысловага энцыкляпэдычнага даведніка не існуе, праз гэта аўтары вымушаны складаць сыпіс, зых одзячы з уласных назіраньняў, а таму непазыбежна выракаючы яго на непаўнату ѹ нават пэўную неаб’ектыўнасць.

Лягеры ДП, дзе апынуліся беларусы, сталіся эпіцэнтрам творчага выбуху: партыі, групы й групоўкі, нават асобныя амбітныя постаці ўбачылі ѹ друку, галоўным чынам рататарным, магчыма сць

вырашэнья самых розных проблемаў: гуртаваньня, захаваньня нацыянальнай ідэнтычнасці, папулярызацыі ідэй, змаганьня зь мінулым і ў імя будучыні й г.д. Часопісы, бюлетэні, улёткі, газэты паўставалі ці на ў кожным лягеры.

Гэтая інтэнсіўнасць, асабліва на самым пачатку, захавалася і ў краінах рассяленыя, але вытокі тае палітычнае, літаратурнае актыўнасці, нават больш — еднасці, — менавіта тут, у лягерах ДП. Еднасці пры ўсіх закалотах, пры ўсёй варажнечы, калі з «савецкага народу» адраджаліся беларусы.

Пэрыядычныя выданыні (нават калі выходзіў толькі адзін нумар) звычайна траплялі пад адну з наступных катэгорый: *інфармацыйную*, *палітычную* (партыйную), *рэлігійную* (або, больш дакладна, царкоўную), *навуковую* (такіх было няшмат), *юнацкую*, *войсковую*, *мастацка-літаратурную*⁵⁴. Вось толькі некаторыя з выданьняў: «Беларускія

Першы з'езд беларускай эміграцыі.
Осэргофен (Захоўня Нямеччына), 1947 г.

навіны» (Парыж, рэдактар Лявен Рыдлеўскі), «Студэнцкія весткі» (Мюнхен, Міхась Рагуля), «Крыўіцкі съветач» (Мюнхен), «Зывіняць званы Святой Сафіі. Часопіс Беларускага праваслаўнага аб'яднання ў Рэгенсбургу» (Юрка Віцьбіч), «Шляхам жыцця» (Ватэнштагт, Хведар Ільляшэвіч), «Голас беларусаў» (Шлезьвіг, Сяргей Хмара), «Божым Шляхам» (Парыж, а. Леў Гарошка), «Вольнае слова» (Ольдэнбург, Мікола Панькоў), «Бацькаўшчына» (Остэргофэн, Лявен Савёнак).

Трэба адзначыць, што ў арганізацыі друку газетаў паваенная эміграцыя ў краінах рассяялена ня фактычна мела анікай дапамогі з боку беларусаў, што эмігравалі раней і мелі ўжо адпаведны ўнар маваны расклад жыцця, знаёмыя з законамі новай краіны і веданыне тэхналогіі друкарскага працэсу.

Нялёгкія адносіны паміж рознымі пакаленнямі эмігрантаў складваліся нават у такіх гарадах, як Чыкага, дзе былі і беларускія арганізацыі, і беларускія выданні⁵⁴.

Пераемнасць прысутнічала літаральна ў лічных месцах, як, напрыклад, у невялічкай кватэры дому № 65 па вуліцы Грав'е ў Парыжы:

Памешканыне было набытае ў пачатку 30-х гадоў Хаўрусам беларускіх работнікаў у Францыі на імя аднаго з ягоных кіраўнікоў (верагодна, старшыні Хаўрусу Янкі Буйвілы) і адразу ж сталася штаб-кватэраю ўсяго беларускага руху ў Францыі. У 1937—1940 г. тут месцілася рэдакцыя часопісу «Рэха» (у 1937 г. выходзіў пад назваю «Бюлетэнь Хаўрусу беларускіх

⁵⁴ Крыху адрозны падзел, разам зь цікаваю статыстыкаю, падае З. Кіпель. Гл.: Кіпелі Зора й Вітаут. Беларускі друк на Захадзе // Беларусіка—5. Мінск, 1995. С. 49.

работнікаў у Францыі). У 1947 г. у гэтых съценах паўстала Сусьветнае аб'еднаньне беларускае эміграцыі, а ў 1949 г. — Каардынацыйны камітэт беларускіх арганізацый у Францыі. У 1945—47 г. тут рыхтаваўся першы паваенны пэрыёд беларускае дыяспары — газэта «Беларускія Навіны», у 1948—51 г. — часопіс «Моладзь», а ў 1951 г. — газэта «За Волю». [...] Істотныя змены ў статусе парыскага «беларускага дому» адбыліся ў пачатку 1960-х гадоў, калі ягоным фактычным гаспадаром стаўся рэктар Беларускае каталіцкае місіі ўсходняга абраду ў Францыі а. Леў Гарошка. За часы тутэйшага жыцця гэтага славутага беларускага рэлігійнага й грамадzkага дзеяча, гісторыка, пісьменніка бы філёзафа нашая кватэра ператварылася з палітычнага ў дхойны, наўжывы й культурны цэнтар эўрапейскае беларускае дыяспары⁵⁵.

Немалую ролю ў разьвіцці літаратурнага руху адыгралі й літаратурныя вечары. Ужо ў 1945 г. у Рэгенсбургу (Нямеччына) адбыўся першы літаратурны вечар беларускіх пісьменнікаў. Пазней падобныя імпрэзы сталіся шырокай і папулярнаю зъяваю ў лягерах ДП (у іх бралі ўдзел Н. Арсеньев, Я. Золак, М. Кавыль, М. Сяднёў, Я. Юхнавец).

З паўстаннем у 1951 г. Беларускага інстытуту навукі й мастацтва ў Нью-Ёрку (а пазней і філіі у Канадзе й Нямеччыне) ладзіліся рэфэраты, наўку выяя канферэнцыі, чытаныні, прысьвечаныя пісьменнікам эміграцыі або з непасрэдным узделам саміх літаратаў. Праўда, у параўнанні з імпрэзамі, прысьвечанымі падсавецкай

⁵⁵ Юрэвіч Лявон. Съvet эміграцыйнага эпісталярью // ARCHE-Скарэна. 2001. № 3. С. 53—67.

літаратуры або Ф. Скарыне ці «Нашай Ніве», іх была вельмі нязначная колькасць.

Гэтак, з 1951 да 1976 адбыліся імпрэзы⁵⁷:

15.03.1952. Вечар 30–годзьдзя літаратурнае дзеянасьці Н. Арсеньневай з рэфэратам В. Тумаша, рэцыгтацыяй твораў паэткі й сяброўскай бяседай;

21.02.1953. Вечар паэзіі Рыгора Крушыны з аўтарэцытациямі;

30.10.1954. Абмеркаваныне ўрыйку аповесьці Янкі Юхнаўца, прачытанага аўтарам;

13.11.1954. Абмеркаваныне паэтычнае творчасці Рыгора Крушыны;

11.12.1954. Аўтарскі вечар паэты Масея Сяднёва;

18.12.1954. Паседжаныне, прысьвечанае абмеркаванню літаратурнае прозы В. Бірыча (Антона Адамовіча);

19.02.1955. Абмеркаваныне адчытанага аўтаркай А. Саковіч новага апавядання;

7.05.1955. Абмеркаваныне зборнікаў: Міхась Кавыль «Пад зорамі белымі», Янка Юхнавец «Шорах моўкнасьці», Масей Сяднёў «Ля ціхай брамы». Рэфэрэнт — Антон Адамовіч;

16.02.1957. Абмеркаваныне новага апавядання Ў. Глыбіннага, прачытанага аўтарам;

16.02.1957. Аўтарскае чытаныне М. Сяднёвым новых твораў і абмеркаваныне іх;

4.05.1957. Вечар знагоды 30–х угодкаў літаратурнае дзеянасьці Р. Крушыны з аўтарскімі рэцыгтацыямі,

⁵⁶ Лялью ў Ігар. Часыціна Беларусі ў цэнтры «сталіцы съвету» // Беларус. 2000. № 467 (люты). С. 3.

⁵⁷ Запісы БІНiМ. Нью Ёрк, 1977. № 15. С. 86—102.

рэфэратам А. Адамовіча ѹяброўскай пачосткай;

29.06.1957. Аўтарскі вечар паэты М. Кавыля з абмеркаваныем літаратурнае творчасці;

11.12.1958. У. Глыбіны. Аўтарскае чытаныне з дыску сіяй;

17.12.1961. 40 гадоў літаратурнай і грамадзкой дзеянасьці Натальі Арсеньевай, з рэфэратам В. Тумаша, выступамі ў канцэртнай частцы праграмы Элізы Зубковіч, съпевакоў Лізы Маркоўскай і Пётры Конюха ды ѹяброўскай бяседай;

5.08.1967. Развітальная бяседа з паэткаю Н. Арсеньевай;

21.11.1971. Вечар з нагоды 50-годзьдзя літаратурнае дзеянасьці Н. Арсеньевай. Рэфэрат, прывітаныні, рэцытацыі вершаў, песні на слова юбіляркі ў выкананьні Лізы Маркоўскай і Галіны

Зылева направа: Я. Запруднік, А. Адамовіч, Н. Арсеньева, П. Татарыновіч. Бруклін, Нью Ёрк. Царква сьв. Кірыллы Тураўскага.

Орсы, пры фартэпіяне Э. Зубковіч. Рэфэрат А. Адамовіча «Аспекты паэтычны, нацыянальны й філязафічны творчасці Н. Арсеньевай».

Мабыць, нават больш увагі эміграцыінай літаратуры надавалася звонку, з боку небеларускіх установаў. Гэтак,

факультэт славянскіх моваў Квінскага Каледжу Гарадзкога Ўніверсітэту Нью Ёрку ў 1973/1974 на-
вучальным годзе даў сэрыю лекцыяў пра замежную беларускую літаратуру ды некаторыя іншыя аспекты беларускай культуры.

Першаю была лекцыя д-ра Вітаўта Кіпеля пра беларускія ды беларусаведныя калекцыі бібліятэкаў ЗША. [...]

Лекцыя праф. Антона Адамовіча была прысьвечаная разгляду пачаткаў беларускай літаратуры на эміграцыі. Асабліва дэтальна быў праанализаваны літаратурны профіль часопісу «Крывіч», 12 нумароў якога ў гадох 1923—1927 выйшли ў Коўні пад рэдакцыяй Вацлава Ластоўскага. У гэтым часапісе было надрукавана шмат твораў беларускіх паэтаў і пісьменнікаў замежжа.

Лекцыя праф. Уладзімера Сядуры з Політэхнічнага Інстытуту Рэнсэлер у Трой, штат Нью Ёрк, прысьвечаная была разгляду беларускіх драматургічных твораў, што напісаныя на эміграцыі.

Праф. Янка Запруднік з Квінскага Каледжу Гарадзкога Ўніверсітэту даў аглід зборнікаў паэзii і ўсяе паэтычнае творчасці Рыгора Крушыны.

Творчасць паэты Масея Сяднёва разгледзела ў сваёй лекцыі праф. Зоя Юр'ева з Гарадзкога Ўніверсітэту Нью Ёрку.

Рыхтуеца да дружу пад рэдакцыяй праф. Томаса Бэрда зборнік працаў сымпозіуму. Апроча вышэй

названых рэфэратаў, у кізé будуць надрукаваныя нарысы з гісторыі беларускае замежнае літаратуры дадзеная інфармацыі пра беларускія замежныя літаратурныя згуртаванні ды пра замежныя літаратурныя часапісы — «Крывіч», «Шытины», «Пагоня», «Сакавік», «Наперад», «Конадні», «Віці», «Баявая Ўскалось» ды іншыя⁵⁸.

IV

Колькасьць пісьменнікаў, што апынуліся на выгнаньні, была значнаю, і гэта патрабавала нейкіх шырэйшых формаў супрацы й дапамогі, а таксама пэўнага каардынавання ў наладжванні літаратурнага працэсу. З гэтаю мэтаю 6 траўня 1946 г. у Рэгенсбургу адбыўся зъезд прадстаўнікоў літаратуры й мастацтва, каб закласці Беларускі (Крывіцкі) фронт літаратуры й мастацтва (ФЛіМ), які мусіў каардынаваць працу паасобных літаратурных ды мастацкіх групай і садзейнічаць пашырэнню беларускага мастацтва на эміграцыі. Спраба далей за намер не пайшла, але адзін з найбольшых прыхільнікаў гэтае ідэі Янка Станкевіч разам з Лявом Акіншэвічам, Антонам Адамовічам і Аляксандрам Багдановічам 23 чэрвеня 1947 г. заклаў Крывіцкае навуковае таварыства імя Пранціша Скарыны (Рэгенсбург).

Часьцей пісьменнікі аб'ядноўваліся вакол пэрыядычных выданняў («Сакавік», «Веды», «Конадні», «Беларуская думка»), палітычных партыяў (БЦР, БНР або гэтак званай «трэцій сіль») ці навуковых устаноў (Беларускі інстытут навукі і мастацтва, Крывіцкае [Беларускае] навуковае та-

⁵⁸ Запісы БІНіМ. Нью Ёрк, 1975. № 13. С. 153—154.

варыства Пранціша Скарыны).

Цікавая зъява — адкрыцьцё клубаў. Як пра-віла, іх нае жыцьцё й дзейнасць — справа адна-го—двух чалавек. Гэтак, «Беларуска—амэрыканскі літаратурна—навуковы цэнтар» у горадзе Трой, штат Нью Ёрк, трymаўся выключна на У. Сяду-ры—Глыбінным. Троху шырэйшую дзейнасць мела «Пагоня. Беларуска—канадыйскі выдавецка—маст-тацкі клуб» (старшыня — К. Акула, сакратар — Антон Маркевіч).

Вось што ў адмысловым звароце пісалася пра-мэты й шляхі дзейнасці гэтага клубу:

Каб хоць у сціплых рамках рэгулярна выдаваць свае кнігі, кружэлкі і інш., сёлета ў студзені паўстаў у Таронь-це Выд.-маст. клуб «Пагоня». Яничэ да афармлення гур-тка пад фірмай «Пагоні» выйшла Акулава кніга «Дзярлі-вая Птушка» і кружэлка цудоўных песніяў у выкананьні Забэйды Суміцкага.

Клуб «Пагоня» лічыць на Ваша зразуменіне й пад-трымку. Гэтта й заклікаем Вас на помач. Калі бед-ныя й паўгалодныя беларускія студэнты ў Пецяр-бурзе паўстагодзьдзя таму назад змаглі так шмат выдаць кніжак, дык як—же астаяцца могуць ззаду на-шия «багатыя Амэрыканцы»?

Каб быць сябрам «Пагоні», трэба даць аднаразо-ва 50 даляраў. Усе выданьні клубу кожны сябра будзе атрымліваць задарма. Прыходны капітал за про-даж кніжак ці кружэлак, зь лётарэяў і інш. будзе ас-тавацца ў «Пагоні», каб была паставянная фінанса-вая база для выдання ў будучыні⁵⁹.

Былі на эміграцыі й літаратурныя згуртаваныні. Тут абавязкова трэба згадаць два зь іх, што ады-гралі значную ролю ня толькі ў мо ня столькі ў

літаратуры, у стварэнні новых тэкстаў, колікі ў самім літаратурным руху, — «Шыпшыну» й «Баяву юўскалось».

Літаратурнае згуртаванье «Шыпшына» было заснавана яшчэ 5 студвяня 1945 г. у Берліне, але фактычна паўсталала ўжо ў літаратуры ДП 9 красавіка 1946 г. Каардынатамі і рухавіком яе стаўся Юрка Віцьбіч⁶⁰.

У другім нумары часопісу «Шыпшына» (1946 г.) была зъмешчаная «Дэкларацыя Беларускага Літаратурнага Згуртаванья „Шыпшына”»:

Недзенад шпаркаю Дзывіною, а можа над ціхаю Ясельдаю схлілася шыпшына. Восень абскубе зь яе лісьце, але навет зіма ня здолее абдзерці зь ейных галінак чырвоныя ягады. Нібы паходня, гарыць янанад закутай ракой. Увясну падмінае пад сябе шыпшыну крыгаход. І здаецца, як зьнікне паміж жорсткімі жорнамі зерне, таксама зьнікне і яна паміж важкімі крыгамі. Але сплыве паводка і гордая расыліна зноў выпрастae свой стан.

Хто адважыцца ўзяць шыпшыну галаруч? Сотні дзідаў бароніць яе ад ворагаў. І нарэшце паміж дзідамі і лісьцем зъяўляецца адна за аднай чырвоныя кветкі. Яны нарадваюць съвятую кроў суродзічаў, што аддалі ці сідадуць яе да апошняе кроплі за Беларускі Народ.

Беларускае Літаратурнае Згуртаванье «Шыпшына», якое стварылася 9-га красавіка 1946 году ў Рэгенсбургу, мае за мэту:

1. Згуртаваць беларускіх актыўных і творча-дасьпелых пісьменнікаў, белетрыстых, паэтаў, драматургаў і крытыкаў, што знаходзяцца на эміграцыі;
2. Працаўваць над стварэннем вялікай літаратурны, годнай нашага вялікага народу.

«Шыпшына» стаіць на варце поўнае творчае свабоды творчых пошукаў; але для ейных сяброў зъяўляец-

⁵⁹ Беларус. 1967. № 120 (красавік). С. 6.

⁶⁰ Юрэвіч Л. Архіўная кніга. Нью Ёрк, 1997. С. 355—364.

ца абавязковым крытэры высокай мастацкасці літаратурнага твору, імкненне да ідэйнае насычанасці і арыгінальнасці, глыбокая пашана да наше літаратурнае спадчыны і пацуцьцё спадкаемства да ўсёго лепшагаў ёй, узаемная пашана датворчаасці адзін аднаго, а ў галіне ідэйвай — самаахвярная адданасць Найвышэйшаму ідэалу нашага Народу. «Шыпшына» заклікае братоў—пісьменнікаў даўчыцца да яе, каб супольна тварыць на карысць нашае Маці—Беларусі.

У 1949 г. была зарганізавана «Літаратурная Сустань Баявая ўскалось», што таксама мела сваю дэкларацыю⁶¹ й па сваіх мастацкіх паглядах займала недве прамежкавую ступень паміж «Маладняком» і «Ўзвышшам». Яе ачоліў Сяргей Хмара.

Розніцу паміж «Шыпшынаю» й «Баявой Ускалосьью» вызначалі ня толькі адрозныя мастацкія задачы, выкладзеныя ў дэкларацыях згуртаваньяў, але й постаці лідэраў: калі С. Хмара застаўся на ўзроўні літаратурызмагання Заходняй Беларусі, дык Юрка Віцьбіч здолеў прыйсці шлях ад апантанага праваслаўнага артадокса й прыхільніка БЦР да пісьменніка беларуса, што паставіў менавіта беларускасць найвышэйшым і найгалоўнейшым крытэрам. Праз гэта «Шыпшына» здолела аб'яднаць на сваіх старонках людзей розных палітычных, рэлігійных дымастацкіх арыентаций, а таксама — што асабліва істотна, нават можна ска-

заць, вызначальна ўварунках эміграцыйных, калі колькасьць удзельнікаў працэсу абмежаваная, — няпростых асабістых адносінаў⁶².

Няпростых, бо надта ж непадобныя былі іх ныя лёсы, жыцьцёвы вопыг (гэта знайшло пазней сваё адлюстраванье ў канфлікце ўсходнікаў з заходнікаў, ня гэткім жорсткім, як супрацьстаянне крыўічоў і зарубежнікаў, але канфлікце зацятым, працяглым), розніліся нават пазыцыі пісьменнікаў адны зь якіх у свой час друкаўся ва «Ўзвышшы», а другія належалі да літаратурнае намэнклятуры.

Тут, мабыць, варта адцеміць наступнае, што звычайна застаецца па-за паглядам дасьледнікаў эміграцыі: далёка ня ўсе прадстаўнікі дыяспары, сфармаваўшыся ў СССР як асобы, былі гатовыя прыняць эміграцыю маральна і ідэалагічна. Магчыма, яны й не прымалі палітычную систэму савецкай дзяржавы, систэму гвалту, але ўяўленыне

С. Хмара (Сіняк). 1930-я гады.

⁶¹ Юрэвіч Л. Камэнтары. Менск, 1999. С. 166—176.

аб каштоўнасцях у іх было абсалютна савецкім.

Гэта датычыцца й Р. Казака, і У. Клішэвіча. Стасуецца сказанае й Масея Сяднёва, цудам пазьбеглага расстрэлу: застацца ў Беларусі значыла для яго выракчы сябе на страту. Ён мусіў бегчы на Захад, дзе сфармаваўся як пісьменнік, ладзіў сабе жыць-

⁶² У якасці прыкладу можна прывесці гісторыю з Янкам Ліманоўскім, які адзін час нават узначальваў БІНіМ, але роўніца паглядаў былога літаратурнага чыноўніка й былых літаратурных апазыцыянэрў непазбежна выявіла сябе, што й прывяло да фактычнай ізаляцыі Я. Ліманоўскага. Іншым, але таксама красамоўным фактам ёсьць гісторыя з У. Клішэвічам, даволі звычайнай, напрыклад, сярод расейскай эміграцыі розных хвалій, але ўнікальная для беларускай — гісторыя эмігранта, які начаў супрацоўнічаць з бальшавіцка-камуністычным урадам, друкуючы вершы на старонках газеты «Голос Радзімы» (эмігранты называлі яе «заяртанкаю», па старым назове выдання «За вяртанне на Радзіму»), а потым выдаўшы ў савецкай Беларусі зборнік сваіх працагандысцкіх твораў.

Гэта — прыклады адносянія, угрунтаваных на палітычных разыходжаннях. Асабістая стасункі на эміграцыі сваімі каранямі таксама часта сягалі ў даваенныя гады. Вось што пісаў Юрка Віцебіч Антону Адамовічу (ліст захоўваецца ў архіве Фундацыі Пётры Крэчэўскага): «Прыгадваеца, як калісьці ў Менску, у Доме пісьменніка, седзячы за «круглым столом», Хадыка, Кляшторны, Маракоў, Багун і я моўчкі слухалі, як Рыгор Казак з вылучным запалам расказваў пра сваю вайсковую службу ў нейкім эскадро не. Гэтую далікатную маўчанку парушыў няўпрыязным падыйшоўшы дзядзька Зьмітрок Бядуля, які сказаў: «Прыгоды бравага жаўнера Швэйка ў беларускім выданні?». Аднак дзядзька памыляўся. Швойк, які, між іншым, паводле Гашэка, гандляваў у родным мне Віцебску на Палацкім рынку пярсы ў камі, толькі (што агульна вядома) шыўся ў дурні, а тут, магчыма, на трэба шыща.

цё як прадстаўнік вольнага грамадства, але ў яго найпазіі, ягоных дачыненнях зь іншымі прадстаўнікамі беларускае дыяспары, ад якой паэт фактычна адмежаваўся, навату працы дырэкторам радыё «Свабода», калі ў перадачах загадам Сяднёва «Менск» быў зменены на «Мінск», — ва ўсёй ягонай дзеянасці праступалі крыва да на неатрыманае, але быццам абязданае савецкім ладам жыцця шчаслыце ды думка пра сваё ўласнае месца каля тых, хто

Пераходжу ў сувязі з Рыгорам Казаком ад Яраслава Гашэка да Джавані Бакача. У пачатку 30-х гадоў нашага 20-га стагодзьдзя тэй самы эскадрон, да якога належалі «певец во стане русских воинов» Рыгор Казак, затрымаўся ў часе манэўраў у аднай вёсцы. Рыгор разам з трывама кавалерыстамі апынуўся ў хаце сам отнае маладое ўдавы. Жартуючы са сваімі начлежнікамі, яна зъмешвала цеста ў дзяжы, якую потым паставіла на печку, прыкрыўшы зьверху дзяружкай і кажушком. Потым яна няўпрыцям для трох зьнікла, нядвухсэнсоўна падміргнуўшы чацьвертаму. Рыгору Казаку, які ўжо тады меў плеш, здалося, што менавіта яму. Прэзідент некаторы час Казак палез на печку, а паслья, зълезшы зь яе, узняўшы дагары вялікі палец і прычмокнуўшы, сказаў: «Яна, бадай, і не супраціўлялася».

Ураныні зъявілася ўдава: яна ня зълезла з печкі, а палезла на яе! І адразу ж у хаце ўзняўшися вэрхал. Зірнуўшы на дзяружку ѹ дзяжу, яна адразу «обнаружила следы преступления». На каленках, як той старац з бабінцу, стаяў перад ёй Рыгор і прасіў дараваньня, бо справа пагражала скончыцца ѿ войсковым судзе. Не адразу, але ўдава засміялася, зухавата махнула рукой і зноў падміргнула чацьвертаму, зъ якім яна ўволіла пацешылася ўначы. А праз гадзіну тэй самы эскадрон, «оружьем на солнце сверкая», спакідаў ту ю вёску, а разам зь ім і «Эротай смык» — Рыгор Казак. Хіба гэта ня добры матар'ял для навэлі ў дэкамэронаўскім пляне пад назовам «Згвалчаная дзяжка»?

дажыў да «прабачэння» савецкай систэмы.

Не разывіаючы гэтае тэмы, прайлюструем яе рэцэнзія Я. Сыманчука (А. Адамовіча) на зборнік вершаў М. Сяднёва «Ля ціха брамы» (1955):

Зборнік пачынаецца словамі:

Баюся тых дарог,
што я прайшоў аднойчы...

Так аўтар ацэнвае сваё калішнє ўдзельнічаньне ў беларускім нацыянальным руху, за які як паэт трапіў у савецкі канцэнтрацыйны лягер. Мінуліся часы, калі ён

І славячы камлі
хваін і пух гусіны,
ішоў я па зямлі,
нібы ў небе сінім.

Зьнявераны, уважаючыся за пакрыўджанага, што яго не паставілі на п'едэстал нейкага «прапорка», што яму ня б'юць паклоны, ён ненавідзіць усіх і ўся:

Нашых збаўцаў і сьвятых з паўценяў
выстаўлялі нішы на паказ.
Госпадзі, даруй мае хаценьні.
Незаслужаных паставі і нас.

*Але вось усяго таго няма. Няма помнікаў, «лауро-
вых вянкоў», прэміяў:*

Ад навэляў Бакача, маючы на ўвaze таго самага Казака, ня цяжка перайсьці да анэктатоў Брачоліні. Неяк у самым пачатку 30-годзьдзя сваёй творчай дзеянасьці Рыгор уздымаўся па лесь віцы Дому пісьменніка на другі паверх. На-сустрач яму зь Вішнеўскай разам спушчайся Дудар. Ад шчырага сэрца, бяз хітрыкаў, Рыгор гукнуў апошняму: «Здароў, сперматазоід!»... Расказ ваў мne сьведка гэтае падзеі годны даверу Васіль Каваль, што ў адказ на сваё віншаваньне Рыгор даставі гучную аплявиуху. Аднак нават тагачасныя слупы Дому пісьменніка ня ўгледзелі ў гэтым учынку Алея Дудара «очередной вылазки классового врага».

Таго ўсяго няма.
Лёс нахлусіў паганы...
Кудысь у глухамань
Качу зямлю нагамі.

I вось, апынуўшыся, у сілу выніклых абставін, на эміграцыі, з разьбітым карытам сваіх прэтэнсіянальных мрояў, аўтар, бачачы, што ня можа стацца ляўрэатам багатых прэміяў, пераканаўшыся, што тут няма каму для яго ставіць помнікаў, пачынае сваю жойць выліваць на сваіх-ж суродзічаў. Ён з нянявісцяй кідае масе эміграцыі слова зласцілівых дакораў:

Адкуль-жа будзе брацца і ў мяне
да вас любоў, спагада і замілаваньне?
Так сама, як і вы, я дыхаю адным
свайм маленькім Я, зласцілым і зайдросным.
Адкуль-жа будзе брацца і ў мяне
Ня толькі ў заўтрае, а ў сяньняшняе вера..

Паэт добра знае, што тое, што ён робіць, мяжуе з здрадай. Нацыянальны здрадай! Ён гэтага і не ўкрывае. Ён ужо дайшоў і да гэтакага цынізму, каб гаварыць аб гэтым адкрыта. Ён і верш, дзе аб гэтым гаворыць, назваў словам «Здрада»:

Вунь і цяпер тых дзён настыглая чарга,
нібы на подступах, стаіць за мною.
І абясь сіленая, як мага
завець мяне стаць перадам, а не сьпіною.
Ды днём пражытым страшна паказаць
аблічча —
няма на ім ні мужнасьці і ні адварі.

Азь вярэлы за няўрэчаісъненьне сваіх славалюбівых прэтэнсіяў, ён кідае масе з позаю недачалаўка Ніцшэ лайтывыя слова «нікчэмных душ патоп», не адчуваючы ўсей нікчэмнасьці гэтага вярзеняня з вуснаў паэты.

Ён, як і кожная мізэра, выабражсаючая сябе вы-

шэйшым за простых съмяротных («надчалавек», пакрыўджаны лёсам «геній»), адмяжоўваецца ад масы сваіх суродзічаў, ён іх ня хоча знаць,

каб у натхнёным адзіноцтве зноў
Вас аблінаць і не спыняцца...

Вось гэтае самаізаляванье не ад народу, ад ягонай барацьбы за вызваленне, ізаляванье ад свайго проплаага, звязанага з нацыянальным рухам, і ёсьць тая «Ціхая Брама» паэты.

Застаўся я на перасядцы
і не сагрэюся ў плащчы.
І досьвіткі ўжо не прысьняца
на гэтым беразе начы⁶³.

V

Адрознаесьць паміж прадстаўнікамі літаратуры на выгнаныні будзе бачная выразней, калі прыгледзімся да найбольш прыкметных пісьменнікаў, паклаўшы ў аснову троху незвычайны для падобных аглядоў прынцып — прынцып літаратурнага старшынства. Натуральна, сам па сабе век, чалавечы ўзрост адыгрывае не настолькі вялікую ролю — ва ўмовах спакойнага паступовага разьвіцця краіны ці літаратуры. Але ў беларускай сітуацыі пісьменнікі рознага веку — гэта людзі ня прosta рознага лёсу, а прыйшоўшыя ў літаратуру ў пэрыяды розных мастацкіх плыняў і кірункаў, а таксама розных этапаў нацыянальнага будаўніцтва.

Першым беларускім пісьменнікам эміграцыі трэба, напэўна, лічыць Дубровіка, чые тыпова эміграцыйныя творы друкаваліся ў «Нашай Ніве» ў 1909—1911 г.⁶⁴. Цікава, што сярод пісьменнікаў выгнаныя найноўшага часу гэтаксама былі й тыя, хто

друкаваўся на бачынах тае самае «Нашае Нівы».

Адвард (Эдвард) Будзька, чые вершы зъявіліся ў «Нашай Ніве» на самым пачатку ейнага існаваньня⁶⁵, быў старэйшым сярод пісьменьнікаў на выгнанні; на ягонае імя ў свой час зъвяртаў увагу ў крытычных аглядах Максім Багдановіч: «*Што—ж датыкаеца да паэтаў—аднаднёва, то іх у апошнім гадубадай што не было, а тыя, што й зъявіліся, давалі найбольш добрыя рэчы* («Наша Ніва», 1910 г.— гл. Каганец, Крапіўка, Будзька і інш.)»⁶⁶. Адвард Будзька пакінуў пісаць задоўга да сваёй съмерці (1958 г.).

Міхась Міцкевіч (псэўданім — Антось Галіна), малодшы брат Якуба Коласа, таксама належаў да невялікага кола старэйшых пісьменьнікаў: пачаў пісаць у 1917—18 г., але друкаваўся нячаста. Зрэшты, нават нешматлікіх публікацыяў было дастаткова, каб яго прыкметлі Максім Багдановіч і Максім Гарэцкі. У Амэрыцы ім таксама напісана небагата мастацкіх твораў; галоўны творчы набытак Міцкевіча палягае ў рэдагаваньні газэты «Беларус» ды перакладах рэлігійнай літаратуры⁶⁷.

Наступная ў гэтым сыпісе — Натальля Арсеньнева, чый паэтычны дэбют адбыўся ў 1920 г.⁶⁸, а пра першы

⁶³ Арыгінал захоўваецца ў архіве Фундацыі Пётры Крэчэўскага.

⁶⁴ Кіпель Вітаўт Эміграцыя зь Беларусі ў газэце «Наша Ніва» // Запісы БІНiМ. 1989. № 19. С. 66—96; Бэрд Томас Э. Злучаныя Штаты Амэрыкі і эміграцыйная тэматыка ў публіцыстыцы ў пазіці «Нашай Нівы» // Запісы БІНiМ. 1999. № 23. С. 5—36.

⁶⁵ Час ляціць // Наша Ніва. 1906. № 5; Шпак // Наша Ніва. 1908. № 1.

Рэдакцыя газеты «Беларус».

Здымка 1960-х гадоў.

Першы шэраг: М. Панькоў, а. Ч. Сіповіч.

Другі шэраг: А. Адамовіч, М. Міцкевіч,
Л. Савёнак.

Анатоль Бярозка (чый творчы лёс на эміграцыі падобны да Будзька вага: фактычна А. Бярозка перастае пісаць, і толькі адзін—два паэтычныя творы паваеннага часу дазваляюць залічыць аўтара да пісьменнікаў эміграцыі).

У 20-х г. пачалі свой шлях у літаратуры Сяргей Хмара (1925), Антон Адамовіч (1926), Ізыдар Плашчынскі (1927), Лявен Крывічанін (1927) і Рыгор Казак, які падпісваў паэтычныя творы як Рыгор Крушына, а празаічныя — як Кастусь Рамановіч (1927), Юрка Віцьбіч, Уладзімер Сядура й Мікола Цэлеш (усе — 1929).

У наступным дзесяцігодзьдзі свае першыя тво-

зборнік «Пад сінім небам» (1927) пісалі А. Навіна (Антон Луцкевіч)⁶⁶ ды Янка Ліманоўскі, які першую публікацыю зрабіў таксама ў 1920 г., але па вайне фактывічна перастаў пісаць.

Съледам за Н. Арсеньневай і таксама ў Захадзе Беларусі пачалі пісаць Вінцук Адважны ды

⁶⁶ Багдановіч Максім. Выбраныя творы / Беларускі Кнігазбор. Мінск, 1996. С. 274.

⁶⁷ Юрэвіч Л. Камэнтары. Менск, 1999. С. 205—207, 242—280; Тычка Г. Мы быт і будзем крывічамі... // Літаратура і мастацтва. 1999. 20 жніўня.

ры надрукавалі Міхась Кавыль і Янка Золак (абодва — 1930), Уладзімер Клішэвіч (1931), Уладзімер Дудзіцкі, Алеся Салавей і Масей Сяднёў (усе — 1937).

На эміграцыі пачалі пісаць Янка Юхнавец, Кастусь Акула, некаторыя іншыя. Зрэшты, азначэнье «некаторыя» ў дадзеным кантэксьце не зусім дакладнае, бо пачала пісаць на эміграцыі непараўнальна большая колькасць. Іншая справа, што мала хто зь іх працягнуў заняткі літаратураю на доўгі час ды вырабіўся на прафесійнага⁷⁰ пісьменніка. А таленавітые людзі былі, пра што съведчыць хоць бы часапіс Беларускае гімназіі ў Рэгенсбургу—Міхельсдорфе «Ў выраі» з апавяданьнямі «Ў купальскую ночь» і «Мацеяў кот» М. Багуна⁷¹, п'есаю Алеся Буты «Пачатак выгнанья»⁷², вершамі Сяргея Ясеня(Янкі Запрудніка) «Ты», «Гады бягучы», «Мая Беларусь», «Асеньнім днём»⁷³, нарысамі Ўладзімера Бакуновіча «Прыпяць», «Пайшоў сынег»⁷⁴, Леаніда Карася «Чужына»⁷⁵, фэльетонамі Архіпа Папліскі «Няпрашаны госьць», «Чаго—ж плакаў месяц?»⁷⁶.

VI

Вывучэньне літаратуры дыяспары, спробы ейнага асэнсаваньня пачаліся рана, але асаблівымі набыткамі пахваліліца тут нельга (асабліва ўпараўнаныні зпрацамі, прысьвежанымі беларускай клясычнай ці падсавецкай літаратуры); за выняткам рэцэнзій на асобныя творы, трэба згадаць хіба толькі лекцыю Міколы Вярбы

⁶⁸ Юрэвіч Л. Малавядо мая Натальля Арсеньева // Беларус. 1998. № 459 (сінезань). С. 5.

⁶⁹ Наві на Антон. Адбітае жыцьцё. Кніжка 1. Вільня, 1929. С. 108—114.

(Сільвановіча) ва Ўкраінскай Вольнай Акадэміі Навук у Вініпэгу (Канада) «Сучасная беларуская літаратура на эміграцыі», прачытаны ў Бірмінгеме й Лёндане (Вялікая Брытанія) даклад біскупа Часлава Сіповіча «Сучасная беларуская літаратура на Бацькаўшчыне й на эміграцыі», даклад на Канфэрэнцыі славістаў у Пітсбурскім універсітэце Ўладзіслава Рыжага-Рыскага пра беларускі літаратурны рух на эміграцыі, лекцыі Янкі Садоўскага «Беларуская эміграцыйная літаратура ў Канадзе» і Антона Адамовіча «Вацлаў Ластоўскі» ў Куінс-Каледжы (Нью-Ёрк) ды артыкул М. Панькова «Шляхі развіцця новае беларускае літаратуры», асобна выдадзены рататарным друкам у 1947 г.

Магчыма, наступная тэза падасца троху парадаксальнай, але літаратурны рух на эміграцыі быў пазбаўлены менавіта руху. Агулам беручы, пісьменнікі апынуліся на выгнаныні ня толькі сфармаванымі асобамі, але й сфармаванымі як пісьменнікі, са сваймі творчымі стылемі, тэмамі, адметнасцямі. Што гэта так, съведчыць названая лекцыя М. Вярбы (на жаль, пераважная большасць пералічаных у папярэднім абзацы тэкстаў не захавалася), прачытаная ў 1951 г., ацэнкіз якой можна

⁷⁰ Професійны тут не абазначае чалавека, што зрабіў на жыццё творчасцю; мaeцца на ўвазе чалавек, які займаўся пісьменніцтвам працяглы час, а ня толькі, напрыклад, у гады навучання ў гімназіі.

⁷¹ У выrai. 1947. № 1. С. 21—26.

⁷² Тамсама. С. 7—15.

⁷³ Тамсама. С. 16—17, 22—23.

⁷⁴ Тамсама. С. 20—21, 23—24.

⁷⁵ Тамсама. С. 15—16.

⁷⁶ Тамсама. С. 26—28.

лічыць слушнымі без асаблівых зъменаў у дачынені да творчасці згаданых пісьменнікаў пэрыяду 70—90-х гадоў:

Беларускую літаратуру на выгнанні сёняня рэпрэзэнтуюць:

У прозе — Юрка Віцьбіч (псэўданім), *навэліст і майстар кароткага апавядання, сябра «Ўзвышша»*. Сёняня — рэдактар часопісу «Шышина» і старшыня літаратурнага аб'еднання гэтае ж назвы. Ягоныя высокамастацкія, поўныя патрыятычнай насычанасці і арыгінальнасці, павбашленыя ўсялякіх «ізмаў», заўсёды рэальныя творы карыстаюцца вялікай папулярнасцю ў чытачоў. Падрыхтоўвае да друку книгу «Не чарнілам, а крыўё», зь якой ужо дзясяткі навэляў і нарысаў былі надрукаваны ў розных часопісах. Сёняня ў ЗША.

Юстапчык (псэўданім), *выдатны празаік. Ягона му пяру прынадлежыць завязка раману «Каханы горад» (1948) і вельмі шмат палітычных публікаций з*

У. Пеляса, Л. Юрэвіч. 1990-я гады.

тэматыкай адраджэння Беларусі. У сучаснасці падрыхтаваў да друку «Гісторыю Беларускай літаратуры за апошніх 50 гадоў». Сёння ў ЗША.

Уладзімер Сядура, літаратурны крытык і аўтар вялікай працы ў нямецкай мове *Weisruthenische Folks Art*, на жаль, яшчэ ня выданай, але па выданыні прыносячай вялікую пазыцыю ў беларускай літаратуры. Сёння ў ЗША.

Мікола Панькоў, або Мікола Вольны, празаік, аўтар шматлікіх апавяданьняў і некалькіх раманаў, ча-каючых ужо гадам і выдаўцоў. Сёння — старшина Беларускай бібліяграфічнай службы. Ягонаму пяру таксама прынадлежыць шмат публіцыстычных артыкулаў з галіны палітыкі.

Сымон Жамойда, аўтар бытавога апавяданьня, і Святаслаў Коўш, аўтар паэтычнай прозы. Абодва ў ЗША.

У драматургіі сённяня працуе ў пяро Аўгена Кавалеўскага, яму таксама прынадляжыць некалькі апавяданьняў для моладзі, а таксама, дзякуючы ягонай энэргіі, яму заўдзячвае сваё існаваньне й «Беларуская тэатральная студыя», якая існавала на працягу двух гадоў у Нямеччыне. Цяпер прафесіянальна ў Парыжы.

Але хіба найбольш зарэпрэзэнтаваная ў выгнаньні паэзія. Ня будучы крытыкам, цяжка сказаць, хто ў ёй трymае прым (першынство — рэд.), але ня будзець вялікай памылкі, калі паставім на першае месца вядомую на выгнаньні беларускую паэтэсу Натальлю Арсеньеву. [...]

Масей Сяднёў яшчэ нядаўна быў малаведам паэта ў беларускай літаратуры, сённяня-ж — у першых радох літаратурнага пакалення. Пачаў ён пісаць вершы яшчэ вясковым хлотцам. А пасля, ужо будучы ў Менску, у Педагагічным Інстытуце, ён уваходзіць у рады прызнаных паэтаў і пачынае друкавацца. Але ўмовы жыцьця не дазволілі свабодна расцьвісці паэ-

тыцкаму таленту Сяднёва. І яму, як усім праўдзівым беларускім паэтам, давялося пайсьці шляхам пакутаў. Верны свае ён складаў у жудасных умовах побыту ў канцэнтрацыйным лягеры дзікай і халоднай Калымы. Яму прыходзілася складаць іх у сваім сэрцы, перахоўваць у сваёй галаве. Белая папера й цёплы кут у Доме пісменьніка былі не для Сяднёва. Не для тых, хто любіў Беларусь. [...] Аднак Сяднёву ўдалося вырвашца на вольны съвет. І ён штарка распрастоўвае крылы да творчага лёту. За некалькі апошніх гадоў Сяднёў вырас на першаднага песніара. Ён ужо выдаў добрыя два зборнікі «У акіяне ночы» і «Спадзяваньні», напісаў паэмы «На край съялага», «Цень Янкі Купалы» — перад ім вялікая будучыня. [...]

Алесь Салаўей, непараўнаны мастак слова, майстар клясычнай формы, гэта克 званай у беларускай літаратуре «багдановічавай», пяру якога належашаць зборнікі вершаў «Мае песні», «Сіла гневу», паэмы «На хуткіх крылах вольнага Пегаса», «Зьвіняць званы Святай Сафіі».

Уладзімір Клішэвіч, паэта старых клясычных формаў, беларуская крытыка яго характарызуе як спадкаемцу вялікага эўрапейца, клясыка нашае літаратурны Максіма Багдановіча. Ягонай улюбёнаі формай ёсьць трывалет, газэла, санэт і другія клясычныя формы. Зьяўляецца спадчыннікам анталёгіі «Песніары Случчыны».

Сяргей Хмара, паэт-барацьбіт, ён большасцю вершаў напісаў на французскіх турмаў, як на паперы. З сараканіцігадовага жыцьця й дваццаціпяцігадовай літаратурнай творчасці 11 прыйшлося правясьці ў Вільні на Лужкішках, у Карнове, Грудзенцы і другіх няслыханай памяці польскіх турмах. Выдаў два зборнікі «Вільны» — «Жураўліным шляхам» і «Мы», а такжэ вялікае мноства публіцыстычных артыкулаў, апавяданньняў.

Тодар Лебядзя, вечны вязень савецкіх канцэнтрацыйных лягероў. Ягонаму пяру належыць зборнік

«Песні выгнанья» і п'еса «Загубленае жыцьцё».

Рыгор Крушина, аўтар зборніка «Лебедзь чорная», паэм «Пэрсыдская лягенд», «Эротава скрыпка».

Міхась Кавыль, Уладзімер Дудзіцкі, Мікола Вярба, Янка Юхнавец, Янка Золак⁷⁷.

Натуральна, што пісьменнікі–эмігранты, часам агулам адмаўляючы падсавецкую літаратуру, часам хоць і крытыкуючы відавочныя пра камуністычныя тэмы ды матывы, аднак, радуючыся южнаму новаму таленавітаму твору, праца валі не ў ізаляванай прасторы, а з веданьнем літаратурнай сітуацыі ў Беларусі, і памагчымасці, у залежнасці ад жыцьцёвых абставінаў⁷⁸, таленту, а нярэдка й фінансаў прычыняліся да развіцця літаратуры.

І тут маецца на ўвазе ня толькі зразумелая ў дадзеных варунках пра беларускасць аўтараў, анты–бальшавіцкасць, антысавецкасць іхных твораў, выкryвальніцкая факталёгія рэжыму, ня толькі агульная — за надта рэдкім выняткам (як прыклад, дзеянасць К. Якуба–Птаха) — дзяржаўніцкая думка пісьменнікаў, што клялася ў аснову мастацкіх рэчаў і успамінаў, пра што слушна пісаў С. Станкевіч:

Гэтак вельмі важная падзея ў навейшай гісторыі беларускага народу — гэтак званы нацыянальны дэмакратызм з цэнзурных прычынаў ня магла быць поўнасцю паказаная й праўдзіва асэнсаваная ў беларускай савецкай літаратуры. Таму важна й цікава пабачыць, якое–ж мастацтва ўцелаўленыне знайшла гэная тэма ў творах беларускага літаратуры ў заходнім съвеце. І ўзапрауды, тэма гэтая сталася аднай з галоўных у творах гэткіх беларускіх пісьменнікоў.

⁷⁷ Захоўваецца ў архіве БІН іМа (Нью Ёрк).

нікаў Захаду, як Аляксандра Саковіч у ваповесьці «Браты», Мікола Цэлеш у шмат якіх апавяданьнях, у вапавяданьнях Янкі Юхневіча⁷⁹, Уладзімера Дудзіцкага, Кастуся Раманоўскага й Алеся Змагара⁸⁰.

Ня толькі ўсё вышэй пералічанае маецца на ўвазе, але й самая сапраўдная літаратура — па вялікім рахунку.

Амаль праз дваццаць гадоў Кастусь Акула напісаў:

Мне, каторы пачаў нешта пісаць на эміграцыі, калі чытаю бальшыню беларускіх твораў, пісаных і выдадных у бээсэсрый, зьдзіўляе сэрвільнасць аўтараў, падпарадкованыне пануючаму рэпрэсіўнаму ладу, чаго няма ў эміграцыйных аўтараў. Гэта надта важная рэзьніца. Мы—ж мелі вольнасць, чаго ня мелі на бацькаўшчыне.

⁷⁸ Зъ ліста Юркі Віцьбіча да Уладзімера Дудзіцкага ад 28 студзеня 1953 г.: «Тут амаль немагчымы знойсьці адмысловую працу, але ўсё—ж можна. Адамовіч і Сядура працуяць у пэўнай навуковай установе як навукоўцы. Некаторы час там жа працаў Сяднёў, Цэлеш і я. Здаецца, цяпер там жа знойшлі працу Ліманоўскі й Плашчынскі. Усё—ж гэтая праца тымчасовая. Пераважная бальшыня беларускіх інтэлігентаў тут на фізычнай працы. Калі ўсяць, напрыклад, мяне асабіста, дык за чатыры гады жыцця ў ЗША я быў і на кані і пад канём. Цяпер працу ўпакоўшчыкам на ткацкай фабрыцы ад пятай гадзіны ўвечары да чацьвертай—пятай—сёマイ гадзіны ўначы ці раніцы. Прата (асабліва ў параўнанні з маймі ранейшымі «джабамі») параўнальна не цяжкая, чистая, у цёплым памяшканні, але затое е бракуе сну. Кавыль працуе падмітальнішыкам на мэдычнай фабрыцы. Сяднёў, Казак, Цэлеш, Клішэвіч, Золак, Крывічанін працујоць таксама на заводах і фабрыках. Розам з тым, кожны з нас пасыля фізычнае працы дзеля кавалка хлеба штодзённага знаходзіць час (не вычэрпваецца дарэшты) для працы дзеля душы, для творчасці». (Юрэвіч Л. Архіўная кніга. Нью Ёрк: БІНіМ, 1997. С. 22)

У нас, дзякуючы гэтай вольнасці, некаторыя графаманы вылазілі ў друк. Прыкладам можа служыць раман «Драбы» У. Случанскага, выданы ў Мельбурне ў 1958 годзе. [...] Паводле мастацкіх параметраў эміграцыйная літаратура — вельмі пярэстае стварэньне, ад вышыні ў да глыбокіх ухабаў ці далінаў⁸¹.

Сапраўды, нацыянальная ідэя і адсутнасць цэнзуры яшчэ ня твораць вялікай літаратуры⁸², як нельга тэматыку, ідэі літаратуры эміграцыі з'весці адно да нацыянальнай тэмы. Літаратура дыяспары значна больш разнастайная (і гэта, бяспрэчна, датычыцца мастацкага ўзроўню таксама). Але менавіта нацыянальная ідэя вызначала літаратуруны рух і кіравала ім, і гэта дазваляла мастацкім творам у большай ці меншай ступені ўзыняцца над палітычнымі, рэлігійнымі ці нават асабістымі часовымі непараразуменіямі й — праз ідэю — стащца часткаю «сьведамай» літаратуры, увайсці ў адное поле з клясыкамі беларускай літаратуры.

Разам з тым, у літаратуры дыяспары былі свае дасягненіні й на адным з падсавецкай літаратураю полі.

Гэтак, першы ў гісторыі беларускага літаратуры вянок санетаў быў створаны ў 1958 г. Міхасём Кавылём (зборнік «Цяжкія думы», 1961 г.). Падобная паэтычная форма ў БССР з'явілася адно ў 1965 г. і належала аўтарству Ніла Гілевіча, а ў 1971 г. свой

⁷⁹ Псэўданім Янкі Юхнаўца.

⁸⁰ Станкевіч С. Вобраз г.з.в. нацдэма й проблема нацдэмаўшчыны ў беларускай літаратуры // Беларус. 1977. № 241 (травень). С. 5.

⁸¹ Ліст ад 26 ліпеня 1996 г., перахоўваецца ў прыватным архіве Л. Юрэвіча.

вянок напісаў Алесь Звонак, прычым тэкст «Магістралі»⁸³ апошняга ствараўся зь відавочным уплывам «Цяжкіх думаў».

Другім яскравым прыкладам і фактам унёску літаратуры эміграцыі ў агульную скарбонку беларускае літаратуры ёсьць творчасць Янкі Юхнаўца⁸⁴, які пачаў пісаць у лягерох ДП у 1947 г., незадоўга да выезду ў ЗША — творчасць, якую ільга акрэсліць як беларускую вэрсію сюрреалізму. Прычым, сам жанр ня выклікаў у аўтара праблемаў: з аднолькавым посыпехам Юхнавец працаўваў з прозаю (апавяданыні, раман), вершамі, драмамі, кароткімі лірычнымі формамі, пэўнаю кантамінацыяй прозы пазней (зацемкі, запіскі) — і зусім іншымі формамі мастацтва, як карціны й скульптуры. Дэбют творча найбліжэйшага яму пісьменніка ў Беларусі, Алеся Разанава, нарэдзянаага ў год публікацыі першага верша Юхнаўца, адбыўся адно ў 1961 г., а на Беласточчыне блізкай паэткі Надзеі Артымовіч — у 1970. І вось зноў міжволі думеца: а як бы разъвівалася нашая літаратура, каб напісаны Янкам Юхнаўцом трапіла ў свой час у Беларусь?

Іншая справа, што й цяпер пераважная большасць напісанага Юхнаўцом ляжыць у архівах

⁸² Падобнае адбывалася й ва ўкраінскай літаратуре на эміграцыі. Ідэя «вялікай літаратуры» была вылучана і абурнавана пісьменнікам Уласам Самчуком (аўтарам папуллярнага ў 30-я гады сярод чытачоў Заходній Украіны раману «Волынь») у дакладзе на першым з'ездзе МУРУ (Мистецький Украінський Рух) 21—22 студзеня 1945 г. у Ашрафенбургу. (Самчук У. Планета ДіПі. Вінніпег, 1979. С. 6; Грабович У. У пошуках великой літератури. Кіев, 1993. С. 21)

⁸³ Полімя. 1961. № 7.

самога аўтара і ягоных нешматлікіх рэспандэнтаў, атая лічаныя друкі, выдадзеныя аўтарам накладам у 5—10 асо бнікаў, зьяўляюцца бібліографічнаю рэдкасцю. Адыгралі тут сваю ролю й характар пісьменніка, чалавека нялёгкага, і непрыманыне пераважнаю большасцю эміграцыі ягоных твораў як занадта мадэрновых, нібыта пазбаўленых патрыятычнага гучання ёй наагул «незразумелых». Прыйм папрокі выказваліся ня толькі з боку «шэраговых» чытачоў, але й чытачоў «прафэсійных» — пісьменнікаў, такіх як А. Бярозка (што надта па-савецку заклікаў пляваць на паэзію Юхнаўца), М. Сяднёў, М. Кавыль. Нягледзячы на разныя, часта дыямэтральна супрацьлеглыя палітычныя гістарычныя пагляды, эміграцыя ў сваіх мастацкіх густах пераважнаю большасцю (за выняткам гэткіх нешматлікіх дзеячаў як Антон Адамовіч, Юрка Віцьбіч і Вітаўт Тумаш, што часта наглядаў паэта як лекар і тым выказваў сваю пашану да аўтара, бо меў за непахіснае правіла не лекаваць у хаце) салідарызировалася з падсавецкаю крытыкаю ёй выказвалася супраць літаратурымадэрну.

⁸⁴ Бяляцкі А. Цішынню не растлумач у анію му // Роднае слова. Мінск, 1993. № 6. С. 14—18; Марціноўіч А. Дзе ж ты, храм прауды? Мінск, 1996. С. 222—233; Чыквін Я. Далёкія і блізкія. Беласток, 1997. С. 66—89; Юрэвіч Л. Камэнтary. Менск, 1999. С. 91—122; Беларуская мэмурасцька на эміграцыі. Нью Ёрк: БІНіМ, 1999. С. 75—77; Юрэвіч Л. Сучасная літаратура беларускай эміграцыі: Янка Юхнавец // Беларусь. 1998. № 4 59 (сънежань). С. 5—6; Пашкевіч А. Пра заічныя «краскі» беларускага самотніка // Літаратура і мастацтва. 2002. 11 студзеня. Гл. таксама: Крыніца. Мінск, 1996. № 2.

VII

І тут мы падых одзім да наступных складнікаў літаратурнага працэсу, для якога, акрамя саміх творцаў, неабходны яшчэ некаторыя кампаненты, у тым ліку выдавецтвы й кнігарні.

Што да апошніх, дык такіх на эміграцыі фактычна не было. Кнігі, часапісы, календары, іншая друкаваная прадукцыя або распаўсюджвалася праз абвесткі ў газэтах і дасыпалася поштаю, або прадавалася «пад цэрквамі», на сьвятах, імпрэзах ды падчас навуковых акадэмій.

Выдавецтвы пачалі зьяўляцца ўжо ў лягерох ДП. Тут трэба назваць «Заранку», канадыйскую друкарню «Пагоня», а потым і Фонд Яна Пятроўскага, выдавецтвы Уладзімера Пелясы і Янкі Золака ды некаторыя іншыя. Але пры сваёй нібыта немалой колькасці выдавецтвы не маглі пахваліцца часаваю працягласцю працы і аб'ёмам (выдавецтва У. Пелясы выдала толькі тры кніжачкі вершаў). Калі ж друкарня, ачоленая беларусам, рабілася прафесійнаю, ейнай працы на беларускую дыяспару заміналі іншыя варункі, напрыклад адсутнасць у тае мясцовасці зарганізаванай грамады або аўтараў.

У нэкраналёгу на Язэпа Альсевіча чытаем:

Пасля самахадовага выпадку памёр у шпіталі 6-га кастрычніка 1976 г. у веку 74 гадоў съв. пам. Язэн Альсевіч, собснік друкарні «Доррэго», энэргічны пра-мысловец. [...] У Альсевіча не было ані прафесіі, ані грошай, але была добрая галава на плячох. Даводзілася нялёгка. Браў працу, дзе траплялася. Бачыў вакол сябе гэткіх-жса, як сам, эмігрантаў, у гэткіх са-

мых абстравінах: *Латышоў, Харватоў, Палякаў ды іншыя.* У выніку сустрэчаў з рознымі людзьмі й гутарак зь імі надумаўся ўрэшце заснаваць друкарню. Наняў нейкі стары дом пры вуліцы Дорэга блізка да Авеніды Карыентэс у Буэнос Айрэсе — хоць і не на надта рухлівым месцы, але як на пачатак было гэта зусім няблага. Спасярод сваіх рознанацыянальных знаёмых падабраў пару добрых друкароў. Пачаткі былі цяжкія, мовы гішпанскага ніхто ня ведаў, але затое заказчыкі знаходзіліся, бо цэны ў друкарні былі памяркоўныя. Былі заказы на друкі ў іншых мовах. Тэксты тады складаліся яшчэ ўручную, але прадпрыемства паступова расло, папоўнілася новымі друкармі ды наткарэктарамі.

У часе апошняе вайны друкарня Альсевіча навет была адзінай, што магла выдаваць газэты й брашуры, а крыху пазней — і кнігі, у 14 мовах (у тым ліку й беларускай).

Друкарня працавала бязь перапынку на трох зъмененіях. З часам былі дакупленыя новыя лінатыпы, лепшае абсталяваньне. Альсевіч стаўся друкаром-паліглётам, мог браць якія хадзіць заказы. [...] Друкавалася ў ягонай друкарні й кніга архіяпіската Анастаса Мартаса «Беларусь» (1966)⁸⁵.

Найбольш плённым за гісторыю эміграцыі сталася выдавецтва Беларускага інстытуту навукі й мастацтва, якое, што праўда, ня мае ўласнай тэхнікі, а толькі рыхтуе кнігі да выданьня і друкуе сваю прадукцыю ў розных прыватных беларускіх ды небеларускіх друкарнях.

Але пераважная колькасць кніг аўтама выходзіла так, як трапна зазначыў Янка Золак:

Выход у съвет кожнае друкаванае кніжкі беларускага аўтара на эміграцыі зъяўляецца для мяне (ды,

думаю, ня толькі для мяне, але й для кожнага съведамага беларуса) прыемнаю й радаснаю падзею. Прыйемнаю й радаснаю зъяўляеўца гэтая падзея для мяне ня толькі таму, што кніжка беларускага аўтара, а ў большай меры, што выдавецкія магчымасці беларускіх паэтаў і пісьменьнікаў на эміграцыі — мізэрныя: у нас няма сталага беларускага выдавецтва на эміграцыі, і кожны наш літаратор, калі хоча выдаць сваю кнігу, у большасці выпадкаў павінен карыстацца выдавецтвам «Выдайсам!» (г.зн. выдаць за свой кошт) або чакаць адпаведнае нагоды, пакуль тая ці іншая арганізацыя зъбярэ троху сродкаў і зробіць яму ласку⁸⁵.

Адсутнасць тэхнічнай базы сталася адною, але не адзіною прычынаю таго, што літаратурная сытуацыя на эміграцыі бадай што паўтарыла літаратурную сытуацыю ў Беларусі пачатку стагодзьдзя з гэтак знаёмымі па Максіму Багдановічу паўтарыцельным і курсам і ды заклікамі Максіма Гарэцкага «прозы, прозы».

Сапраўды, пераважная большасць пісьменьнікаў на эміграцыі — паэты, у адроўненінне ад сытуацыі ў сучасных ім літаратурах Амэрыкі, Францыі, Англіі, дзе заўважная перавага празаікаў над паэтамі. Па сутнасці, толькі лічаныя зь пісьменьнікаў у дыяспары ніколі не пісалі вершаў. А. Галіна спрабаваў рыфмаваць на самым пачатку свайго літаратурнага шляху, у 1917—1920 г. Некаторыя паэты — М. Сяднёў, Я. Юхнавец, Р. Казак, М. Каўаль — спрабавалі сябе ў прозе, прычым ня толькі ў апавяданьнях, але й буйнейшых формах (аўтабі-

⁸⁵ Цяўлоўскі Э. Колькі слоў пра Язэпа Альсевіча (з жыцця беларусаў Аргентыны) // Беларус. 1977. № 237 (студзень). С. 6.

яграфічныя раманы). У Случанскі стварыў гісторычную аповесць (дакладней, адно першую частку) «Драбы» (Мэльбурн, 1958)⁸⁷. Янка Золак напісаў фантастычную аповесць «Віталія» (1984)⁸⁸. З часам у літаратуры зявіліся й «чыстыя» празаікі: Аляксандра Саковіч, Гіпаліт Няміга, Янка Шакун.

Кастусь Акула, які таксама пачынаў зь вершаў (пад псеўданімам М. Козыр), — найбольш прыкметная постаць сярод празаікі ў эміграцыі: ён напісаў парадакумэнтальны раман «Змагарныя дарогі» (1962)⁸⁹, трылёгію «Гараватка» (1965—1981), бадай што адзіны ў эміграцыі літаратуры твор на тэму сучаснага жыцця дыяспары — воскрасюжэтны раман «За волю» (1991) (раман «паўстаў на руінах іншага твору, „Міс Корнфляўэр”, які спачатку пісаў па-ангельску, а пасля адкінуў»⁹⁰), зборнік фэльетонаў і п'есаў «Усякая ўсячына» (1984). Падчас працы над трылёгіяй Акула напісаў раман «Tomorrow is Yesterday» («Заўтра гэта ўчора») (1968)⁹¹ — першы й тым часам адзіны створаны беларускім аўтарам па-ангельску раман. Гэта што да раману. Англамоўных твораў іншых жанраў, асабліва паэзіі, больш. Тут у першую чаргу трэба згадаць такіх аўтараў, як Вера Занруднік і Мікола Янушэвіч.

Таронцкі ўніверсітэцкі часапіс «Canadian Journal of the Humanities» (1969, с. 360) назваў раман «Заўтра гэта ўчора» адной з трох кніг мастацкай літаратуры, якія прыцягнулі ўвагу чытацкай

⁸⁶ Золак Янка. «Далячынъ» і «Васіль Каліна» У. Клішэвіча // Беларуская думка. 1965. № 8. С. 34.

⁸⁷ Козыр М. Сёе-тое // Беларус. 1963. № 81 (сінегань). С. 5.

аўдыторыі ў 1968 годзе. Праз колькі гадоў у газэце «*Toronto Sun*» (12.07.1973) кнізе была прысьвечаная цэлая калёнка папулярнай у Канадзе агліадальніцы Труе Давідсан. Коратка перадаўшы змест раману, яна звязрнула ўвагу на тыя забойствы, зъдзекі, гвалт, што прынеслы беларусам і бальшавікі, і фашысты. Але, як піша далей аўтарка, «кніга містэра Акулы дае надзею, бо дае любоў».

Рэцэнзія канчаецца так: «Кожны канадыец мусіць прачытаць гэтую кнігу ды зрабіць усё магчымае для гэтых параненых душ і сэрцаў, каб яны змаглі пачаць новае жыццё. Съвет заўсёды быў поўны пакутаў і съмерці, і не выпадае наракаць на чужаземцаў, калі мы ня можам даць рады са сваймі ўласнымі злачынцамі й вар'ятамі. Кожнае жыццё, што зноў набыло сэнс тут, ёсьць перамога для Канады».

Фінансавыя й тэхнічныя праблемы з друкам аб'ёмных твораў спрычыніліся да таго, што А. Калубовіч пачаў актыўна друкавацца толькі пасля выхаду на пэнсію, што М. Сяднёў давёў да ладу й выдаў свае раманы, адно ачоліўшы беларускую сэкцыю радыё «Свабода», што проза А. Кавалеўскага, А. Галіны, У. Сядуры, Я. Золака, М. Цэлеша і

⁸⁸ Юрэвіч Л. Літаратурная спадчына: новы ўгляд // Беларус. 1997. № 445 (чэрвень—ліпень). С. 7.

⁸⁹ Кушаль Ф. Змагарныя дарогі // Беларус. 1962. № 75 (сакавік). С. 3; Кушаль Ф. Змагарныя дарогі // Бацькаўшчына. 1962. 20 траўня. С. 4.

⁹⁰ Зь ліста К. Акулы да аўтара гэтай кнігі ад 26 ліпеня 1996. Захоўваецца ў прыватным архіве Л. Юрэвіча.

⁹¹ Юрэвіч Л. Сучасная літаратура беларускага замежжа. Каастусь Акула // Беларус. 1998. № 457 (верасень). С. 6—7.

Я. Юхнаўца, гістарычнай публіцыстыкі Ю. Віцьбіча засцяліся ў рукапісах.

Вядома, з паэзіяй было не нашмат лягчэй (У. Дудзіцкі, М. Вярба ня выдалі ніводнага зборніка, спадчына А. Салаўя была сабраная па ягонай съмерці), але тут пэўным выйсьцем сталіся пэрыядычныя выданьні, газэты й часопісы, што друкавалі вершы, апавяданьні, рэцэнзіі, перадрукоўвалі на сваіх бачынах творы клясыкаў літаратуры. У першую чаргу, гэта газэты «Бацькаўшчына» й «Беларус».

VII

Але перад тым, як разгледзець ролю пэрыядычных выданьняў у літаратурным руху, неабходна ўбачыць дынаміку таго руху у, так бы мовіць, «кніжным» варыянце, пачаўшы ад 1946 г., зь лягероў ДП, бо берлінскія выданьні разгледжаны ў грунтоўнай кнізе Ю. Тuronka⁹². Пры адлюстраваньні дынамікі нас будуць цікавіць ня толькі колькасць мастацкіх выданьняў за год, але таксама іхны жанравы падзел (проза, паэзія, драматургія, мэмуары, пераклады), суадносіць арыгінальных выданьняў і перадрукаваў клясычных твораў.

1946. Гэты год, як і пазнейшыя лягерныя гады, вылучаўся адметнаю актыўнасцю друкаваньня, і ня толькі мастацкіх твораў. Пазыцый было багата, але кнігі пераважна рабіліся невялікімі па памеры, ня болей за 30 бачынак, і малым накладам. Асабліва багата выдавалася драматычных абразкоў, як арыгінальных, гэтак і з клясычнае літаратуры, што тлумачылася практичнымі мэтамі, у першую чаргу школьнімі й скаўцкімі патрэбамі.

Проза: А. Змагар. *Рэпка*; С. Коўш. *Тры легэнды*; С. Хмара. *Аббагох крыўіцкіх сказы*; С. Юстапчык. *Усяночная*; **Паэзія:** А. Салавей. *Зывінць званы Святой Сафіі*; **Драматургія:** Н. Арсеньева. *Сіротка Гануля*; Святаслаў Залужны⁹³. *Навагоднія запросіны*; С. Залужны. *У Купальскую ночь*; А. Кавалеўскі. *Вясновы жук*, *Лекар мімаволі*, *Ліхадзейка*; Якуб Косаўскі. *Да бліжніх*; В. Таполя. *Сынягурка й Мурка*; **Клясыка:** М. Багдановіч. *Апокрыф*; В. Дунін-Марцінкевіч. *Пінская шляхта*; Я. Колас. *Выбраныя верши* (кірыліца ў лацінке); М. Машара. *Съмерць Кастуся Каліноўскага*; *Тарас на Парнасе*; Н. Чарнушэвіч. *Дзіва*; **Пераклады:** Р. Кіплінг. *Маўглі*; О. Уайльд. *Дзіця-зорка*.

1947. З'явіліся першыя арыгінальныя паэтычныя зборнікі — тых паэтаў, якія на доўгія гады будуть вызначаць твар эміграцыйнай паэзіі. **Проза:** А. Змагар. *Случчакі*; **Паэзія:** Н. Арсеньева. *Выбраныя верши*; Хв. Ільляшэвіч. *Песні выгнанья*; М. Кавыль. *Ростань*; Р. Крушына. *Лебедзь чорная*; М. Сяднёў. *На край свяціла, Спадзяваныні, У акіяне ночы, Цень Янкі Купалы*; **Драматургія:** Н. Арсеньева. *Кастусь Каліноўскі*; Н. Арсеньева, М. - Куліковіч. *Бацькаўшчына*; Янка Быліна. *Выбары старышыні*; А. Кавалеўскі. *Шан-*

⁹² Туронак Ю. Беларуская кніга пад нямецкім контролем (1939—1944). Менск, 2002. 144 с.

ка—ня ўгледка; Т. Лебядка. *Загубленае жыцьцё*; **Клясыка:** М. Багдановіч. *Выбраныя вершы*; В. Дунін—Марцінкевіч. *Залёты*; В. Дунін—Марцінкевіч. *Пінская шляхта*; Я. Купала. *Паўлінка*; **Пераклады:** Д. Дэфо. *Рабінзон Круза*; *Парсіаль*, сярэднёвяковая легенда; Р. Стывэнсан. *Чортава бутэлька*; О. Уайльд. *Шчаслівы прынц*.

1948. Патрэбы ў літаратуры былі настолькі вялікія, што адразу дзінне кнігі — зборнік М. Сяднёва *Спадзяваныні* і кніга С. Хмара *Аб багох кры віцкіх сказы* — былі перавыдадзены наноў. **Проза:** Хв. Ільляшэвіч. *Anавяданыні*; А. Кавалеўскі. *Блакітная Вілія*; С. Коўш. *Запавет бацькі*; В. Таполя. *Maцi*; С. Юстапчык. *Каханы горад*; **Паэзія:** А. Салавей. *Сіла гневу*; **Драматургія:** А. Кавалеўскі. *Госьці з Тунісу*; **Клясыка:** Тарас на Парнасе; Ф. Аляхновіч. *Шчаслівы муж*; У. Дубоўка. *Трысцьцё*; Я. Купала. *Курган*; В. Ластоўскі. *Думы й кроў*.

1949. Гэты й наступныя

гады — час разъезду зъ лягероў, уладжванья жыцьця на новых месцах. **Проза:** С. Хмара.

Сказы

Бацькаўшчыны; **Паэзія:** Н. Арсеньева. *Жоўтая восень*; С. Хмара. *Мы*; **Клясыка:** Эніда навыварат; У. Дубоўка. *Вершы* (!) адрозных адзін ад аднаго выданьняў); У. Жылка. *Тэстамэнт*. **Пераклады:** Дж. Суіфт.

⁹³ Псэўданім Хведара Ільляшэвіча.

Падарожжа Гулівэра да волатаў у краіне Бробзынгнага.

1950. Проза: Ю. Жывіца. *Сын*; Н. Змагарка. *Памятаі Бацькаўшчыну!*; **Клясыка:** У. Жылка. *Уяўлен’не*.

1951. Проза: Ю. Жывіца. *Празь сълёзы*; **Клясыка:** Я. Купала. *Магіла льва*; Я. Купала. *Паўлінка*.

1952. Самая прыкметная зявы — першае кніжнае выданьне газэты «Бацькаўшчына» і выданьне паэмы Я. Коласа з уступным артыкулам А. Адамовіча. **Клясыка:** М. Багдановіч. *Апокрыф*; М. Зыніч. *Здра́да*; П. Нячай. *Іржса*; Я. Колас. *Новая зямля*; Л. Родзевіч. *Зьбянятэжсаны Саўка*.

1953. Выдавецтва «Бацькаўшчына» працягвае выдаваць грунтоўна падрыхтаваныя клясычныя творы. У працы задзейнічаныя ня толькі лепшыя прафесійныя сілы, але й тэхнічныя ды матэрыяльныя сродкі, што пачынае выклікаць нараканыні з боку эміграцыйных пісьменнікаў, якія ня ў стане выдаць уласныя творы⁹⁴. **Клясыка:** У. Жылка. *Творы*; Я. Купала. *Раскіданае гняздо*; Я. Купала. *Тутэйшыя*; А. Мрый. *Запіскі Самсона Самасуя*.

1954. Паэзія: М. Кавыль. *Пад зорамі белымі*; **Клясыка:** В. Дунін-Марцінкевіч. *Пінская шляхта*; Л. Калюга. *Нядоля Заблоцкіх*; М. Чарот. *На вёсцы*.

1955. У пэўнай ступені год стаўся пераломным у прызваныні наяўнасці эміграцыйнай літаратуры самім эмігрантамі. Гэта выявілася ня толькі ў прыватнай ініцыятыве Ўладзімера Пелясы (выданыні на ўласныя грошыз камэрцыйнаю мэтаю зборнічкаў паэзіі М. Сяднёва, Я. Юхнаўца і, годам раней, М. Кавыля), але і ў выданьні «Бацькаўшчынаю» альманаху «твораў бела-

рускіх эміграцыйных паэтаў і пісьменьнікаў» *Ля чужых берагоў*. **Проза:** Ю. Жывіца. *Песня салаўя*; **Паэзія:** М. Сяднёў. *Ля ціхай брамы*; Я. Юхнавец. *Шорах моўкнасы*; **Драматургія:** Н. Арсеньнава. *Пralёг у будучыню, Сваты*; П. Звонны. *Спаканье 1955 году*; **Клясыка:** Я. Колас. *Сымон Музыка*; Я. Купала. *Спадчына*.

1956. **Проза:** Ю. Вішбіч. *Плыве з-пад Святое гары Нёман*; **Драматургія:** Н. Арсеньнава. *Кастусь Каліноўскі*; **Клясыка:** Власт. *Творы*. **Пераклады:** Г. Сянкевіч. *Quo vadis*.

1957. **Проза:** Я. Шакун. *След пяра*; **Паэзія:** Р. Крушына. *Выбраныя творы*; **Драматургія:** Данац Баян. *Святы вечар*; Д. Баян. *Цяжкія дні*; **Клясыка:** Я. Колас. *У Палескай глуши*; **Мэмуары:** В. Рагуля. *Успаміны*.

1958. **Проза:** У. Случанскі. *Драбы*; **Драматургія:** Д. Баян. *Падарунак*; Д. Баян. *Бяссонны*; **Клясыка:** Л. Случанін. *Рагнеда*.

1959. **Драматургія:** Д. Баян. *Цыганское щасьце*; В. Пануцэвіч. *Дзед Мароз*; **Клясыка:** А. Кулаюўскі. *Дабрасельцы*.

1960. **Паэзія:** М. Кавыль. *Першая рана*; **Клясыка:** М. Багдановіч. *Вяюк*.

1961. **Проза:** Я. Юхнавец. *Новая элегія*; 6 зборнікаў Ю. Жывіцы: *Адгалосьце*; Ко-

⁹⁴ Юрэвіч Л. Архіўная кніга. Нью Ёрк, 1997. С. 269.

шык; *Расказы* (вып. 1—3); *Усанаторнай белі*; **Паэзія:** М. Кавыль. *Цяжскія думы*.

1962. У гэтым годзе выйшаў першы эміграцыйны раман і апошняя кніга з сэрыі перавыданьня «Бацькаўшчына» клясыкі. З гэтага часу перавага ў выданьні літаратуры дыяспары відавочная. **Проза:** К. Акула. *Змагарныя дарогі*; яшчэ 8 зборнікаў прозы Ю. Жывіцы: *Журавель*; *Па чужых куткох*; *Сын*; *Свяеціць у тумане* (3 выпускі); Умелы падыход; **Паэзія:** А. Змагар. *Да згоды*; У. Сноп. *Мацімаёй роднай*; **Драматургія:** А. Змагар. *Змагарныя шлях*; М. Міцкевіч. *Калядны вечар*; М. Міцкевіч. *Цудоўная ноч*; **Клясыка:** А. Гарун. *Матчын Дар*; **Мэмуары:** Я. Гэрмановіч. *Кітай—Сібір—Масква*.

1963. **Проза:** Ю. Жывіца. *Зь вінтоўкай у руках*; *Песьні салаўя*; *Пушча шуміць*; **Паэзія:** А. Змагар. *Да згоды*; Р. Крушына. *Вячорная лірыка*.

1964. **Проза:** У. Глыбінны. *На берагах пад сонцам*; Ю. Жывіца. *Новая хата*; *Носьбіт ідэі*; **Паэзія:** В. Адважны. *Князь і лапаць*; У. Клішэвіч. *Далячынь*; **Драматургія:** А. Змагар. *Дзень маці*.

1965. **Проза:** К. Акула. *Гараватка*: *Дзярлівая птушка*; А. Змагар. *Вызвольныя шляхі*; М. Цэлеш. *Дзесяць апавяданьняў*; **Паэзія:** У. Клішэвіч. *Васіль Каліна*; **Клясыка:** В. Быкаў. *Мёртвым не баліць*; **Мэмуары:** П. Сыч. *Съмерць і салаўі*.

1966. Пабачыла съвет толькі адна кніга, але надта важная для літаратурнага руху: у спаміны Я. Германовіча ў перакладзе ў польскую мову.

1967. **Проза:** А. Жменя. *Кветкі і церні жыцьця*; **Паэзія:** Я. Ролсан. *Паэма пра Mixася і Ахрэма*; Я. Юхнавец. *Калюмбы*; **Драматургія:** М. Кавыль. *Лясная*

казка; Пераклады: Плятон. Выбраныя дыялёгі.

1968. Яшчэ адна важная падзея ў **прозе**: выданьне англамоўнага рамана К. Акулы *Tomorrow is Yesterday*; **Паэзія:** Р. Крушына. *Хвіліна раздуму*; **Мэмуары:** П. Палягошка. *Успаміны з жыцьця пад савецкай уладай і з пабудовы Беламорскага канала*.

1969. **Мэмуары:** Успаміны Я. Германовіча (выдадзены ў літоўскай і італійскай мовах).

1970. **Пераклады:** Плятон. *Выбраныя дыялёгі*.

1972. **Проза:** У. Глыбінны. *На Святай зямлі*; Ю. Жывіца. *За белым плотам*; **Паэзія:** Р. Крушына. *Вясна ўвосень*.

1973. **Проза:** А. Змагар. *Лесавікі*; А. Саковіч. *Браты*; **Паэзія:** В. Адважны. *Байкі і іншыя вершы*; **Пераклады:** Плятон. *Выбраныя дыялёгі*.

1974. **Проза:** К. Акула. *Гараватка: Закрываў-
леная сонца*; **Паэзія:** Р. Крушына. *Дарогі*.

1975. **Проза:** Ю. Стукалич. *Мы дойдём!*; **Паэзія:** Р. Крушына. *Сны і мары*; М. Сяднёў. *Патушаныя зоры*; **Клясыка:** М. Гарэцкі. *Выбраныя творы*; **Пераклады:** Плятон. *Выбраныя дыялёгі*.

1976. Мастацкая проза пачынае саступаць месца ўспамінам.

Мэмуары: С. Коўш. *Лягер Ватэнштэт*; Я. Малецкі. *Пад знакам Пагоні*; **Пераклады:** Плятон. *Выбраныя*

дыялёгі.

1977. Пераклады: Плятон. *Выбраныя дыялёгі.*

1978. Мэмуары: В. Жук–Грышкевіч. *25-га Сакавіка; Пераклады:* Марк Аўрэліюс. *Роздумы.*

1979. З гэтага году БІНiМ распачынае сэрыю «Беларускія пісьменынкі на эміграцыі», якая ня толькі актывізуе лігаратурны працэс, але і пэўным чынам падтумоўвае яго. Пачынаюць падрахоўваць уласныя набыткі й самі пісьменынкі. **Паэзія:** Н. Арсеньева. *Між берагамі;* Я. Золак. *Творы. Том першы;* **Мэмуары:** У. Глыбінны. *Паэта з Божай ласкі. Успаміны і роздум пра Язэпа Пушчу.*

1980. Проза: С. Коўш. *Русальчына бальяды;* **Паэзія:** Я. Ролсан. *Кліч.*

1981. Проза: К. Акула. *Гараватка: Беларусы, вас чакае зямля;* **Паэзія:** *Недапетая песня. Жыцьцё ў літаратурная спадчына Хведара Ільляшэвіча;* Я. Золак. *Творы. Том другі;* **Мэмуары:** С. Коўш. *Беларускі лягер у Ватэнштэт;* **Пераклады:** Плятон. *Політэя.*

1982. Паэзія: А. Салавей. *Нятускная краса.* Збор твораў; **Мэмуары:** Л. Галяк. *Успаміны. Кн. 1;* Янка Купала і Якуб Колас. *Вянок успамінаў пра ix.*

1983. Проза: У. Глыбінны. *Пад лебядзіным знаменем. Аповесьць пра Максіма Багдановіча;* **Мэмуары:** Л. Галяк. *Успаміны. Кн. 2.*

1984. Проза: К. Акула. *Усякая ўсячына;* **Мэмуары:** Я. Ролсан. *З глыбіні мінулага.*

1985. Проза: М. Сяднёў. *Раман Корзюк;* **Паэзія:** М. Сяднёў. *Ачышчэнне агнём;* **Мэмуары:** А. Змагар. *Мае успаміны.*

1986. Проза: А. Змагар. *Случына ў вагні. Раман у 4-х квадрах;* А. Саковіч. *У пошуках прауды;* С. Хмара. *Аб Багох Крывіцкіх сказы;* **Мэмуары:**

А. Калубовіч. *На крыжовой дарозе.*

1987. Проза: М. Сяднёў. *I той дзень надышоў;*
Паэзія: Я. Юхнавец. *Творы. Том першы.*

1988. Мэмуары: Я. Пятроўскі. *Мэмуары. Стагодзьдзе ў рэтраспэкце. Кніга першая.*

1989. Паэзія: А. Бярозка. *Адзінаццаць вершаў;*
 М. Сяднёў. *А часу больш, чым вечнасць;* Я. Юхнавец. *Творы. Том другі;* **Пераклады:** Яр Славутыч. *Выбранае.*

1990. Паэзія: М. Кавыль. *Міжаг нёёе. Выбранныя творы;* Я. Юхнавец. *Творы. Том трэці.*

1991. Проза: К. Акула. *За волю;* **Паэзія:** У. Случанскі. *Аброк Кіеву;* У. Случанскі. *Братчына;* **Мэмуары:** Я. Пятроўскі. *Мэмуары. Кніга другая.*

1992. Мэмуары: К. Мерляк. *Дзейнасць Кастуся Мерляка на эміграцыі. Праніклівасць і практичны падыход;* **Клясыка:** Л. Геніюш. *Верши.*

1993. Год, калі палітычныя зъмены ў Беларусі карэнным чынам пайплывалі на літаратурны рух на эміграцыі. З гэтага часу пісьменнікі дыяспары імкнуцца выдаваць і перавыдаваць свае творы ў Беларусі. У краінах рассяяленыя друкуеца няшмат, але надрукаванае мае свае адметнасці: гэта або сапраўды новыя мастацкія тэксты, або ўзятыя з архіваў і ўпарадкованыя з мэтаю падвесыці рысу пад творчасцю памерлага пісьменніка. **Паэзія:** Я. Юхнавец. *Дань майго часу.*

1994. Паэзія: У. Дудзіцкі. *Напярэймы жаданьям. Збор твораў.*

1995. Проза: М. Цэлеш. *Хмары над Бацькаўшчынаю.*

1996. Драматургія: Я. Юхнавец. *Драматычныя начыркі;* **Мэмуары:** Б. Рагуля. *Беларускае студэнц-*

тва на чужынje; Ю. Віцьбіч. Антыбалышавіцкія паўстаныні і партызанская барацьба на Беларусі.

1997. Выданьнем Архіўнай кнігі БІНіМ распачынае мэтанакіраваны збор і апрацоўку архіваў пісьменнікаў дыяспары. **Проза:** У. Глыбінны. *Вялікія дарогi* (таксама «архіўнае» выданьне); **Мэмуары:** Я. Пятроўскі. *Мэмуары. Кніга трэцяя.*

1998. Проза: Л. Крывічанін. *Беларусізацыя пад №;* **Мэмуары:** Я. Кіпель. *Эпізоды.*

1999. Мэмуары: *Беларуская мэмуарыстыка на эміграцыі.*

Як няцяжка заўважыць, значная частка аўтараў з складзенага намі съпісу *Пісьменнікі на эміграцыі* не адлюстравана ў «кніжным» съпісе, г.зн. яны не выдрукавалі ніводнай мастацкай кнігі, хоць актыўна друкаўся на бачынах газэтаў і часопісаў — «Конадняў», «Сакавіка», «Баявой Ускалосі», «Бацькаўшчыны», «Беларуса» ды іншых. Сярод імёнаў, міма якіх звычайна праходзяць дасылчыкі літаратуры эміграцыі нават у аглядных артыкулах, варта згадаць паэтаў Рыгора Данілеўскага⁹⁵, А. Будзіча⁹⁶, Я. Макарэвіча⁹⁷, Я. Сокала⁹⁸, празаікаў М. Вольнага⁹⁹, Н. Змагарку¹⁰⁰, Г. Нямігу¹⁰¹, Міхася Дубка¹⁰², Сьвітазянку¹⁰³, С. Жамойду¹⁰⁴.

Далёка не заўсёды адсутнісць уласнай кнігі ці часцейшых публікаций у друку тлумачылася творчай неактыўнасцю. Унутранае жыццё супольнасці эміграцыйных пісьменнікаў мела адмоўныя бакі, характеристычныя, відаць, для ўсіх творчых калектываў. Гэткія нехрэстаматыйныя старонкі гісторыі літаратуры дыяспары, разам з паглядамі на твор часцьць асобных яе

прадстаўнікоў — у лісьце—рэцэнзіі Юркі Віцьбіча да А. Каханоўскага (23.06.1956 г.) на адну з найбольш клясычных, нібыта ўзорных літаратурных публікаций — мюнхенскі альманах «Ля чужых берагоў»¹⁰⁵:

Глыбокапаважсаны Спадар Каханоўскі!

Бадай цалкам падзяляю Ваш пагляд на альманах «Ля чужых берагоў». У ім гэтулькі хібаў, што цяжка ў лісьце на ўсіх нават коратка затрымацца, але ўсё—ж пасправую.

Па—першае, чаму «Ля чужых берагоў»? Хіба чужыя для нас, беларускіх палітычных эмігрантаў, берагі ЗША, якія сымбалізуе сабой Статуя Волі — падарунак Дзядзьку Сэмю ад Марыянны ў фрыгійскім каўпаку? Няўжо чужыя для нас Нотр-Дам і Лувр? Хіба не расчуяць сапраўднага беларуса Вэстмінстэрскае Абацтва й Брытанскі Музэй, у якім ён убачыць Біблію Францішка Скарэйны? А можа, чужы для нас Адвечны горад з крушнямі Калізею? Мы арганічна на можам не любіць сваю родную Святу Сафію, але, разам з тым, мы паважаем, любім і Айя—Сафію ў Стамбуле й сабор Святога Пётры ў Ватыкане. А хіба чужыя для нас Джордж Ноэл Гардон Байран і Ісаак Ньютон, Онорэ дэ Бальзак і Эжэн Дэлякруа, Іммануіл Кант і Людвіг ван Бет-

⁹⁵ Бацькаўшчына. 1948. 11 красавіка. С. 3, 30 траўня. С. 3; Беларус. 1977. № 247 (лістапад). С. 5—6.

⁹⁶ Бацькаўшчына. 1952. № 15—16 (Вялікдзень). С. 9; 7—14 верасня. С. 4; 1954. 5 сінтября. С. 2.

⁹⁷ Новыя жыцьцё. 1952. № 13—14. С. 5, 7—8.

⁹⁸ Напагатове. 1949. № 3 (сакавік). С. 5.

⁹⁹ Бацькаўшчына. 1948. 16 траўня. С. 3.

¹⁰⁰ Тамсама. 1952. 16 лістапада. С. 3.

¹⁰¹ Тамсама. 1952. 7—14 верасня. С. 5—6.

¹⁰² Віці. 1953—1954, № 5—6.

¹⁰³ Бацькаўшчына. 1948. 5 чэрвеня.

¹⁰⁴ Шыпшина. 1950. № 9. С. 26—28.

ховэн, Санты Рафаэль і Алігьеры Данте? Яны зъяўляюцца агульначала-
векім, а значыцца, і нашым беларускім зда-
быткам ды гонарам. Няма нічога больш
шкоднага, як сама-
ізаляваны ад чалавечства
ўвогуле, а ў сувязі з гэтым
абмежаваны, падслье-
паваты патрыятызм.
Напрыклад, вельмі пры-
гожая нашая нацыяналь-
ная вопратка, але мы
ўсё—ж не дадаем да яе
латці ды ў дадатак не
прычэсваємся пры
гэтым пад каўтун. Таму
тыя местачковыя муд-
рагелі, што вынайшли
гэты загаловак, нагадваюць мне толькі «володимерско-
го богомаза» з апавяданьня Івана Гарбунова, які
заўважыў: «Конечно, Рим, чай, хороший город, но далеко
ему до нашего Володимира». [...]

Няўдалы загаловак падкрэслівае ня менш няўда-
лы малюнак Міхася Наўмовіча на агортцы, дзе хваля
(беларуская палітычная эміграцыя) б'еца грудзьмі
аб чужы, каменны, жорсткі, няўтульны бераг. А зьвер-
ху над хваляй горда лётаюць два птахі, якія чамусьці
падобныя да альбатросаў, хоць, як вядома, яны най-
больш пашираныя ў паўднёвым паўкульлі. Прывуш-
чаю, што Вы згадваеце, якія літараторы маюцца тут
на ўзвеze, але ва ўсякім разе ня Віцьбіч.

Р. і В. Жук—Грышкевічы калі
помніка тыс ячагодзьдзя Б ела-
русі ў Мідлэндзе (штат А ітартыё,
Канада). Здымак 1980-х гадоў.

¹⁰⁵ Юрэвіч Л. Архіўная кніга. Нью Ёрк, 1997. С. 391—401.

Пераходжсу да ўступнае зацемкі — «Ад Выдавецтва». Перадусім ужываюць у дадзеным выпадку вялікую літару ў слове «выдавецтва» — съведчыць толькі абнясьці пласці, але справа нарашце на ў гэтым. Аナンімовы аўтар гэтае зацемкі даволі ішчыра адзначае, што «прыкладам, Натальлі Арсеньевай адведзена найбольшае мейсца» (бедная беларуская мова! — Ю. В.), а іншыя аўтары ўсяго толькі фігуранты — «выразлі жсаданьне фігураўца ўальманаху».

Між іным, вельмі добра тумачыць гэты тэрмін «фігурант» «Словарь иностранных слов» (Москва, 1949), у якім нас. 683 зазначана: «Фигурант... 2. актёр без слов, статист; 3. лицо, не имеющее действительного значения и выдвигаемое вперед лишь для видимости». Увогуле гэтая зацемка складаецца вылучна з узаемназабойчых супяречнасцяў, якія зразумець цікава ня толькі з дапамогай элемэнтарнае лёгкі, але фігуральна каежучы, лёгкарытмічная лінейка тут недапоможжа. Аднак нават эзопавамова не захуввае белыхніткаў.

Далей ідзе артыкул, а можа таксама зацемка, сп. Др. Ст. Станкевіча «Аб беларускай літаратуре на эміграцыі», пра якую мне ўжо давялося прыгадваць у сваім нарысе «Ўрачыста паня сём цым балы магазонныя»¹⁰⁶. Пачынаеца гэтая зацемка страфой Натальлі Арсеньеве:

О Беларусь, хай так,
мы зь верай
Цябе і ў далеч панясём...

Па-першы, складаецца такое ўражаньне, што хай ты й Беларусь (гэткая ды разгэткая), але, тым ня менш, мы, мажляў, ад цябе не адмаўляемся. Па-другое, выклічнік «о!», гэтак характэрны для часоў нашаніўства, сёняня съведчыць толькі аб кепскім маслацкім гусьце. Чамусьці мімаволі прыгадваеца:

Екатерина Великая! О!
Поехала в Царское Село...

I калі паважны аўтар прадмовы лічыць, што гэткая

страфа Натальлі Арсеньнава зъяўляеца тоТто ўжо наше эміграцыянае літаратурнае творчасці, дык ён аніякае рацыі ня мае. Ёсьць іныя радкі нашых эміграцыйных паэтаў, якія з адпаведнай праудзе ічыррасцю ѹ куды большаю мастаўкай сілай адбіваюць у сабе існасць нашае эміграцыінае літаратуры. Урэшаце-рэштаў, у тае-ж Натальлі Арсеньнава ёсьць куды мацнейшыя патрыятычныя верши.

Не хачу хлусіць, мне прыемна, што сп. Др. Станіслаў Станкевіч у добрым пляне прыгадвае і Юрку Віцьбічу ѹ «Шытшыну», але, разам з тым, ня цешуся з гэтае прычыны. Па-першае, магчыма, нельга сёньня амінуць Віцу біча ѹ «Шытшыну», па-другое, прыпушчаю, што тут усё-ж ёсьць спроба залічыць іхныя выслікі да свайго партыйнага каніталу. [...]

Цяпер аб супрацоўніках, фігурантах, як і аб тым, каго альманах зыгнараваў.

Дзе Сяргей Хмары? Можна ўсяляк ставіцца да яго як да палітыка, але замоўчаныне яго як паэта зъяўляеца проста дзіцячай недарэчнасцю. Надзвычай паказальна, што ўсялякі без вылучэння акупанта Беларусі (паляк, расеец, немец) саджаяў Сяргея Хмару за краты, а таму ён больш за іншых мае права пісаць:

Усьцяж Беларусь!
Беларусь на губах,
у сэрцы-ж —
Чорная здрада!

і далей у адрас тых-жэ рознакаляровых калябарантаў:

Бэрлін, Москва ці Варшава —
Хто даражэй дасьць, напоіць каня
Ў Нёмане...

Кажнаму крыкніце «Слава!»

Дарэчы, мне вельмі прыемна, што ў трэцім нумары «Шытшыны» надрукаваны гэтыя верши Сяргея Хмары¹⁰⁶ Бацькаўшчына. 1956. 20 траўня.

ры «Беларусь», які зьяўляеца клясычным узорам палітычнае паэзii, патрыятычнага мастацтва. Урэшце-рэштаў, ён успрымаецца як паэтычны маніфэст «Баявое Ўскалосі».

Чаму ў традыціях да альманаху не прыгадваецца «Баявая Ўскалось» (*i сустань, i часапiс*), якая, падабаеца гэта каму цi не, але не выпадковая — жыцьцёвата, апрычоная? Анякае замоўчванне для яе ня страшнае, але той, хто яе спрабуе замоўчваць, згубіў пачуцьцё рэальнага, вызнае толькі сваю парахвію і ейнага айца настаяцеля. Зазначу, што «Баявая Ўскалось» на сваіх старонках абражала «Шыпішыну», але затое апошняя на сваіх старонках заўсёды з ічырою сымпатыяй стаўлялася да «Баявое Ўскалосі». Прыйгадваеца ё то, што ўсе «крывічы», разам зятыя, гэтулькі на кплі зъ Юркi Віцьбіча, колькі Сяргей Хмары ў розных сваіх гумарыстычных выданнях. Але ўсё гэта аняк не перашкаджае мне бачыць у асобе Сяргея Хмары і ў «Баявой Ўскалосі» хаўрусьніка, сябра ў супольным змаганні за ажыцьцяўленне Акту 25 Сакавіка.

Чаму адсутнічае таленавіты паэт Янка Юхнавец і ня мени таленавіты празаік Я. Юхневіч? Як літаратор парадайна малады, Янка Юхнавец стаіць непараўнанна вышэй за «престарелога» паэта Рыгора Крушыну. Калі чытаеш, напрыклад, «Калыханку» Крушыны (*часапiс «Зынiч*), дык прыйгадваеца нашая народная прыказка: *Раскальхаўся, як Брацкi звон.*

Аднак і гэта не адпавядзе праўдзе. Брацкi звон, як вядома, мае непасрэднае дачыненьне да Брацкага манастыра ў Магілёве, і гэта ён заклікаў да паўстання 1661 г., якім кіраваў Пара-Левановіч. Гэтая прыказка — адна з наших найпрыгажэйшых паэтычных прыказак, да якое Крушыне вельмi даўёка. Калісъцi «Шыпішына» адмовілася зъмясьціць на сваіх старонках «клясычны» верш Рыгора Крушыны «Камары», які ўсё ж

павынай знайшоў прытулак у часапісе «Палеасце». Калі помніце, дык у гэтым сваім «патрыятычным» творы ён самаахвярна аддаецца на зъяданьнекамарам, бо тыя нібы нагадваюць яму Беларусь ці то адмысло ва прылягнулі адтуль, каб пасмактаць Рыгоравае крыі. Увогуле —еище мяне, мухі з камарамі. Якая ўсё—ж «бяздонная»камарыная настальгія. Рыхлік той Муцый Сцэвола! Прывалок бы яничэ з сабой на эміграцыю й пару клапоў. Аднак гэта адхіленне ўбок.

На маё колішніяе запытаньне «Чаму ў альманаху адсутнічае Янка Юхнавец?» — адзін X^{107} мне адказаў: «Дзюркі ў небе з гэтае прычыны ня будзе». [...]

Дзе Мікола Вярба — аўтар гэткіх узорных вершаў, як «Паміж паучых руж», «Святых — Святым», «Дождэж» і інш.? Прыгадваюцца атошнія радкі «Даждэжу» Вярбы («Шыпішына», № 6). Мяне асабіста гэтыя глыбока паэтычныя радкі проста ўзрушилі:

Прагавіта вохкасьць піло поле ў грудзі.

Ля абразоў шапталі нешта людзі....

А дожд় ішоў і біў у стрэхі глуха.

Дзе добры празаік Уладзімер Сядура? Можса, хто скажа, што ягоная «Вялікія дарогі» яничэ ня скончаная, а таму, паводле зацемкі ад выдавецтва, і нязьмешчаная. Няпраўда, бо ў Натальлі Арсеньневае зъмешчана шмат урыўкаў, а паміж імі адзін нават мае характэрны назоў: «Прадмова да ненапісанага паэмы». Я ўжо не кажу пра тое, што гэты гісторычны твор прысьвечаны слаўным нацдэмам, і ўрыўкі Уладзімера Сядуры больш цэльныя, чым скончаная творы некаторых іншых аўтараў, якія бездапаможна заблукаліся паміж сваімі героямі, абанкруціліся перад імі.

Дзе Янка Ліманоўскі — на гэты раз як аўтар надзвычай цікавае працы пра Янку Купалу? Магчыма, Вам вядомая гісторыя гэтага твора, які аўтар меўся, паводле адмыслове прососьбы аднаго з рэдактараў «Баць-

каўчыны»¹⁰⁷, зъмясьціць уёй. Аднак некаторыя літаратары і «па-за-літаратары» зь Нью Ёрку наклалі нагэты твор сваё вёта, і аўтары вымушаны быў эміграваць, зъмясьціўши ягона ўкраінскай мове ўгазэце «Украінскія Весыі». Прычына гэтага вёта — Ліманоўскі неаб'ектыўнададышоў да колішніх згуртаваньняў на Бацькаўшчыне. Між тым, сп. Ліманоўскі ўсвайм лісціце да мянезгадзіцца пераапрацаваць адповеднае месца. Значыцца, спраўдападобнае зусім ня ўгэтым, аўтнічым, агульназнаным. Іхоць прадмова сп. др. Станкевічай непазбаўлена літаратурных вартасціяў, але, разам з тым, нічогановага, раней незнаймага, не дае, а ўтой-жса час багаты па сваім зъмесціце артыкул Янкі Ліманоўскага зъяўляецца каўтоўным укладам у нашу літаратуру на чужынне.

Не забаронена таксама нікому па-свойму заглядацца на творчасць Ю. Жывіцы і С. Жамойды, але адно не падлягае сумневу, што іхныя творы з мастакага боку нічым не ніжэйшыя за творы, напрыклад, Шынклера, Бужсана, Абакшонка, Пасльядовіча, якія на Бацькаўшчыне друкаваліся ў часапісах. Да таго ж, аповесьць Ю. Жывіцы «Пушча шуміць» па-мастаку асьвяталяе змаганьне нашага народа з польскім наезнікамі.

Дзе Янка Золак? Нягледзячы на ягоныя дагэтуль ня зжытыя «маладнякізмы», аб ім жа гэтак добра прыгадаў узвышэнне Г. Альгердзіч у сваім артыкуле «Нашчадкі і спадкаемцы» («Шыншына», № 2).

Дзе Кавалеўскі, Вольны, Змагар, Саковіч, Шакун, Грэскі і г.д.? Пэўнене ж, бракуе тэктоўнасці падысьці да больш і мени маладога футара як роіны да роўнага, не абражжаючы пры гэтым ягонага чалавечкага «я», дапамагаюты яму адначасна знайсьці сваё літаратарскае «я».

I гэтак далей, і гэтак далей. [...]

¹⁰⁷ Маецца на ўвазе С. Станкевіч.

IX

Шматлікія пэрыядычныя эміграцыйныя выданыні, а ў першую чаргу — газеты «Бацькаўшчына» й «Беларус» на сваіх бачынах зъмяшчаюць ня толькі непрачытаныя старонкі літаратурнага руху эміграцыі, але й надзвычай каштоўную інфармацыю пра саміх удзельнікаў гэтага руху — Міколу Абрамчыку¹⁰⁹, Антона Адамовіча¹¹⁰, Натальлю Арсеньеву¹¹¹, Аляксея Вініцкага¹¹², Юрку Віцьбіча¹¹³, Язэпа Гладкага¹¹⁴, Язэпа Германовіча¹¹⁵, Хведара Ільляшэвіча¹¹⁶, Лявона Каравая¹¹⁷, У. Клуніцкага¹¹⁸, Міколу Куліковіча—Шчаглова¹¹⁹, Міколу Равенскага¹²⁰, Васіля Рагулю¹²¹, А. Ружанца—Ружанцова¹²², Веру Рыч¹²³, Алеся Салаўя¹²⁴, Аляксандра Стагановіча¹²⁵, Пятра Сыча¹²⁶, Масея Сяднёва¹²⁷, У. Сядуру—Глыбіннага¹²⁸, а. Пятра Татарыновіча¹²⁹, Сяргея Хмару¹³⁰, а. Чарняўскага¹³¹.

У шэрагу выпадкаў асобныя з прозывішчаў можна знайсьці ў энцыклапэдычных беларускіх выданьнях апошняга часу (напрыклад, шасьцітамовым даведніку «Беларускія пісьменнікі»), але й там ня толькі не назіраецца вычарпальнасць, пра што ўжо даводзілася пісаць¹³², але й маецца нейкая нелягічнасць: наяўнасць, напрыклад, артыкулу пра дробнага паэта А. Бярозку і адсутнасць згадкі пра паэта, празаіка, рэдактара й выдаўца Пятра Сыча.

Дарэчы, пра П. Сыча. Невытлумачальная рэч: укладальнік менскіх анталёгій эміграцыйнай літаратуры «Туга па радзіме» ды «А часу больш, як вечнасць» Барыс Сачанка надзвычай плённа скажа-

¹⁰⁸ Таксама маецца на ўвазе С. Станкевіч.

рыстаў мюнхенскі альманах «Ля чужых берагоў», дадаўшы асобныя творы, імёны, але выкінуўшы пры гэтым імя П. Сыча. Пэўна, давяраючы густу й ведам галоўнага рэдактара выдавецтва «Беларуская энцыклапедыя», якім на той час зьяўляўся Б. Сачанка, абмінулі імя пісьменніка ў складальнікі даведніка «Беларускія пісьменнікі». Мы ўсё ж возьмем на сябе съмеласць занатаваць біографію гэтага дзеяча, дадаўшы да гісторыі нашае літаратуры калі не яшчэ адну бачыну, дык прынамсі хоць яшчэ адную спасылку.

Альфрэд Пётра Сыч нарадзіўся 18 студзеня 1912 г. у сям'і Мар’яна й Марыі з Шакураў у Батурина Хаценчыцкай воласці. Ахрышчаны ў мя-

¹⁰⁹ Бацькаўшчына. 1952. 6 і 7—14 верасьня. С. 3—4.

¹¹⁰ Бацькаўшчына. 1959. 2 жніўня; Беларус. 1970. № 156 (красавік); 1980. № 273 (студзень).

¹¹¹ Беларус. 1962. № 73 (студзень). С. 3—4; 1983. № 314 (лістапад—сінегань). С. 3, 7; 1990. № 375 (лістапад). С. 5.

¹¹² Беларус. 1973. № 191 (сакавік). С. 2.

¹¹³ Беларус. 1965. № 100 (ліпень). С. 3; 1969. № 151 (лістапад). С. 3; 1975. № 217 (травень). С. 4.

¹¹⁴ Беларус. 1972. № 185 (верасень). С. 4.

¹¹⁵ Беларус. 1970. № 162 (каstryчнік). С. 5.

¹¹⁶ Бацькаўшчына. 1948. 28 лістапада. С. 4; 1954. 27 сакавіка. С. 6; 1958. 9 лютага. С. 3

¹¹⁷ Бацькаўшчына. 1955. 7 студзеня. С. 5.

¹¹⁸ Беларус. 1975. № 216 (красавік). С. 6.

¹¹⁹ Беларус. 1989. № 358 (красавік). С. 5.

¹²⁰ Бацькаўшчына. 1954. 18 красавіка. С. 4; 1955. 13 сакавіка. С. 3; 1953. 15 сакавіка. С. 4; Беларус. 1954. 6 сакавіка. С. 2.

¹²¹ Бацькаўшчына. 1954. 25 ліпеня. С. 5.

¹²² Бацькаўшчына. 1963. 1 верасьня. С. 4.

¹²³ Бацькаўшчына. 1959. 13 верасьня. С. 4.

¹²⁴ Беларус. 1979. № 263. С. 2; 1980. № 274 (люты). С. 1.

стэчку Ільля Вялейскага павету. Хроснымі бацькамі былі Адам Паўлюкевіч і Стэфанія з Барысевічаў Мордас. Пачатковую школу скончыў у роднай вёсцы, а сямікласную — у Хаценчышах.

У 1929 г. запісаўся ў Віленскі Ўніверсітэт на аддзяленні філозофіі, аднак пасля двух год быў змушаны пакінуць навучанье з прычыны хваробы маці, тады ўжо ўдавы. Ад гэтага часу, працуучы на гаспадарцы, стаўся супрацоўнікам віленскіх польскамоўных газетаў. Адначасова з публіцыстыкаю П. Сыч распачаў і ўласна пісьменьніцкую дзейнасць. Першы верш, у польскай мове, быў надрукаваны ў 1932 г. у віленскай газэце «Голас Люду». І пад артыкуламі, і пад мастацкімі творамі падпісваўся як *Петрэк Вілейскі*, а пазней — крыптонімам *ПС* або сваім сапраўдным прозвішчам. Быў блізка знаёмы з С. Рак-Міхайлоўскім, Б. Таращевічам.

У 1939 г. П. Сыч быў мабілізаваны ў польскую армію й крыйху пазней палонены бальшавікамі ў Ашмянах. Аднак з палону пащацьціла ўцячы. Але пазней ён быў арыштаваны й пасаджаны ў Вялейскую турму, потым перавезены ў Полацак, дзе й зачыталі прысуд: 10 гадоў лягера. Пэўна, за

¹²⁵ Беларус. 1970. № 153 (студзень). С. 1.

¹²⁶ Бацькаўшчына. 1962. 28 кастрычніка.

¹²⁷ Беларус. 1965. № 101—102 (жнівень—верасень). С. 5; 1965. № 94 (студзень). С. 2.

¹²⁸ Бацькаўшчына. 1961. 7 студзеня (Праваслаўныя Каляды). С. 5.

¹²⁹ Беларус. 1956. 5 ліпеня. С. 2; 1971. № 170 (чэрвень). С. 3.

¹³⁰ Бацькаўшчына. 1960. 6 лістапада. С. 4.

¹³¹ Бацькаўшчына. 1961. 29 студзеня. С. 4.

¹³² Юрэвіч Л. Зашемкі на маргінэсе найноўшае гісторыі // Запісы БІНіМ. Нью Ёрк, 1999. № 24. С. 88—235.

антыхамуністычныя артыкулы.

Пасыль былі лягеры ў Комі (да канца верасьня 1941 г.), скуль на падставе дамовы Сікорскага—Майскага як польскі грамадзянін быў перакінуты спачатку ў Надволжжа, потым у Самарканда, дзе стваралася польская армія. Пэрсія, Эгіпет, Ірак, Сырыя, Лібан — вось прыкладная геаграфія шляху П. Сыча. У лютым 1944 г. разам з корпусам ген. Андэрса ў рангу паручніка быў перакінуты ў Італію, браў удзел у баёх пад Монтэ—Касына. Быў чатыры разы паранены.

Па заканчэнні вайны корпус Андэрса быў пераведзены ў Англію. Там П. Сыч (з 1946 г.) адразу далучыўся да беларускай працы. У 1951 г. пераехаў у Нямеччыну, дзе рэдагаваў сатырычны часопіс «Шарсьцень». Адным з першых, ад 1954 г., стаўся супрацоўнікам радыё «Свабода». Памёр у Нямеччыне 20 чэрвеня 1964 г.

Складаныне падобных біографій у стварэнні гісторыі нашае літаратуры эміграцыйнага пэрыяду надзвычай важнае, але часам на мяжы немагчымага — праз адсутнасць сваякоў, архіваў ды іншых қрыніцаў інфармацыі. Немалую дапамогу тут можа скласыці жалобная хроніка, яюю поўніца прэсадыспары — нэкралёгі, спачуваньні, паведамленыні пра съмерць, паніхіды, што датычалі Льва Акіншэвіча¹³³, Адварда Будзькі¹³⁴, Часлава Будзькі¹³⁵, Мікалая Вакара¹³⁶, Язэпа Варонкі¹³⁷, Аляксея Вініцкага¹³⁸, Леаніда Галіяка¹³⁹, Язэпа Гладкага¹⁴⁰, Станіслава Грынкевіча¹⁴¹, Язэпа Гутюўскага (Ізыдара Плашчынскага)¹⁴², Лукаша Дзекуць—Малея¹⁴³, Юльяны Дубейкаўскай¹⁴⁴, Хведара Ільляшэвіча¹⁴⁵, Аўгена Кавалеўскага¹⁴⁶, Васіля Камароўскага (Вярбі-

ны)¹⁴⁷, Сымона Кандыбовіча¹⁴⁸, Івана Касяка¹⁴⁹, Яўхіма Кіпеля¹⁵⁰, Mix ася Міцкевіча¹⁵¹, Язэпа Найдзюка¹⁵², Вацлава Пануцэвіча¹⁵³, Юр'я Попкі (Жывіцы)¹⁵⁴, Васіля Рагулі¹⁵⁵, Янкі Ролсана¹⁵⁶, Лявона Савёнка¹⁵⁷, Тараса Сайкі¹⁵⁸, Міколы Сільвановіча¹⁵⁹, Станіслава Станкевіча¹⁶⁰, Васіля Стомы–Сініцы¹⁶¹, Пятра Сыча¹⁶², Сьцяпана Шнэка¹⁶³, Міколы Шылы¹⁶⁴.

Уважлівае чытаныне нэкрагалёгай дазваліе нават рабіць невялікія адкрышцы — як, напрыклад, з інфармацыяй пра «пісьменніка родам зь Беларусі Марыса Гіндуса»¹⁶⁵.

X

Эміграцыянае літаратурнаўства выконвала пераважна палітычныя функцыі, уласцівія для несвабоднага грамадства — у дадзеным выпадку вольнага геаграфічна, але паняволенага псыхалігічна, — калі доказ ідзе ад супрацьлеглага, калі ўсе

Ю. Жывіца. Ляй мэн (Захоўняя Нямеччыну). 1960–я гады.

пасылы і тэзы сыходзілі з БССР, а эміграцыя толькі адказвала. Таму аб'ектамі літаратуразнаўства і літаратурнай крытыкі ў першую чаргу рабіліся тыя тэмы, што адыгрывалі найвялікшую ролю для съведамасьці беларусаў і, адпаведна, найбольш фальсіфікаўваліся ў БССР (Францішак Скарэна, Эўфрасіньня Палацкая, Кастусь Каліноўскі, «Наша Ніва», творчасьць Максіма Багдановіча, Уладзімера Жылкі, Янкі Купалы, Якуба Коласа, рэпрэсаваная літаратура), або сучасная беларуская падсавецкая літаратура, лёс пісьменнікаў даваеннага пакалення, а таксама новыя аўтары й

¹³³ Беларус. 1980. № 283—284 (лістапад—сінегань). С. 3.

¹³⁴ Беларус. 1958. 30 верасьня. С. 2; Бацькаўшчына. 1958. 19 каstryчніка. С. 4; 16 лістапада. С. 3—4.

¹³⁵ Беларус. 1986. № 328 (студзень—сакавік). С. 7.

¹³⁶ Беларус. 1970. № 160 (жнівень). С. 6.

¹³⁷ Бацькаўшчына. 1952. 14 чэрвеня, 20 ліпеня.

¹³⁸ Беларус. 1972. № 188 (сінегань). С. 6; 1973. № 189 (студзень). С. 5.

¹³⁹ Беларус. 1980. № 277 (травень). С. 6.

¹⁴⁰ Беларус. 1972. № 184 (жнівень). С. 2; № 185 (верасень). С. 4.

¹⁴¹ Бацькаўшчына. 1966. № 2 (чэрвень). С. 5.

¹⁴² Беларус. 1986. № 328 (студзень—сакавік). С. 7.

¹⁴³ Беларус. 1955. 20 верасьня. С. 4.

¹⁴⁴ Беларус. 1969. № 151 (лістапад). С. 4.

¹⁴⁵ Бацькаўшчына. 1948. 14 лістапада. С. 3; 21 лістапада. С. 3; 1960. 14 жніўня. С. 7.

¹⁴⁶ Бацькаўшчына. 1963. № 11 (каstryчнік). С. 3; Беларус. 1963. № 80 (лістапад). С. 6.

¹⁴⁷ Беларус. 1953. 17 каstryчніка. С. 4.

¹⁴⁸ Беларус. 1971. № 173 (верасень). С. 6.

¹⁴⁹ Беларус. 1989. № 357а (сакавік). С. 7.

¹⁵⁰ Беларус. 1969. № 147—148 (ліпень—жнівень). С. 3.

творы пакаленъя паваеннага¹⁶⁶. І такім чынам атрымоўвалася, што літаратурная крытыка эміграцыі (да таго ж прадстаўленая малою колькасцю саміх крытыкаў) больш увагі надавала гісторыі літаратуры й літаратурнаму руху ў БССР і на Беласточчыне, як ва ўласным жыцці дыяспары, і, натуральна, сваёю незацікаўленасцю адмоўна ўпльывала на сам працэс.

Трэба зазначыць, што ў БССР эміграцыйная літаратура асабліваі увагі таксама не займела; тут найперш аб'ектамі «завяртанская» крытыкі рабіліся асобныя людзі ды іхныя даваенныя й часоў вайны біографіі, перакрученныя ды скажоныя ад паведным чынам. Калі ж выдавалася нешта адмыслова прысьвечанае літаратуры, яно съведчыла, на дзіва, ня толькі пра натуральны ў дадзеных варунках

¹⁵¹ Беларус. 1991. № 384 (лістапад). С. 8; № 385 (сінегань). С. 8.

¹⁵² Беларус. 1984. № 317 (сакавік). С. 6.

¹⁵³ Беларус. 1991. № 382 (верасень). С. 8.

¹⁵⁴ Беларус. 1990. № 370 (травень). С. 8.

¹⁵⁵ Бацькаўшчына. 1955. 3 ліпеня. С. 3; Беларус. 1955. 30 чэрвеня. С. 2.

¹⁵⁶ Беларус. 1994. № 411 (сакавік). С. 7.

¹⁵⁷ Беларус. 1974. № 203 (сакавік). С. 4.

¹⁵⁸ Беларус. 1973. № 198 (каstryчнік). С. 4.

¹⁵⁹ Беларус. 1975. № 220 (жнівень). С. 4.

¹⁶⁰ Беларус. 1980. № 283—284 (лістапад—сінегань). С. 2.

¹⁶¹ Беларус. 1992. № 392 (ліпень—жнівень). С. 12.

¹⁶² Бацькаўшчына. 1964. № 7—8. С. 7; Беларус. 1964. № 88 (ліпень). С. 2.

¹⁶³ Бацькаўшчына. 1952. 30 сакавіка. С. 4.

¹⁶⁴ Бацькаўшчына. 1948. 18 краасавіка. С. 4.

¹⁶⁵ Беларус. 1969. № 147—148 (ліпень—жнівень). С. 7. *New York Times*. 1969. 10 ліпеня.

іðалягічны разьбег, але і пра элемэнтарную прафэсійную непадрыйхтаванасць тყтуляваных «акадэмікаў». Як прыклад тут можна прыгадаць кнігу М. Мушынскага «Літаратура і іðалягічная барацьба: Некаторыя аспекты фальсіфікацыі беларускай літаратуры на Захадзе» (Мінск, 1987). Усяго праз тры гады ў кнізе «І нічога, апрач праўды: Якой быць „Гісторыі беларускай літаратуры”» (аўтар любіць гучныя назовы) ён фактычна будзе паўтараць іðэі спляжаных раней дасьледнікаў. Варта згадаць яшчэ адну кур’ённую кнігу, выдадзеную ў XXI ст., але напісаную аўтарам, чые веды, пагляды й досьвед належаць сярэдзіне мінулага стагодзьдзя — брашуру А. Падліскага «Ариец с берегов Двины, или о чём умалчивают биографы Юрки Віцьбіча» (Віцебск, 2001); ейны назоў гаворыць сам за сябе.

Пісьменніку Ю. Віцьбічу наагул неяк асабліва «шанцавала» на ўвагу з боку падсавецкай крытыкі; таму на ягоным прыкладзе, на цытатах з прысьвежаных яму артыкулаў можна прадэманстрацаць агульнае стаўленыне ў БССР да літаратуры эміграцыі:

— Якуб Колас (Польшча. 1962. № 8. С. 122): у лісьце ад 8 верасня 1942 г. аўтар абяжае Ю. Віцьбічу і А. Адамовічу выпаліць на іхных тварах таўро «нямецкі паслугач»;

— Кузьма Чорны (Польшча. 1968. № 8. С. 234): «нікчэмныя пісаныні папоўскага стаўленіка Віцьбіча»;

¹⁶⁶ Варта адцеміць, што ў кнігі Антона Адамовіча ды Станіслава Станкевіча — бадай што адзінага літаратуразнаўчага эміграцыйныя выданыні — таксама прысьвечаныя падобным тэмам: апазыцыі саветызацыі, творчасці Янкі Купалы і падсавецкай літаратуры 60-х гадоў.

- Ілья Гурскі. Раман «Чужыхлеб» (Полымя. 1969. № 12): «разбойнік пяра», «валачаичы сабака»;
- А. Хазянін. Рэцэнзія на кніжку Л. Абэцэдар скага «У святле неабвержных фактая» (Полымя. 1970. № 2. С. 241): Віцьбіч «гарыць ад свайго чалавеканенавісніцкага жаданыня пісаць гісторыю Беларусі не пяром і чарнілам, а штыхом і кроўю»;
- Леанід Прокша «Шматаблічны Янус» (Голос Радзімы. № 661): «думалі, што ў Віцьбіча толькі гнілыя зубы, а ў яго аказалася гнілая душа»;
- Станіслаў Шушкевіч «2 × 2» (Голос Радзімы. № 939): «беспрастветны п'янчужска», «у часе вайны пабег пакланіца магіле бандыта крымінальніка»¹⁶⁷, «ахрыпы певень»;
- Рыгор Барадулін, Генадзь Бураўкін, Васіль Быкаў, Анатоль Вярцінскі, Ніл Гілевіч, Іван Пташнікаў, Барыс Сачанка, Іван Чыгрынаў «Не вам беларусам звацца!» (Голос Радзімы. № 948; заява была перадрукаваная ў газэтах «Літаратура і мастацтва», «Звяздзе», маскоўскай прэсе): «адишчапенцы, здраднікі, гітлераўскія злачынцы» (разам з Віцьбічам згадваліся Р. Казак, К. Акула, С. Станкевіч);
- У. Бягун. «Спадары на імпрэзе» (Голос Радзімы. № 1211): Віцьбіч «зъ пісанай торбай, у якой бразгалі чарапы Вялікага княства Літоўскага»;
- Жолуд-Мяцельскі. Эпіграма (Голос Радзімы. № 1288): «Яшчэ кажуць ні съвет, ні зара /А ўжо строчыць разбойнік пяра»;
- В. Мацкевіч. «Съляза шыбенініка» (Голос Радзімы. № 1342): «нібы літаратор Юрка Віцьбіч»,

Можа расказаўся закаранелы грэшнік за тое, што

прадаў Радзіму й пайшоў на супрацоўніцтва з гітлераярамі? Чакайце, пакуль рак на гары съвісьне! Плач Юркі Віцьбіча [...] гэта плач ката, у якога вырвалі з рук тапор і пазбавілі любімага занятку.

Падобнае стаўленне харктэрна й для пазнейшага, нашага часу. Прыкладам, у «Нашай Ніве» (1999. № 22) была надрукаваная гутарка карэспандэнта газэты з даволі ведамым пісьменнікам савецкага часу Янкам Брылём пад назовам «Такая культура насыць і такая цемра нашых людзей». Гутарка была прысьвеченая гадавіне 17 верасня: прайшло 60 гадоў, як Саветы акупавалі Захаднюю Беларусь у 1939 годзе. Зъ яе чытач можа даведацца, напрыклад, што да ўз্যяднання заходнікі пра гарэлку й ня чулі:

Дык а хто—ж нас навучыў піць, заходнікаў, як ня ўсходнікі? У нас не было такога разумення: сто грам, шклянка...

І гэтак далей. Гэтак піша беларускі пісьменнік Брыль, маючи на ўвазе не чужаземных акупантай, а таксама беларусаў, толькі з Усходу! Выказаное (ці не народным?) пісьменнікам робіць зразумельным падзел, які адбыўся гадоў на 50 раней на эміграцыі — падзел на «захаднікаў» і «ўсходнікаў», выглумачвае яго для дасыледнікаў з Беларусі й здымаете зъ яго выключна «эміграцыйны» харктар.

А Брыль працягвае далей і адказвае на пытаныне пра пісьменнікаў Захадняй Беларусі, што апынуліся на Захадзе:

З мацнейшых — Сяднёў, Салавей, Арсеньева. Яна, Ільляшэвіч і Геніюш пачалі друкавацца перад войной,
¹⁶⁷ *Маецца на ўвазе, хутчэй за ўсё, Павел Нілёнак.*

*а іныя дык там выраслі на пісьменнікаў. Вялікага бляску, на жаль, няма. Яны ня маюць такіх празаікаў, як **нашия** (вылучана мною — Л. Ю.) Мележ, Пташнікаў ці Караткевіч. А паэты... Ну, Арсеньева. Але ж **нашия** Жэня Янішчыц ды Ніна Мацяш лепей пішуць. А ў Ларысы Антонаўны існуе арэол пакутніцы, сядзела сабе, дык гэта надае асьвятленне, афарбоўку ейнай творчасці. Мяне, праўда, хвалюе заўсёды «Магутны Божа», але ж там яничэ й музыка Равенскага вельмі харошая.*

Па-першае, варта зазначыць, што ня ўсе зь пералічаных пісьменнікаў — з Заходняй Беларусі, як і ня ўсе зь іх началі пісаць на эміграцыі. А па-другое, у словах Брыля, не сядзеўшага «сабе», без арэолу, адно ўляўраванага за савецкім часам, зьвяртае на сябе ўвагу імкненіне й цяпер разъмежаваць беларускіх пісьменнікаў на «наших» ды «ня наших». Зрэшты, мо ўся справа ў звычайнай зайдзрасці да пісьменніцкага лёсу, няхай і ня лёгкага, але вольнага? Бо аддаецца ж належнае музыцы М. Равенскага — таксама эмігранта, толькі зь іншага, так бы мовіць, творчага цэху?

Яшчэ адзін прадстаўнік беларускае літаратуры, гэтым разам зь Беласточчыны — Сакрат Яновіч, чалавек, які быў сярод эмігрантаў, нямала скарыстаў і духовага, і матэрыйальнага зь іхнага плёну, — уласнымі «Дзёньнікамі»¹⁶⁸ прымушае параўнаць сябе з сумнай памяццю А. Бажко ды Л. Прокшам.

Вось што ён піша:

Пасылаю Кіпелю имат чаго. Ці ёсьць сэнс? Толькі такі, што гэта будзе на захаваньні ў Публічнай бібліятэцы Нью Ёрку. Самі яны, эмігранты, маладікаўца ды разумеюць, — займаюцца сваімі праблемікамі.

Некалі думаў я, што такая безуважнасць наглядаецца адно ў Скарынінцы, бо ўёй нямакаму Не дадумаўся тады, што гэта тыповая рыса ўсіх эміграцыі ды, відаць, усіх эміграцыяў. Перш за ўсё змагаюцца яны за быт, а па чутку ёўкай місіі мусіць быць пасъля, калі ня цалкам другараднае (с. 68).

Або наступны пасаж:

Беларуская эміграцыя тамака — тая-ж вёска. [...] Нельга разылічваць на іхнюю помач, прынамсі, матар'яльную (с. 50).

У гэтых ды іншых месцах звязртае на сябе ўвагу ня толькі вядомая па газэце «За вяртанье на Радзіму» нешляхетная манэра выказвання, далёкая ад той эўрапейскай культуры, на якую нібыта прэтэндуе С. Яновіч; ня толькі адсутнасць уяўленъня пра сапраўдны стан рэчаў на эміграцыі, але й проста захапляльная амбітнасць, самалюбаванъне пустога места:

Цяпер будзе наўрад ці рэальный [прыезд на Кангрэс беларусаў Падножнае Амерыкі]. Мне гэта якраз адпавядае — не для мяне і не для нашай тут справы патрэбны быў бы мой удзел у Кангрэсе, але я — тату Кангрэсу! (с. 53).

І пры гэтым халопскае: пагарада да «пана», але адначасна — чаканъне матэръяльной дапамогі ад яго.

Дзеля дэманстрацыі іншага падыходу да культуры зацытую фрагмент размовы летувіса Томаса Венцлавы з расіянкаю Л. Ігруновай — небеларусаў, нават болей — прадстаўнікоў нацый, чьяя роля ў нашае гісторыі наўрад ці патрабуе тут камэнта-

¹⁶⁸ Яновіч С. Дзёньнікі (1987—1995). Беласток, 1997.

роў, — размовы, зъмешчанай у маскоўскім часапісе «Дружба народов» (№ 3, 1998 г.):

T.B.: *Мяркую, эмігранція пісьменнікі заўсёды, нават пры савецкай уладзе, упływałі на літаратурны працэс у Летуве. [...] Я часам, жартуючы, кажу, што мы павінны быць удзячныя Саветам за тое, што яны стварылі для эмігрантаў такія ўмовы, якіх эмігранты не маглі нават жадаць: яны так упływałі на разумы, як ніколі ня здолелі б пры нармальных акалічнасцях. У кожнай з савецкіх рэспублік была свая эміграцыя, якая выразна ўзьдзейнічала на культурны працэс у гэтых рэспубліках. [...] Беларусь — асаблівы выпадак. Яна не паспела выпрацаваць нацыянальнае ідэйнычнасці, што да сёньняшняга часу ўпłyвае на яе лёс.*

L.I.: *І ёсё ж у беларускім замежжы таксама было і ёсьць колькі буйных пісьменнікаў. У Чэхіі жыла Ларыса Геніюш. Яна была звязаная з кірауніцтвам БНР. Пасля вайны чэхі выдалі яе з мужам савецкім уладам. Адседзейшы ў лягерох, яна да канца жыцьця (памерла на пачатку 80-х) заставалася ў Беларусі, пад Гародняй, патрабуючы, каб ёй з мужам дазволілі вярнуцца ў Прагу, ды так і не прыняла савецкага грамадзянства. [...] Літаральна да апошняга часу жыла ў ЗША яшчэ адна паэтка — Натальля Арсеньева. Яна пакінула Беларусь разам з немцамі. Муж¹⁶⁹ камандаваў Беларускай Краёвой Абаронай. Наагул, у канцы 80-х — пачатку 90-х у Менску было апублікавана даволі шмат з напісанага эмігрантамі.*

T.B.: Яны пішуць па-беларуску?

L.I.: Так, вядома.

T.B.: *Я пра гэта нават ня ведаў. Але паўтару, у гэтыя нацыі сапраўды асаблівы й досыць цяжкі лёс. Нацыянальны рух у Беларусі ўзънік позна. Пры Саветах гэты рух у вялізной ступені быў разгромлены. [...] Але*

становішча Беларусі што да стварэння свае нацыянальнае культуры, відаць, аказалася самым цяліскім у параданьні з усімі былымі савецкімі рэспублікамі. Дай Божа, каб ім усё ж такі ўдалося штосьці зрабіць, чаго я ім ішчыра жадаю.

З сумам трэба прызнаць, што сапраўднага ўзъяднаньня эміграцыі і падсавецкай літаратур не адбылося: занадта розныя, відаць, сыветапогляды — беларускі вольны, што разам з нацыянальной ідэяй апынуўся на эміграцыі, і падсавецкі. І атрымліваецца, што створанаму эмігрантамі марна шукаць разуменя, падтрымкі, папулярызацыі ў Беларусі і на Беласточчыне; ды залежыць тое, на жаль, не ад часовай палітычнай ситуацыі. Эміграцыі застаецца разылічваць адно на самую сябе ў вяртаньні на Беларусь нацыянальнай ідэі, у тым ліку й праз літаратуру, праз веданье яе гісторыі.

Сярод жа артыкулаў на старонках «Бацькаўшчыны» й «Беларуса», прысьвечаных літаратуры дыяспары, можна адцеміць наступныя: К. Акула «Пасля першых адгалоскаў» [новыя ўдакладненія факты да кнігі «Змагарныя дарогі»]¹⁷⁰; А. Багровіч¹⁷¹ «Адыйшоў майстра мастацкага нарысу» [Юрка Віцьбіч]¹⁷²; У. Брылеўскі «Вершы Рыгора Данілеўскага»¹⁷³; С. Брага¹⁷⁴ «Ад сіняга неба да шэрай зямлі. Трыццацілетні творчы шлях Наталыі Арсеньнёўай»¹⁷⁵; С. Брага «Ліст у рэдакцыю» [аўтар даводзіць, што апавяданыне «Ў Святы Калядны Вечар» напісаў ён, ане Хведар Ільяшэвіч]¹⁷⁶; А. Галубіцкі «Кніжка аб Бацькаўшчыне» [Ю. Віцьбіч. «Плыве з—пад Святое

¹⁶⁹ Маецца на ўвазе Франц Кушаль (Рэд.).

гары Нёман»]¹⁷⁷; У. Глыбінны «Гараватка, кніга трэйця: Беларусы, вас чакае зямля»¹⁷⁸; «Гутарка з аўтарам „Змагарных дарог”»¹⁷⁹; Ст. Крушыніч¹⁸⁰ «Песьні пра „лугіз рамонкамі”»¹⁸¹ [Рыгор Крушына]; М. Куліковіч «Паэзія душы й раздуму»¹⁸² [Н. Арсеньева]; Ф. Кушаль «Змагарныя дарогі»¹⁸³; С. Станкевіч «Аб беларускай літаратуры на эміграцыі»¹⁸⁴; С. Станкевіч «Змагарныя дарогі»¹⁸⁵; некаторыя іншыя. Разгорнутых рэцензій на ма-стакія творы было небагата; звычайна абвестка пра іх друк зъмяшчалася ў раздзелах *Што чуваць?, Новыя кнігі, Увага!* з кароткаю анатацыяй.

XI

Натуральна, што пры такой няўязе крытыкі да творчасці пісьменнікаў дыяспары не магло адбывацца творчых дыскусій. Фактычна, іх не было — за рэдкім выніткам, як, напрыклад, «пазычная» дыскусія напрыканцы 50-х гадоў.

Распачалася яна артыкулам К. Рамановіча «Думкі аб паэзіі»¹⁸⁶:

Не разумеюць... Пішу дlia нікога. А яничэ горш — будучыня маўкліва паверненіца да яго съпіной. Выдадзенія пры жыцьці футара кнігі з часам пакрылоўца густым пылом, і ніхто не дакраненіца да тажкоўкіх бачынак, не прачытае радкі, на якіх хвалявалася паэтава сэрца.

Разважаючы пра месца паэзіі, аўтар артыкулу гаворыць аб розных падыходах да паэзіі, розным бачаньні яе, і што сапраўдная чыстая паэзія,

¹⁷⁰ Бацькаўшчына. 1963. 24 лютага. С. 1—2.

¹⁷¹ Псэўданім В. Тумаша.

¹⁷² Беларус. 1975. № 214 (люты). С. 1.

¹⁷³ Беларус. 1977. № 247 (лістапад). С. 5.

¹⁷⁴ Псэўданім В. Тумаша.

бяз вонкавых эфэктаў, гульні слоўды нагрувашчваньня мэтафараў, незалежна ад няўагі крытыкаў заўсёды знайдзе свайго чытача:

Жанглёры слоў даходзяць часам да духовай анамапіі. Адзін хоча схапіць месяц, як мячык, і гуляць у волейбол, другі запэунівае, што ён ня Будда і ня пойдзе ў нэрвану, а трэйні ў экзальтацыі крычыць: згорнем у шапку зару! Ці—ж такія хваравітныя думкі ўзварушаць кагонебудзь з чытачоў? Міжволі прыгадваеца, як у трыццатых гадох адзін паэта—шызафрэнік усклікнуў: «Мне хочаца сонца смактаць, як цукерку». Крытык знайшоў у гэтым радку пэрлу мастацтва, а дактары — вынік далейшага працэсу цяжкай хваробы.

Празь некаторы час «Бацькаўшчына» надрукавала артыкул А. Галубіцкага «Шукайце, паэты! Колькі заўвагаў не паэты да „Думак аб паэзii”»¹⁸⁷:

Мне, прыкладам, хоць і не паэту, падабаеца, што сп. Рамановіч закрануў гэтую тэму, якую ў нас чамусьці абыходзяць моўчкі. Праўда, прыпамінаеца, як неяк была закранута справа аб тым, што нашая паэзія «на дадзеным этапе» павінная быць падпарафированая ўтылітарнай мэце — беларускай справе (?). Але потым усё неяк

¹⁷⁵ Бацькаўшчына. 1952. 25 сакавіка. С. 4—5; 6 красавіка. С. 3—4.

¹⁷⁶ Бацькаўшчына. 1949. 23 студзеня. С. 4.

¹⁷⁷ Бацькаўшчына. 1957. 27 студзеня. С. 2.

¹⁷⁸ Беларус. 1981. № 292 (жнівень—верасень). С. 4—5.

¹⁷⁹ Беларус. 1964. № 83 (люты). С. 3.

¹⁸⁰ Псэўданім Станіслава Станкевіча.

¹⁸¹ Бацькаўшчына. 1957. 25 сакавіка. С. 5—6.

¹⁸² Бацькаўшчына. 1952. 25 сакавіка.

¹⁸³ Беларус. 1962. № 75 (сакавік). С. 3; Бацькаўшчына. 1962. 20 траўня. С. 4.

¹⁸⁴ Бацькаўшчына. 1955. 27 лістапада. С. 2—3.

¹⁸⁵ Бацькаўшчына. 1962. 7—14 студзеня. С. 7.

заціхла.

Сп. Рамановіч у сваіх «Думках», паставіўшы пытаньне: «Няўжо... атамны век разбурае паэтычнае слова?» — адказвае: «Праўдзівая паэзія жыве й будзе жыць».

Было—б усё добра (на маю думку), калі—б аўтар на гэтым і закончыў, ды навет і бяз гэтага «праўдзіва». Сказаўшы—ж ужо «праўдзівая паэзія», сп. Рамановіч імкненцца паказаць чытачу — якая гэта паэзія праўдзівая, а якая не. І выходзіць, што крыйтэрый гэтае праўдзівасць ці ў найбольшай ступені з'яўляецца зразумеласць паэзіі. [...]

Найбольш незразумела мне тут тое, што сп. Рамановіч пачынае кідаць такія слова, як «жансглёрства», «духовая анаматія» ў дачыненьні да таго, што як мне, не паэту, дагэтуль здавалася й было якраз чыстай паэзіі. Чаму тыя лірыкі, што ад вякоў захлынаюцца «нэктарам кахрання», — гэта людзі нармальныя, а той, што захацеў «сонца смактаць як цукерку» — шызафрэнік?![...]

Безумоўна, тут, на Захадзе, мы бываєм часам і съведкамі таго, што можна было—б назваць анаматіямі ў паэзіі, калі ў такіх выпадках наагул можна ўжываць такія тэрміны. Аднак паэзіі ў цэлым гэта шкоды не прыносяць. Затое без парадання куды гориш, калі паэзіі вызначаюцца рамкі, па—за якімі яна ўжо ня толькі «анаматія», але часта й праступства, як гэта мы бачым там, дзе пануе «сацыялістычны рэалізм».

Чарговы ўдзельнік палемікі, Кастусь Акула¹⁸⁶, спачатку нібы згаджаючыся з Галубіцкім у праве на вольную творчасць, далей гаворыць:

¹⁸⁶ Бацькаўшчына. 1958. 24 жніўня. С. 2—3. (К. Рамановіч — псеўданім Рыгора Казака).

¹⁸⁷ Бацькаўшчына. 1958. 14 верасьня. С. 3. (А. Галубіцкі — псеўданім Алеся Марговіча).

Але ўоля мае свае межы. Чытаеш вунь у прэсе, як і абы чым пішучь на бацькаўчыне пад прыгонам партыі, і думаеш сабе такое: няўжо—ж у нашых пісьменнікаў (празаікаў маюна ўзаз) на эміграцыі няма ахвоты й съмелясці ўзяцца нарэшце за працу, каб хоць часткова адлюстраваць перыяд нашага вызвольнага змагання за незалежнасць, час найбольш жахлівага паняволення Беларусі? Ня хочацца вёрыць.

Наступным адгукнуўся Ўладзімер Сыцяблевіч¹⁸⁹:

Перш за ўсё мы, як палітычная эміграцыя, апрача абароны беларускіх інтарэсаў і ймя, маём таксама іншыя задачы. Гэта — тварыць новае, даваць свой уклад у нашую нацыянальную скарбніцу, ствараць каштоўнасці, якія сёньня, на жаль, не заўсёды могуць быць створаныя на паняволенай бацькаўчыне.

Кажнаму вядома, што нашыя пісьменнікі на бацькаўчыне ў сваёй творчасці падпарадкованыя гэтак званаму сацрэалізму. [...] Наівыя ж паэты пісьменнікі ў вольным съвеце, маючы поўную свободу творчасці, могуць пісаць як хочуць і абы чым хочуць.

З'явітаючы ўвагу на адсутнасць у беларускай літаратуры гісторычнага жанру пры на менш славутай гісторыі за гісторыю палякаў ці расейцаў і адзначаючы карысную «ўтылітарнасць» гісторычнай прозы ды ейнай ролі ў выхаванні, У. Сыцяблевіч працягвае:

Гісторычна тэматыка, зразіты, становіць удачнай поле ня толькі для майстроў прозы. Нашае мінулае можа быць у няменшай ступені крыніцай напінення і для паэтаў. З эміграцыінае творчасці хай прыкладам послужыць паэма Юхнаўца «Сула».

Варта адцеміць, што абодва аўтары — і К. Акула,

¹⁸⁸ Бацькаўшчына. 1958. 5 каstryчніка. С. 1.

і У. Сыцяблевіч — заклікалі да напісаныя твораў гістарычных, прычым для выбару герояў прапаноўваўся даволі шырокі часавы дыяпазон: ад Эўфрасінні Полацкай да змагароў Саюзу беларускай моладзі. І цікавае супадзенне: менавіта ў tym самым 1958-м годзе быў надрукаваны гістарычны раман Уладзімера Случанскага «Драбы».

Пасля ў палеміку ўступіў паэт М. Кавыль¹⁹⁰, які найбольш за астатніх удзельнікаў палемікі праняўся артыкулам (як аўтар радкоў пра Будду). Міхась Кавыль і ў К. Рамановіча (паэты Р. Крушыны) знаходзіцца «шызафрэнічныя» радкі. Галоўны ж патас артыкулу — съцверджанье важнасці формы, адмаўленыне якой нібыта съведчыць адно пра няздатнасць паэты.

Апошнім быў зъмешчаны артыкул «Аб паэзіі й паэтах» за ананімным подпісам Брат Уладзімер I.¹⁹¹. Зъвярнуўшы ўвагу на тое, што «ширэйшая эміграцыйная грамадзкасць не праяўляе ніякае культурнае актыўнасці на бачынах газэты», далей піша:

Жыцьцё на эміграцыі — гэта адмысловае з'явічча як у дачыненьні да свайго краю, так і да цэласці працэсаў, што адбываюцца ў съвеце. Радзімы край разглядаецца быццам бы з высокага вежы або гары, адкуль відаць найбольш істотныя элементы жыцьця народа ў незвычайна расцягнутай панараме. І гэта ў сваю чаргу спрычыняеца да тварэнняя такога ці іншага пагляду эмігранта на паасобныя з'явішчы. А таму зусім ясна, што й паэзія ўзялежненая ад гэтих абставінаў.

Цалкам слушны пагляд! Але далей аўтар ар-

¹⁸⁹ Бацькаўшчына. 1958. 19 каstryчніка. С. 3.

тыкулу робіць даволі нечаканую выснову:

Эміграцыйная паэзія — гэта ня толькі птушкі, каханыне, сонца, кветкі ці навет тое зьбіраныне зораду у шапкі, як пісаў у распачы Рамановіч. Эміграцыйная паэзія — гэта штосьці, што вынікае зь мешаніны ўсяго съвету з душой эмігранта-паэты, зь ягонай набалелай тугой да радзімага краю, да свайго народу. [...] Калі гэтых элемэнтаў ня стане, ня стане й паэзіі, зьнікне паэта, утоне ў хаосе чужбыны.

Фактычна ў 1958 г. аўтар паўтарае сказанае М. Шкляёнкам у газэце «Раніца» 1941 г. — пратагу па радзіме як камэртоне эміграцыйной паэзіі, зводзячы ў другой частцы артыкулу ўсю проблему да беларускай мовы, ейнага існаваныня пад прыгнётам, пераконваньня (каго?) у магчымасці тварэння на ёй і закліку,

каб тут, на эміграцыі, у тых спэцифічных умовах духу, вырасла паэзія на манумэнтальную пазыцыю Беларускія Культуры, якая, наўсуперак розным катаклізмам, вывядзе мову нашую на агульна-людзкі форум.

Зрэшты, відаць, час паміж публікацыяй артыкулаў М. Шкляёнка й невядомага Брата Ўладзімера I. не такі вялікі, бо падобныя тыпова *адраджэнскія* пагляды ў дачыненіі да мастацтва, творчасці характэрныя па сёньня як для дыяспары, гэтак і для мэтраполіі. Такім чынам, атрымалася, што нават адна зь нешматлікіх палемік у прэсе на

¹⁹⁰ Бацькаўшчына. 1959. № 1—2 (Праваслаўныя Каляды). С. 7.

¹⁹¹ Бацькаўшчына. 1959. 8 лютага. С. 3—4.

літаратурныя тэмы ня толькі не прывяла (то было б, відаць, занадта летуценым спадзявањнем) да вырашэнья праблемаў эміграцыінае літаратуры, але нават пакінула незаўважанымі пытаныні, што ўздымаў у сваім артыкуле А. Галубіцкі. Інакш кажучы, у лёссе гісторыі беларускае літаратуры дыяспары, літаратуры ў выгнаныні не адбылося лёсавызначальнае дыскусіі. Альтэрнатыўны шлях развіцця, паварот — творчасць Янкі Юхнаўца — яна прамінула. І таму ейныя 90-я гады гэтак нагадваюць злом канца 40-х — пачатку 50-х і дазваляюць казаць пра адсутнасць руху ў самім руху, што адзначалася вышэй.

Але, страціўшы ў магчымым абнаўленыні тэмаў, формаў ды стыляў, эміграцыйная літаратура захавала тое надта важнае, што ў 80—90-я гады вернеца на Беларусь і ажывіць літаратуру мэтраполіі, — нацыянальную ідэю. Менавіта так разумеў задачу літаратуры дыяспары Антон Адамовіч:

Узнавіць тую сваю простую дарогу да ўзвышэньня да Эўропы, якую ёй былі перапынілі¹⁹².

Сфармуляваная ў «Нашай Ніве», найбольш яскрава выяўшы сябе ва «Ўзвышшы»¹⁹³, адроджаная ў «Беларускай (Менскай) Газэце», нацыянальная ідэя не засталася ў Беларусі. Калі да гэтага часу літаратура была адзінаю, цэльнаю, дык пасля другой сусветнай вайны адбыўся ейны раскол — на падсавецкую і эміграцыйную. Нацыянальная ідэя сышла ў выгнаныне разам з эміграцыінаю літаратурою.

І калі нацыянальную ідэю лічыць за сутнасць нацыянальнай літаратуры, дык што ж за літара-

тура бяз гэтае ідэі? Чыя літаратура існавала ў Беларусі?

Сучасны дасьледчык Алець Астапенка, вылучаючы кампанэнты нацыяналізму, фактычна фармулюе асноўныя тэмы й ідэі літаратуры беларускае эміграцыі — любоў да свайго народу і свайго краю, гордасць за гісторыю свайго народу, павага да сваёй мовы і адчуванье ейнай адметнасці й непаўторнасці, любоў да сваёй Айчыны (патрыйтызм), вера ў Божае прызначэнне свайго народу, боль за ягоныя няўдачы й радасць за ягоны посьпех¹⁹⁴.

Таму ёсьць усе падставы да пералічаных ім жа чатырох этапаў (хваляў) нацыянальнага адраджэння (1861—1917; 1918—1929; пэрыяд другой сусветнай вайны; 1988—1996)¹⁹⁵ дадаць яшчэ ту ю акалічнасць, якая запоўніць прагал амаль на паўстаго дзьздзі паваеннай гісторыі Беларусі — дзеяннасць беларускай эміграцыі, дарма што тая дзеяннасць адбывалася за тысячы кілямэтраў ад геаграфічнай Беларусі¹⁹⁶.

На думку таго ж Адамовіча, нацыянальная ідэя

¹⁹² Антон Адамовіч. Па дарозе да Эўропы. Кароткі нарыс развіцця беларускай літаратуры. Рукапіс (БІНіМ, Нью-Ёрк).

¹⁹³ Гэтыя два назовы, «Наша Ніва» і «Ўзвышша», былі для Антона Адамовіча больш як проста назовы двух, няхай і значных для культуры, пэрыёдыкаў; яны былі сымбаліямі шляху тає культуры. Невыпадкова сваю гісторыю беларускай літаратуры, што друкавалася ў «Бацькаўшчыне» амаль на працягу ўсяго 1956 г., ён гэтак і назваў — «На нівах і ўзвышшах беларускага слова».

ў літаратуры перш за ўсё знаходзіць сваё выражэнне ў нацыянальным эрасе¹⁹⁷. Нацыянальны эрас — гэта ня толькі любоўда сваёй бацькаўшчыны, якая ўласціва большасці народаў. Нацыянальны эрас вырастает з нацыянальнага вобразу съвету, што складаецца з адзінства нацыянальнай прыроды, нацыянальнага харектару (складу псыхікі) і мэнталітэту (мысьлення). Тут на першым пляне своеасаблівасць пісьменніцкага бачання сваёй краіны і ейных каштоўнасцяў; гэтая проста *туга па радзіме* як па страчаным раі, зразумелая ў эмігранта, а пранізанасць ёю, падпарадкованьне ёй як найвышэйшай каштоўнасці ўсіх іншых каштоўнасцяў, калі жыцьцёвая інтэрэсы бацькаўшчыны — адзіна магчымы і існы пункт адліку й пагляду.

Вяртанье страчанага раю прадугледжвае аднаўленне першаснага, зыходнага раю; дый наагул, Рай можа быць толькі адзін. Вось жа эміграцыйная літаратура і адраджала той рай, адкуль яна была выгнаная разам з апосталамі — з тымі знакавымі фігурамі й рэаліямі, якімі поўніцца пазія дыяспары:

Празь сёньняшніе бачу ўсякае мінулае,
зь мінулага — сучаснае: бяду, нуду...
Паволі ў заўтрашніе зь песьняю іду,
бо шлях каменіямі дарогаў ногі муляе...
А песьня з блізіні імкнецца ў далёкае,

¹⁹⁴ Астапенка А. Беларускі нацыяналізм у канцэпцыі сўрапейскай цывілізацыі // Беларусіка 22: Нацыянальныя пытанні. Мінск, 2001. С. 112.

¹⁹⁵ Тамсама. С. 115—116.

каб сэрца ня сьціскалася ў бядзе грудзьмі.
 Музыку-ж хochaцца заўсёды бы ць зъ людзьмі,
 якім ня хochaцца збываць іскрынку лёкаям...
 I струны звонкія, вятрамі злымі бітыя,
 вакуюць боскі гнеў — журботныя званы...
 I съняща штоначы мне даўнасьць і яны —
 Рагнеды плач і мужны голас князя Вітаўта.

У. Дудзіцкі

* * *

У 1995 годзе аўтарам гэтых радкоў было пра-
 ведзена невялікае анкетаванье пісьменнікаў
 эміграцыі — Натальлі Арсеньевай, Аляксандры
 Саковіч, Антона Адамовіча, Кастуся Акулы, Янкі

¹⁹⁶ Выглядае, што гэтую думку падзяляе і Янка Запруднік, які лічыць, што беларуская эміграцыя «сталася фактарам культурных і палітычных працэсаў на Бацькаўшчыне. Мэмарандумы заходнім урадам ад беларускай дыяспоры, візыты ў міністэрствы, пікеты ў заходніх сталіцах, удзел у міжнародных канфэрэнцыях, навуковыя публікацыі, лісты ў рэдакцыі газетаў, радыёвяшчаныне на Беларусь з-за мяжы, а таксама, хоць і невялікая, але маральнна важная фінансавая дапамога незалежным структурам у Беларусі — усё гэта мела й мае ці малы ўплыў на рост незалежніцкіх настроў на Бацькаўшчыне» (Запруднік Янка. Беларускае (дваццатае) стагоддзе: паразуальнаяная рэтараспектыва // Беларусіка 22: Нацыональная пытанні. Мінск, 2001. С. 125—126). Толькі чаму сыці Я. Запруднік стасуе сказанае да дзейнасці адно палітычнай дзейнасці эміграцыі; мне ж бачыцца як мінімум ня меншай ролі літаратуры.

¹⁹⁷ Склют Р. Пад нацыянальным сцягам // Сакавік. 1947. № 1. С. 51—57; Каліновец К. Без бацькаўшчыны — зъ Беларусій // Сакавік 1947. № 1. С. 58—61; Склют Р. Ля вытоку нацыянальнага. // Сакавік. 1948. № 1(2). С. 40—42; Адамовіч Антон. Мастак нягускнае красы. Рукапіс (БІН іМ, Нью Ёрк).

Золака, Яна Пяцроўскага, Міхася Кавыля, Масея Сяднёва, Янкі Юхнаўца¹⁹⁸. Сярод пытаньняў, прысьвеченых творчасці саміх пісьменнікаў, было й наступнае: ці можна 1995 год(умоўна) лічыць канцом беларускай літаратуры на эміграцыі? Пераважная большасць адказала станоўча.

Што змянілася з таго часу? Адыходзяць людзі, паміраюць выданыні. Апошня змагіканні як жартую Каставусь Акула, мастацкіх твораў на пішуць, зрешты, не наважваюцца пісаць і ўспаміны. Маладзейшыя аўтары з «практага кола» (Сяржук Сокалаў—Воюш, Максім Шчур) адмаўляюцца лічыць сябе эміграцыйнымі пісьменнікамі. Канчаецца літаратура?

Наўрад ці. Хутчэй, канчаецца (а можа скончыцца сапраўды) усяго толькі этап літаратуры. Эміграцыйны этап беларускай літаратуры.

Крайні зьлева, у ак улярах, А. Шукелойць, у белым — В. Шчэцька,
стайць — бацька Данчыка.

¹⁹⁸ Матэрыялы анкетавання захоўваюцца ў прыватным архіве Л. Юрэвіча.

Матэрыялы да гісторыі беларускае літаратуры ў выгнаньні

За шчасце й волю¹

**Адкрыты ліст да пісьменьнікаў Савецкай
Беларусі, перасланы праз радыё
«Вызваленъне» ў траўні 1953 г.**

Паважаныя сябры Саюзу Савецкіх Пісьменьнікаў Беларусі!

Да вас звяртаецца былы сябра Аргкамітэту Саюзу Савецкіх Пісьменьнікаў Беларусі ў 1932—33 г. Уладзімер Глыбінны, які цяпер знаходзіцца ў вольным съвеце й працуе навукоўцам пры навукова—дасьледчым інстытуце. Шмат хто з вас можа памятаць мяне ў па Дому Пісьменьнікаў у Менску, і па Беларускому Ўніверсітэту, дзе я зь некаторымі з вас вучыўся на літаратурна—лінгвістычным факультэце з 1930 па 1933 г. Праўда, абсалютная бальшыня сяброў мае раннюю маладосьці, сумеснага вучэнья, літаратурных пачынанняў і ружовых надзеяў бясьсьледна зьнікла ў скляпеньнях ненажэрнага малоха ГПУ—НКВД—МВД—МГБ. Сяньня сярод беларускіх пісьменьнікаў і паэтаў, якім пашанцавала выпадкова ўцалець, няма

¹ Ліст быў напісаны 27 красавіка 1953 г.

маіх сардечных сяброў — таленавітага, высокай культуры паэта Юлія Таўбіна, тонкага лірыка й маладога раманіста Зымітрака Астапенкі, паэта-рамантыка Валерыя Мараюва, съпевака Случчыны Сыцяпана Ліхадзіеўскага, глыбока нацыянальнага паэты Сяргея Астрэйкі, што напісаў таленавітую паэму пра Бэнгалію, пад якой разумелася паняволеная Беларусь, няма выдатнага маладога празаіка, сказавага стылізатара Лукаша Калюгі, пышнотнага й сціплага лірыка Ўладзімера Хадыкі, забітага скалою на катарзе на Далёкім Усходзе. Няма сярод пісьменнікаў і паэтаў Беларусі такіх самых таленавітых творцаў з Божае ласкі, што складалі красу й гонар літаратурнае Беларусі, як Міхась Зарэцкі, Цішкі Гартны, Уладыслаў Галубок, Міхась Грамыка, Васіль Шашалевіч, Андрэй Мрый, Уладзімер Дубоўка, Язэп Пушча, Уладзімер Жылка, Тодар Кляшторны, Міхась Чарот, Алеся Дудар, Андрэй Александровіч, Анатоль Вольны, Алеся Салагуб, Нічыпар Чарнушэвіч, Міхась Багун, Рыгор Кобец, Алеся Звонак, Васіль Сташэўскі, Платон Галавач, Янка Нёманскі, Сяргей Дарожны, Янка Бобрык, Сымон Хурсік, Зяма Півараў, Алеся Гародня, Паўлюк Шукайла, Васіль Каваль, Янка Скрыган, Барыс Мікуліч, Сымон Баранавых, Сяргей Знаёмы, Максім Гарэцкі, Альберт Паўловіч, Сяргей Грахойскі, Язэп Падабед і шмат іншых, а таксама літаратурных крытыкаў і літаратуразнаўцаў — Адама Бабарэкі, Дзяржынскага, Піятуховіча, Замоціна, Фэлікса Купцэвіча, Замбрэцкага, Бярозкіна, Хатулёва, Сымона Левіна, Бранштэйна й шмат іншых. Вось вынікі крывавага тэрору ў літаратуры.

Тыя з вас, якія пачыналі сваю літаратурную дзейнасць яшчэ ў «Маладняку», «Полымі» або «Ўзвышы», памятаюць тую пару літаратурнага рэнэансу на Беларусі, калі як «из рога изобилия» за кароткі час зьявіліся колькі сотняў паэтав і пісьменнікаў, і толькі адзін «Маладняк» ува ўсіх сваіх філіях, што існавалі бадай у кожным горадзе Беларусі, налічваў аж цэлых пяцьсот пісьменнікаў і паэтав. Тады-ж літаратурнае аб'яднанье «Ўзвышша» пачало ажыццяўляць высокія мэты стварэння літаратуры ў мастацтва, «якое ўбачаць вякі й народы», як аб гэтым гаварылася ў дэкларацыі гэтага аб'яднання. Вы пэўна-ж памятаеце, колькі тады было беларускіх вялікіх часапісаў і альманахаў — «Полымі», «Маладняк», «Узвышша», «Росквіт», «Маладняк Аршаншчыны», «Маладняк Калініншчыны», «Дняпроўская Ўсплескі», «Чырвоны Сейбіт», «Сывітаньне», «Змаганьне», «Мала-

У. Сядура (Глыбінны) і М. Панькоў. ЗША, 1950-я гады.

ды Араты», «Наш Край», «Гомельскі Альманах», «Чырвоная Беларусь», пазней, да зылківідаваньня літаратурных аб'яднаньняў, — «Беларусь калгасная», «БелЧАФ», «Ударнік» і інш. Гэта тады, да разгрому пісьменніцкіх арганізацый, былі створаны выдатныя творы беларускай літаратуры — раман «Сыцежкі—дарожкі» і «Крывічы» Міхася Зарэцкага, «Зямля» і «Ідзі, ідзі» Кузьмы Чорнага, «Салавей» і «Язэп Крушынскі» Зымітрака Бядулі, выдатныя паэмы Ўладзімера Дубоўкі — «Кругі», «І пурпуровых ветразей узвіывы», «Браніслава» і «Камбайн», паэма «Салімонка» Максіма Лужаніна, аповесьць «Нядоля Заблоцкіх» Лукаша Калюгі, выдатнейшыя ў беларускай паэзіі паэмы Язэпа Пушчы «Песьня вайны» і «Цень Консула», «Калі асядае муць» Тодара Кляшторнага, творы сусветнага значаньня Ўладзімера Жылкі, проза Я. Нёманскага і шмат іншых твораў. Беларускі рэнэанс у тэатры даў выдатныя драмы — «Кастусь Каліноўскі», «Каваль Ваявода» і «Машэка» А. Міровіча, «Калія тэрасы», «Над Нёманам» і «Скарына, сын з Полацку» Міхайлы Грамыкі, «Апраметная», «Воўчыя ночы» і «Сымфонія гневу» Васіля Шашалевіча, «Цар Максімільян» М. Міцкевіча, «Тутэйшыя» Янкі Купалы, «Купальле» Міхася Чарота й шмат драмаў і камэдый драматурга Ўладыслава Галубка. Усё гэта запачатковала развой сапраўднае беларускае нацыянальнае драмы й тэатру.

Але такое шырокое разъвіцьцё зусім не ўваходзіла ў пляны балыша віцкай партыі. Каб апанаваць літаратурны рух і накіраваць яго ў рэчышча агульнасавецкай пропаганды, партыі спатрэбілася распусыціць усе існуючыя літаратурныя аб'яднаньні адмысловай пастановай ад 23 красавіка 1932 г.,

зълквідаваць багацьце літаратурных друкаваных выданьняў і загнаць усіх пісьменнікаў, бяз розніцы літаратурных кірункаў і творчых зацікаўленняў, у адзін агульны літаратурны калгас — Саюз Савецкіх Пісьменнікаў Беларусі толькі з адным—адзіным вялікім часапісам «Полымя», да назову каторага на працягу чучы ня цэлага прадваеннага дзесяцігодзьдзя дадавалі яшчэ зусім не літаратурае слова, называючы яго «Полымя Рэвалюцыі». Усе стылі й кірункі ў літаратуры былі забароненныя, і ўсе пісьменнікі былі змушаныя наследаваць адзінаму, дазволенаму самім Сталіным стылю гэтак званага сацыялістычнага рэалізму. Так пачалася эпоха нечуванага гвалту над беларускай нацыянальнай літаратурай.

Мне прыгадваецца размова ў кулюарах Дому Пісьменніка ў Менску на другі дзень пасля згаданай пастановы партыі аб роспуску ўсіх літаратурных арганізацый, у дзень зъяўлення яе ў друку. Некаторым з нас тады здавалася, што зълквідаваныне зъненавіджаных усімі ВАППа й БелАППа прывядзе да аздараўлення літаратурнага жыцця. Мы думалі, што пастанова была накіраваная, галоўным чынам, супраць лічацкіх вульгарызатарскіх загібаў і перагібаў РАППа і напостаўска-авэрбахаўскага разбою на літаратурным фронце. Таму-дзе некаторыя з нас усіміхаліся, калі малады паэта Зяма Піавараў там-же тады-ж выказаў голасна думку, што гэта пастанова прынясе некаторую свабоду, каб пасля яшчэ мацней заціснуць літаратуру й прыбраць яе да рук. На вялікі жаль, меў рацыю менавіта аўтар гэтае, тады крамольнае, думкі, а ня мы, якія тады

гіранічна пасьмейваліся ў адрас Зямы Піавара-ва. Наступныя падзеі на беларускім літаратурным фронце цалкам спраўдзілі ягонае прадбачанье. Ужо ў пачатку наступнага году, у лютым 1933 г., я разам з многімі маладымі беларускімі пісьменьнікамі апынуўся ў скляпеннях ГПУ, у каменных мяхох гэтак званай Амэрыканкі — унутранай турмы пры съедчым аддзеле Менскага ГПУ. Пасьля нечуваных мукаў, цярпеньняў і няроўнага змаганья з цэлаю чарадой съедчых mestachkovага падхджанья, якія ўсімі сродкамі стараліся зламаць волю й выцягнуць з арыштаванага патрэбную ім хлусьню пра няіснуючу змову, усіх нас спаткала аднолькавая доля — выгнанье ў халодную Сібір або ў табары прымусовай працы. Я асабіста адпакутваў гады ў Захадне-Сібірскіх канцэнтрацыйных лягерох, а свой гэрмін канчаў у Байкала-Амурскіх лягерох на Далёкім Усходзе. Тут-жа мушу заявіць, што я, як і тысячи іншых, і сёння не вычуваю сябе вінаватым і лічу, што кару перанёс дарэмна. Магчыма, быў небясьпечным ужо толькі таму, што думаў і разважаў самастойна, не паводле агульна-савецкага ідэаліягічнага капыла, любіў Беларусь і шчыра верыў у яе культурны рэнесанс, у тое, што росквіт яе літаратуры мог бы прычыніцца да агульна-чалавечага культурнага поступу. Мы ўсе былі маладыя ідэалісты, якім не павінна было быць месца пад сонцем сталінскае дыктатуры. Наш лёс падзяліла бальшыня сяброў пісьменьніцкае сям'і Беларусі. У 1936 г. чарга на-дышла й да Зямы Піавара-ва.

Разгром беларускай літаратуры ў 1936 г. на-агул нагэтулькі абяскровіў яе, што яна й да сянь-

ня ніяк ня можа залячыць раны, нанесеня ёй масавымі арыштамі, і ня ў стане папоўніць свае шэрагі. У ноч на 1-га лістапада 1936 г. была арыштавана, а пазней пасланая ў канцэнтрацыйныя лягеры савецкае поўначы на шматгадовую катаргу абсолютная бальшыня беларускіх пісьменнікаў, паэтай і крытыкаў.

Вось якою цаною плацілі беларускія пісьменнікі за права друкавацца ў адзіным пакінутым ім літаратурным часапісе «Полымя Рэвалюцыі». Шмат хто зь іх пазней сплачваў дадатковай катаржнай працай або й жыцьцём за тыя ганарары, якія яны атрымлівалі раней за свае творы — вынік таксама нялёгкае напружанае працы разуму й сэрца, крыві й нэрваў.

Але мала чым лягчэй было і ёсьць для выпадковых «недабіткаў», тым «недасекам», якім пашчасціла застацца ў савецкай літаратуры. Як часта ім прыходзілася і яшчэ часцей цяпер прыходзіцца, як той вавёрцы ў калясе, згінацца й выкручацца, крывіць душою, хлусіць, называць белае чорным і, наадварот, асуджаць тое, што ў душы самі вызнаюць за станоўчае. Так, шаноўныя майстры пяра, гэта цяжкі, крыжковы шлях, і мы тут цалкам разумеем вашыя маральныя пакуты. А якой працаю асягаліся вашия бясконцыя пошукуі ўсё новых і новых сродкаў, вобразаў і моўнае выразнасці для ўсхвату таго ідала, якому вы ў глыбіні чулае душы даўно ўжо жадалі хутчэйшага скону як носьбіту нечуванага духовага прыгнечаныя чалавека. Можа, гэта Бог нарэшце й пачуў вашия прыхаваныя стогны й паслаў канец галоўнаму кату й забойцу нашага народу.

Нам, пісьменьнікам і непісьменьнікам, што вырваліся на свабоду з турмы народаў, пасъля перанесеных пакутаў асабліва прыкра чытаць вашыя бясконцыя манатонныя оды, у якіх вы ўсхвалялі тырана ў вобразе мудрага і вялікага бацькі народаў. Мы не зайдросыцім вашаму становішчу і ўважаем вашу ролю жалю годнай, брыдкай і паскуднай.

Але мы не асабліва асуджаем вас. Мы ведаем, што ў той няволі цяжка, амаль немагчыма напісаць што іншае. І таму мы асабліва радаваліся й захапляліся, калі ўбачылі моцныя элемэнты крытыкі савецкае рэчаіснасці ў п'есах Кандрата Крапівы — «Хто съмяецца апошнім» і «Мілы чалавек». Мы ад душы съмняліся, калі чыталі вострыя сатыры К. Крапівы супраць нямецкае грабежніцкае армii, вершы «Фрыцавы трафей», «На бабруйскай шашы», «Ёлкі—палкі», «Разълюлі—люлі маліна» і іншыя антыфашистскія творы. Але мы з болем за пісьменьnika, таленавітага сатырыка й драматурга адзначаем сумны факт, калі пасъля жорсткае крыгыкі за сатыру на савецкага чынушу ў «Мілым чалавеку» ў часы жданаўскай рэакцыі і асуджэння партыйнай сатыры Кандрат Крапіва ў п'есе «Калі пяюць жаваранкі» сам скациўся ў замкнутае кола агульнасавецкай кананізацыі і ідалапаклонства, і ў апошнія сцэне багаслаўленыя маладых людзей падмяніў ікону партрэтам Сталіна. Для нас ясна, што ўсё гэта толькі ілюструе агульнае падзеньне літаратурных нормаў і непераадольнасць замацаваных савецкіх канонаў, якія, як жалезнія абручы, моцна сціскаюць кожны творчы імпульс і не дазваляюць пісьменьніку выйсці на широкія прасторы творчае шчырасці й свабоды выяўленыя паглядаў і задумы пісьменьnika.

Цяпер, пасыя съмерці Сталіна, наглядаеца дзе-
каторае паслабленыне тэрарыстычнага рэжыму,
хаця—ж ліквідаваныне МГБ і перадача ягоных фун-
кцыяў Міністэрству Ўнутраных Справаў не абяцае
ніякага паслаблення тэрарыстычнае практикі. Ад-
нак у сувязі з абвешчанай амністыяй, калі толькі
яна набыла практичнае ажыццяўленыне, маг чыма,
дзе—хто вернецца з далёкіх выраяў, ту рмаў і кан-
цэнтрацыйных лягероў. Паводле іх змардаванага
выгляду, змучаных твараў, жалю годных ану чаў на
іх целях вы зможаце ўбачыць усю глыбіню перанесеных
пакутаў і ступень чалавечага паніжэння на
тых невінаватых ахвярах жорсткай систэмы пера-
сыледу і ўціску. На прыкладах гэтых людзей вы ўва-
чавідку можаце пераканацца ў крывадушнай ілжы
таварыша Фадзеева ў ягоным артыкуле ў газэце
«Правда» — «О гуманизме Сталина».

Вы, пісьменнікі, што маецце вуши, каб чуць,
вочы, каб бачыць, і, галоўнае, съветлую галаву,
каб думаць і асэнсоўваць зявы жыцця, звярні-
це ваш зрок да народных пакутаў, ваш слых да
стогнаў мільёнаў прыніжаных і абраражаных, а ў
СССР і на Беларусі імя ім — легіён. Беларусь, як
прыгранічная рэспубліка, панесла асабліва агроми-
ністыя ахвяры бальшавіцкага тэрору. Доля
пісьменніцкіх ахвяраў тут адна з найбольших. І
калі ў мінулым беларускія пісьменнікі — Ф. Багу-
шэвіч, Я. Неслуходскі, Я. Купала, Я. Колас, М. Баг-
дановіч, З. Бядуля і іншыя — паказалі ў сваіх тво-
рах пакуты народу да рэвалюцыі, дык хіба—ж можна
пакінуць непачутымі непамерна большая пакуты,
хіба мажліва заставацца глухімі й нямоў-
нымі да нечувана большага народнага гора, якое

ўжо цягненца больш за 30 гадоў. Пісьменьнікі ўва-
ўсе часы заўсёды стаялі ў шэрагу змагароў за пера-
давыя гуманістычныя ідэалы чалавечтва. Беларус-
кая літаратура мае багата ўзоры съмелага, а ў са-
вецкіх умовах — геройскага змагання з дэспатыяй
і тыранамі. Прыгадайма зараз паэмы «І пурпур-
ных ветразей узвівы» ды «Камбайн» У. Дубоўкі,
«Цень Консула» Я. Пушчы, «Калі асядае муз» Т.
Кляшторнага, п'есу «Тутэйшыя» Я. Купалы, вострую
сатыру на савецкія парадкі «Запіскі Самсона Сама-
суха» А. Мрыя, драматычную казку «Апраметная»
В. Шашалевіча і інш. Праўда, усе гэтыя творы былі
напісаныя яшчэ да 1930 г., калі яшчэ ня гэтак моц-
на дзеяла савецкая цэнзура. Цяпер ужо аб такім
непрыхаваным выступленыі супраць пануючага
ладу, як выступ Алеся Дудара ў вершы «Пасеклі
наш край», і не прыхадзіцца думаць. Аднак Канд-
рат Крапіва ў сваіх драмах і камэдыях добра да-
вёў, як магчыма ў форме дазволенае савецкае
камэдыі ўліваць антысавецкі зъмест і наносіць
пякучыя ўдары дасціпным мастацкім замаскава-
ным словам. Гэтыя прыклады даюць багата матар-
'ялу для развагаў і перагляду свае ролі й дзеян-
насці для кожнага беларускага пісьменьніка. Яны
заслугоўваюць таго, каб ім наследваць. Гэтым
самым вы выйдзеце з стану ахойнікаў систэмы
тыраніі на ганаровы шлях змагальнікаў за шчасль-
це й волю свабодалюбівага беларускага народу.

За вамі слова, пісьменьнікі, соль зямлі Бела-
рускай!

Уладзімер Глыбінны

Наш адказ¹

Адказ беларускіх замежных літаратаў на артыкул, падпісаны прозьвішчамі васьмёх беларускіх пісьменнікаў

Газэта «Звязда» за 15-га, а за ёй — «Літаратура і мастацтва» за 18-га ды маскоўская «Літературная газета» за 22-га каstryчніка 1966 г. надрукавалі артыкул «Ня вам Беларусамі звацца», падпісаны прозьвішчамі васьмёх маладых беларускіх пісьменнікаў з БССР: Рыгора Барадуліна, Генадзя Бураўкіна, Васіля Быкава, Анатоля Вярцінскага, Ніла Гілевіча, Івана Пташніка, Барыса Сачанкі і Івана Чыгрынава. Артыкул быў перададзены таксама савецкай радыёстанцыі «Родина» 31 каstryчніка. У артыкуле пратэстуюцца супраць нашых выказванняў у замежным беларускім друку й радыё пра сучасную беларускую літаратуру ў БССР ды вытыкаецца нам калябарацтва зь нямецкімі фашыстамі ў вапошняй вайне й з амэрыканскімі імперыялістамі цяперака.

Артыкул гэты нас ані чуць не зьдзівіў, бо ў гарце савецкай пропагандавай кампаніі супраць беларускай палітычнай эміграцыі ў вольным съве-

¹ Ліст быў напісаны ў лістападзе 1966 г.

це да падобных выступленняў у савецкім друку, радыё ды на розных сходах мы ўжо прывыклі. Да-сюль падобныя артыкулы былі звычайна або аナンімныя, або падпісаныя прозвішчамі ведамых прафэсіянальных паклённікаў тыпу Леаніда Прокшы й падобных, а затым мы ня бачылі патрэбы наагул рэагаваць на іх. У гэтым жа выпадку пад артыкулам стаяць прозвішчы групы пісьменьнікаў, аўтарытэтных і вядучых сярод маладога літаратурнага пакалення, пры гэтым не аб цяжараных ніякім калібарацтвам із сталіншчынай. Затым вось уважаем за патрэбнае даць адказ на гэты артыкул.

Нам добра ведама, што ў савецкіх абставінах падобныя артыкулы звычайна ініцыююцца ў рэдагу юцца, а нярэдка і пішуцца адпаведнымі ворганнымі, а ня тымі, чые прозвішчы пад гэтымі дакументамі стаяць. Гэтак магло быць і ў выпадку з артыкулам «Ня вам Беларусамі звацца!». Ужо тое, што артыкул спачатку зьявіўся ў органе ЦК КПБ — газэце «Звязда», а толькі пасля быў перадрукованы з гэтае газэты — разам з уступнай зацемкай да яго — у органе пісьменніцкай арганізацыі — газэце «Літаратура і мастацтва», наводзіць на думку, што ён мог быць зредагаваны дзесяць у ЦК партыі. Пісьменнікам магло быць адно «запрапанавана» падпісацца пад артыкулам ды хіба перакласыці яго ў беларускую мову, бо, як добра ведама, беларуская мова ня толькі ў ЦК, але і бадай што ўва ўсіх іншых установах Беларусі, за выняткам Саюзу пісьменнікаў БССР, ужытку ня мае. Дый у самым артыкуле знаходзім пацверджаныне таго, што ён быў інсypіраваны нейкімі

органамі. Паміж густых радкоў артыкулу неяк прасылізнуўся й наступны радок: «*Асабліва актыўнічае, ка жуць, Станіслаў Станкевіч*» (вылучана намі). Дык хто-ж *ка жа*? Звычайна «*кажуць*» тყя, што маюць больш інфармацыяў, у дадзеным выпадку тыя органы, што хвабрыкавалі й сам артыкул. Ды ўрэшце, незалежна ад таго, дзе гэты артыкул пісаўся й кім падпісаны, у ім выказаныя першнаперш думкі гэных органаў, пагляды партыі.

У партыйных колах, як паказвае артыкул, найбольшы непакой і трывогу выклікае вось што:

Апошні час друк і радыё беларускіх буржуазных нацыяналістаў прайўляе даволі вялікую ўвагу да творчасці літаратурнай моладзі, да нашай творчасці. Цытуюцца нашы вершы і апавяданьні, камэнтуюцца нашы выступленыні, даюцца рэцензіі на будучае. І ўсё гэта дзеля таго, каб даказаць, што нібыта «маладыя пісьменнікі... адхіліліся ад партыйнай лінii», што, маўляў, «сучасная моладзь імкнецца выйсці і на шлях прауды, свабоднага слова».

І далей: «*Вы спрабуеце нас вучыць, панове, спрабуеце заігryваць з намі, прыкідваецеся добразычліўцамі. Вам вельмі хацелася—б, каб мы хоць разок, хоць ледзь—ледзь падзымулі ў вашу дудку*». «*Вашы спадзяваныні на ідэалягічныя дывэрсіі дарэмныя. Iх ніколі ня будзе*», — запэўніваецца ў артыкуле ў «*Звязды*», падпісаным прозвішчамі беларускіх пісьменнікаў.

Дык вось чаго там баяцца! А капі баяцца й публічна б'юць на трывогу, значыцца, наш голас — вольнае беларускае слова — даходзіць у паняволеную бацькаўшчыну й трапляе там не на камень.

Мы—ж ад сябе можам адно сцьвердзіць, што ў ване як паасобных пісьменнікаў, гэтак і наагул сучаснай беларускай літаратуры, кіруемся вылучна крыгэрьем аб'ектыўнай праўды й крыгэрьем, каб беларуская літаратура была ўзапраўды беларускай і служыла беларускаму народу.

Што гэта так, пацвярджаюць падсьведама і аўтары згаданага артыкулу «Звязды». Сваю атаку суправаць нас яны ўважылі за патрэбнае пачаць ад насыялення — у супрацьвагу нашым паглядам і дзеяннасці — сваіх ідэйных і палітычных пазицый. Гэта мае асаблівую вымову, калі ўзяць за ўвагу тое, што хоць артыкул пра нас і суправаць нас, але не для нас. Ён прызначаны найперш і найбольш для тых, хто на бацькаўшчыне, да каго даходзіць і наш голас. Гэтым якраз тлумачыцца й тое, што артыкул «Звязды» быў надрукаваны ў дэльюх іншых газетах, беларускай рэспубліканскай ды расейскай усесаюзнай, ды перадаваўся, апрача таго, праз радыё. Артыкул пачынаецца гэткай ідэйнай нацыянальнай-патрыйтайчай дэкларацыяй:

Для нас, маладых беларускіх пісьменнікаў, няма нічога больш дарагога, чым мачі Беларусь, зямля нашых продкаў, край славуты й чароўны. Тут мы нарадзіліся, тут сэрцам сваім слухалі матчыны песні, тут выйшли на простор жыцця, тут пішам свае книгі й гадуем дзяцей. Кожнай хвілінай жыцця, кожнай крывінкай звязаны мы зъ зямллёй гэтай і добра ведааем яе гісторыю, яе радасці й нягоды, з гонарами называем сябе Беларусамі.

Гэта бадай першы выпадак, што на бачынах беларускага савецкага друку прагучэла гэткая дэк-

У. Сядура(Глыбіны), Ю. Віцебіч, М. Кавыль. ЗША, 1950-я гады.

лярацыя. Яна зробленая, пэўне-ж, не для нас, па-літычных эмігрантаў, а вылучна дзеля нутранога ўжытку. І гэта съведчыць, што без падобных запэўненняў у беларускім патрыятызме, у любасьці да свайго роднага, у арганічным зраднені зь беларускай нацыянальнай глебай, цяжка ўжо знайсьці давер і зразуменне сярод маладога беларускага пакаленяня на бацькаўшчыне. Гэта съведчыць таксама й пра скіраванасць нашае дзейнасці і нашых выказванняў, змагаючыся зь якімі, партыйная пропаганда змушаная казыраць картай тae самае масы — беларускім нацыянальным патрыятызмам.

Цікавая ў артыкуле заява, што тыя, чые прозвішчы пад ім падпісаныя, «добра ведаюць гісторыю сваёй зямлі». Хацелася-б, каб яно гэтак было, але моцна сумніваецца, ці так яно ёсьць.

Калі ведаць нашую мінуўшчыну на аснове двухтомнай «Гісторыі БССР», на першым і на другім выданнях якое густым пакостам ляжыць хвальшывая гісторыяграфічна канцэпцыя з часоў сталіншчыны, якая служыць русыфікатарскай легенду, быццам Беларусь на працягу ўсіх сваёх гісторыі была сатэлітам Расеі і заўсёды быццам імкнулася да поўнага задзіночаньня зь ёй, дык жалюгоднае такое веданье не. Адзіночныя спробы маладых беларускіх гісторыкаў аб'ектуна глянуць на мінуўшчыну свайго народу перасякаеца ў карэньні партыйнай крытыкай і партыйнымі органамі. Дык на аснове якіх крыніцаў можна сёньня пазнаць мінуўшчыну Беларусі, калі няма навет беларускага гісторычнага часапісу? Уздымаюцца на бацькаўшчыне — тым часам, бязь ніякіх вынікаў — справядлівия галасы пра патрэбу беларускага краяведнага часапісу, моваведнага часапісу, мастацкага, музычнага, літаратурведнага ды іншых часапісаў, затое пра ня менш патрэбны гісторычны часапіс дагэтуль ніхто нават не заінтуўся. Ці не затым маўчаць пра яго, што гэткае патрабаванье ўважалася — б у партыйных вачох што найменш за нетактоўнае.

У артыкуле, падпісаным прозвішчамі вясемёх пісьменнікаў, чытаем і наступную заяву:

I недахопы нашы, і нягоды нашы мы бачым і ведаем лепі, чым вы, і справімся мы зь імі як—небудзь без вашай датамогі.

Ну, што — дай Божа! Але — на працягу 50 год існаванья савецкай улады ў Беларусі ня здолелі даць рады — «справіцца», каб мець навет та-

кую элемэнтарную й дробную, але вельмі патрэбную рэч, як зборнік народных песняў для хору, а зборнік гэткі, даўно апрацаваны найлепшым знайцам беларускай песні Рыгорам Шырмам, буцьвее дзесяць гадоў у папцы. Ды ці толькі із справай песеннага зборніка не даецца «справіцца»?

Калі пра ўсё гэта мы кажам і пішам, адчыняючы во чы свайго й замежнага грамадства на невымоўна цяжкую савецкую рэчаіснасць, партыйная пропаганда хацела—б падцяць давер да праудзівасці нашых словаў. Ня могуучы, аднак, запярэчыць наяўнасці «недахопаў і нягодаў», але баючыся весьці палеміку па сутнасці справы, ня могуучы су працьставіць нашым цверджаньям ні фактаў, ні контраргумэнтаў, партыя вытыкае нам, быццам мы ў часе апошняй вайны су працоўнічалі зь нямецкімі фашистамі ды нясём адказнасць за гітлераўскія зверсты над жыхарствам Беларусі, а цяперака быццам знаходзімся на паслугах амэрыканскага імпэрыялізму.

Было—б куды лепш, калі—б перад тым, як кагосці вінаваціць за фашистоўскія зверсты ў Беларусі, спачатку пашукаць і запраўдных калябарантаў з фашизмам, адказных за тое, што ў часе апошняе вайны гітлерызм дакаціўся аж у наш край ды шалеў у ім на працягу цэлых трох год. І калі пачынаць ад гэтага, дык нельга не прыйсці да няўхільнага выснаву, што калі—б ня пакт Молатаў—Рыбэнтропа ў жніўні 1939 году і не выдатная савецкая матар'яльная дапамога гітлераўскай Нямеччыне на працягу блізу двух першых год Другой сусьветнае вайны, дык наагул ці дайшло—б да

супольнага сусьветнага канфлікту, а калі—б і дайшо, дык у найгоршым выпадку вайна разгортвася—б не на беларускай зямлі. Змоўшчыкамі й калябарантамі былі Гітлер і Сталін.

Калі—ж пачалася нямецка—савецкая вайна, беларускі народ, апынуўшыся між двума фашызмамі — чорным гітлераўскім і чырвоным сталінскім — стаўся аб'ектам беспрэцэдэнтнай у гісторыі новай формы калябарацыі паміж гітлерызмам і сталінізмам. Два фашызмы калябараўвалі далей у руйнаваньні Беларусі. Выглядала гэта калябарантства найчасцей так: пад кіраўніцтвам скінутых з самалётаў сталінскіх палітрукоў партызанская групы рабілі дывэрсійныя або тэрарыстычныя акты супраць немцаў каля адмыслова абрашай імі вёскі ці ў самой вёсцы. Вынік быў той, што пасля гэтага прыбываў аддзел нямецкіх карнікаў і пушчаў з агнём вёску разам зь ейнымі жыхарамі. Калі—ж пазней такія «гераічныя подзвігі» паўтараліся ў іншых суседніх мясцовасцях, дык жыхарства, навучанае першым трагічным прыкладам, змушанае было ўцякаць у лес. Вось гэтак савецкая партызаны атрымлівалі патрэбнае сабе папаўненне і ўзбуджалі большую нянявісьць да акупанта, а гэты апошні знаходзіў сабе прэтэкст, каб па—зверску спустошваць край пад свой будучы «лебэнсрайм». Ясна, гэта не памяншае віны гітлераўцаў, але ўскладае ня меншую віну й на сталінцаў. У гэтым вось гітлераўска—сталінскім спустошваньні нашага краю трэба шукаць калябарантства ды «суўдзельніцтва ў злачынствах».

Што-ж да нас канкрэтна, дык стрэлы ту така ў пустое. Мы не супрацоўнічалі зь нямецкім фашистамі, а выкарыстоўвалі наяўныя тады магчымасці, каб легальна й нелегальна барапіць беларускае жыхарства перад нішчэннем яго з розных бакоў ды перад іншымі бедамі.

Зьвінавачваныні беларускай палітычнай эміграцыі ў вольным съвеце ў супрацоўніцтве зь нямецкім акупантам у мінулай вайне, а цяперака ў тым, што гэтая эміграцыя быццам знаходзіцца на паслугах нямецкага імпэрыялізму ды навет на службе амэрыканскага выведу — гэта даўно ўжо зъежджаны конік савецкай пропаганды.

Галоўная мараль артыкулу «Звязды» сформуляваная наступнымі словамі:

Лінія партыі, ачышчаная ад скажэнняў культуры асобы, ад волонтарызму й кан'юнктурчыны — наша лінія!

Ці-ж сапраўды «ачышчаная» гэная лінія? Узяць хоць-бы адно тое, што ўсе найжахлівейшыя злачынствы 30-х і 40-х гадоў, якія ані не саступалі гітлераўскім злачынствам, у афіцыйнай тэрміналёгіі нельга навет называць сапраўдным імем. Яно сарамяжліва называецца бязвіннаю этыкеткаю «культ асобы», каб гэтым зъменішыць і прыцьміць гэныя злачынствы. І ніякай дыялектыкай ніхто ня здолее запярэчыць, што як арганічная частка гэлага «культу асобы» сяньня пакінуты ў поўнай моцы й далей замацоўваецца іншы культ — культ прымату расейшчыны. На гэтым кульце расейшчыны ствараецца ідэалягічная й практичная база дзеля адміністрацыйнага заці-

каньня праяваў беларускага жыцьця й русыфікацыі Беларусі. А суўдзельнікаў у крывавых сталінскіх злачынствах сярод дзеяных і цяпер у Беларусі людзей, навет з ордэнамі й ганаровымі тытуламі, якія ў 30-х і 40-х гадох не за страх, а за сумленыне спаборнічалі ў служэньні сталінскай систэме — хоць адбаялій. Сярод іх таксама трэба было—б шукаць удзельнікаў антынароднага каліябаранцтва із сталіншчынай, рэцыдывы якога даюцца балюча ў знакі ѹ сяньня ѹ кожнай галіне жыцьця.

Мы, у моц гістарычных абставінаў апынуўшыся ѿ вольным съвеце, уважаем сябе за неадлучную частку ўсяго беларускага народу, дарма што ўспомнены артыкул намагаецца адмовіць нам права «Беларусамі звацца». І зусім натуральна, што ѿ друку й радыё мы «праяўляем даволі вялікую ўвагу да творчасці літаратурнае моладзі» на бацькаўшчыне. Гэта ня толькі нашае прыроднае права, але й маральны ды патрыятычны абавязак як працаунікоў пяра, tym больш што мы карыстаємся адным з найвялікшых дасягненняў дэмакратыі, якога пазбаўленыя нашыя суродзічы на бацькаўшчыне, — по ўнай свабодай слова.

*Кастусь Акула
Юрка Віцьбіч
Рыгор Крушына
Станіслаў Станкевіч*

Алесь Салавей

Алесь Салавей фактычна адзін рэпрэзэнтаваў беларускую літаратуру ў Аўстраліі. Праўда, пісалі і іншыя (Сыцяпан і Уладзімер Шнэкі¹, Янка Ролсан, Данат Баян), але ўзровень Салаўя—паэта быў нашмат вышэйшы, хоць наўрад ці паддаецца вымярэньню ды парабаныню гэткая катэгорыя, як талент. І ўсё ж Алесь Салавей быў адзіным, і ня толькі ў Аўстраліі — на ўсю літаратуру дыяспary.

У самой Аўстраліі ён быў самотным, і гаварыць пра нейкі літаратурны рух у гэтай краіне наўрад ці выпадае. Таму Салавей спаўна мог вычуць цяжар місіі Беларуса, апяянью ім у паэме «Сын» (Зальцбург, 1947 г.) і хораша сформуляваную Антонам Адамовічам:

«Сын» паэмы — эта найперші «сын айчыны» — формула патръятычнага дачынення між чалавекам і ягомным краем, знаная якічэ старавечным Рымлянам, — і ўся паэма фактычна становіць дыялёг між «сыном айчыны» ды «айчынаю». Адчыніяца эты дыялёг, паўся лірычнага звароту да айчыны з адзначэннем ейнага пакутнага стану ў капюрох «працемрай шчорненага гамана», які «красу растурзвae злачынна», съцверджаньнем тае місіі, да выканання якое, як дадзенае

¹ Сыцяпан Шнэк—Юрка Віцьбіч. Лістуванье // ARCHE. 2001. № 2. С. 240—248.

самай айчынац, пацуваецца пакліканым ейны сын: «Зда-
быць съятло, разъвяць зман ты з дому выправіла
сына». Пра гэтую місію Беларуса, навонках баў-
каўшчыны як пасланца, высокім словам — «амбаса-
дара» Беларусі — шырака пачынаў пісаць у тым часе
наш эміграцыйны друк, і паэта тут, сказаць-бы,
трапляў у тон агульнаму настрою эміграцыі, чым у
вялікай меры тлумачыцца ў зацікаўленыне ў ягонай
паэме з боку таго друку, на шыротах якога яна пе-
радрукоўвалася больш як іншы паэтаў твор².

Ягоныя лісты, а пасля паэставай съмерці лісты
жонкі Зінаіды да Антона Адамовіча, і ёсьць хра-
налёгія місіі Беларуса ў малой частцы вольнага
съвету — Аўстраліі, а разам з тым — гісторыя
літаратурнага руху й унутраных зрухаў аднаго ча-
лавека, Алеся Салаўя³.

23.05.1955 г. Да Ўправы Беларускага Інстыту-
ту Навукі й Мастацтва.

Ветліва прашуся ў прыймо да сяброў Бела-
рускага Інстытуту Навукі й Мастацтва, калі нада-
вацьмуцца да гэтага мае персанальныя дадзенія,
літаратурны стаж і г.д.

Нарадзіўся 1-га траўня 1922 году на Мен-
шчыне. Асьвета — несыстэматычная. Друкавацца
пачаў у 1937 годзе. Галіна літаратуры, у якой жа-
даю паводле магчымасцей працацаць, — паэзія.

² Адамовіч А. Жыцьцё ў паэтычнай спадчыне Алеся Салаўя.
Мэмуар на-камэнтатыўныя ды крытычна-тлумачальныя
нататкі рэдактара гэтага выдання / Салавей Алесь. Нятус-
кная краса. Нью-Ёрк—Мэльбурн, 1982 г. С. 318—319.

³ Арыгіналы лістоў захоўваюцца ў БІНіМЕ (Нью-Ёрк).

Выдаў зборнікі вершаў «Мае песні» і «Сіла гневу», малую паэму «Зывіняць Званы Святой Сафіі». Напісаў зборнікі вершаў «Вянкі» й «Несымяротнасьць» (кнігі патрабуюць яшчэ перагледзінаў і папраўкаў).

Алесь Салавей

Верасень 1955 г. Даражэнкі дзядзька Антон!

Я не стрымаў свайго слова, прабачце мне. На мінулья Каляды адпачынку ня меў, і ў гдзе «выкарыстаў» яго... грашыма.

Мае найлепшыя дары—вянкі,
Табе, правобраз хараства адзіны...
Хвалюеш ты таемныя глыбіны
Душки мае, узынёслай у вякі.

Гэта самы пачатак. У мяне было раней «табе, красы правобразе адзіны». Я паправіў так, як пададзена вышэй. А як лепш — цяпер сам ня ведаю. Па кароткім часе ўсё будзе лепш відаць і вычувацца. Радок «зъ мясыцінаў, дзе ад змроку да відна» (Вянок трэйці) добра гучыць у сярэдзіне санету, напачатку, а ў канцы выйшаў «прылеплены». Паправа выклікае складаную камплікацыю. Хутка пашлю ўсё чысьценька, ужо ўзяўся за яго і не манюся пакінуць.

У маіх вершах у часапісе⁴ Рыгор⁵ не дагледзеў пару мясыцінаў. Надрукавана «ўзылётных» замест «кузьлётных» (ня ўзылётныя ветразі, а ўзылётны ўзвіў я меў наўвеце). Пад вершам стаіць дата

⁴ «Конадні» (Нью Ёрк).

⁵ Крушына.

1940 заміж 1939. Пасъля слова «бераг» у наступным вершы стаіць злучок заміж працяжніка. Пасъля слова «глебе» — ізноў злучок, а не працяжнік (тут я сам крыху памыліўся — пасъля слова «пешчы» мусіла быць коска, зразумела, з працяжнікам перад ім).

Пасылаю тут сёе—тое. Праз тыдзень пашлю яшчэ.

Сардэчныя прывітаныі Вашым бацькам, Рыгору, спадару Тумашу і іншым знаёмым.

Цісну руку,

Алесь Салавей

9.1.1955 г. Даражэнкі дзядзька Антон!

Седзячы над сваймі вершамі, пісанымі не зы змусу, але з натхнення, я дакараю іх халодным змусам, розумам: паўторы, паўторы, паўторы... Маніўся перарабляць усё ад пачатку, і калі наважыўся, — змус пачаў калечыць усё напісаное. Думаецца ўсё—ж, што кожны паўтор — гэта звязаныя між сабою кольцы да далейшага ланцуза развязвання падзеяў. І вось—жа з гэтаю думкаю пастанавіў пасылаць Вам зборнік паасобнымі балёнкамі, а каб далей не рабіць лішніяе работы, — пасылаць недрукаваныя дагэтуль таксама. Кожная балёнка нумараваная, і некалі, па атрыманыні ўсёго тэксту, усё вельмі лёгка растасуецца. [...]

Алесь Салавей

18.12.1955. Даражэнкі дзядзька Антон!

Я вінаваты за маўчанье — навет не апраўдаюся.

Але праўду сказаць — трэба такі.

Сем тыдняў працаваў уначы. Жыву ж у невялікай будцы. Сям'я немаленькая. Лета, гарачынья. Дзе было да сну ўдзень? Дзе было да вершаў і лістуваньня?

Навал работы скончыўся — ізвоў працу ю ўдзень. Апошнім часам — такі-сякі *Tradesman, Radial Drill Operator*. Машына з Манчэстару новая й пудоўная. Тэхніка тут — дапатопная. Такіх машынаў — няшмат. Таму праца пры ёй — гонар і павага на фабрыцы. Вельмі добра зарабляю й не могу адмовіцца ад пагадзінаў, бо з маёю працаю звязаная праца тых, хто пагадзінаў жадаюць. Ды й сама жыцьцё кожнага змушае да гэтага. Кожны мусіць дбаць пра сваё жытло — на жыцьцё ў чужым не здабудзе сяя. А на яго патрэбныя тысячы. І я манюся ў наступную зіму тое—сёе дабудоўваць да свае будкі — трэйцыяе часткі дому, канчаць увесь дом. Гэта пратрывае трычатары гады. І толькі па гэным часе хіба знайду супакой. Тады змагу падацца ў службоўцы на пошту або чыгунку. На кавалак хлеба штодзённага зараблю ѹ мецьму час на вершы.

Месяцы чатыры таму я меў запросіны да ўступу ў сябры Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва. Паслаў заяву, дастаю «Абежнікі»⁶, але ня ведаю, ці залічаны ў сябры. Калі так — мушу плаціць складкі. Можа, я й ня сябра — таму ня мог дагэтуль плаціць.

«Творы» Жылкі дастаў. Зь Мюнхену дастаў 1-ю й 2-ю кнігі «Зборніка»⁷, але не дастаў Вашае

⁶ Гэтак называліся тагачасныя выданыні БІНіМу.

⁷ Маецца на ўзазе «Беларускі Зборнік», які выдаваў Інстытут па выявчэнню СССР.

кнігі пра Коласа. «Віці» дастаў — з апошнім нумарам за мінулы год, дзякую. Два мае лісты да Грыщука вярнуліся назад — новага ягонага адрасу ня ведаю. Для «Вызвалення»⁸ нічога не пісаў. Наагул, цяпер лягчэй магу зарабіць мазалём, чымся на пра-пагандзе. Ангельскую мову крыху ведаю, чытаю, разумею, пішу элемэнтарныя лісты ў палацоўскіх якіх-небудзь справаў, гавару з жахлівым акцэнтам. Маю пару перакладаў з Кітса (зрабіў яшчэ ў 1951 г.). Пераклады няўдалыя, але калі Бог дазволіць іх калі-небудзь паправіць — тады пашлю.

Праз чатыры дні пачынаецца мой трохтыднёвы адпачынак (сёлета—такі працаваць ня буду). У гэтым часе хачу зьдзейсьніць сваё даўно абязнае — хоць частковая (трэйці «Вянок» вельмі цяжка паддаецца паправе).

Сардэчнае прывітаныне Вашым бацькам. Некалі ў цяжкім нашым падарожжы з Бацькаўчыны пры ўсім сваім жаданыні я анічым ня змог ім дапамагчы.

Шчыра жадаю Вам і Вашым бацькам вясёлых Калядаў і шчасльівага Новага году.

З пасыланых цяпер вершаў — адзін («Дзе хмурны пас радзее») яшчэ нідзе не друкаваўся. Ён слабаваты, але ўжо хай ідзе побач зь іншымі.

Моцна цісну Вашу руку,

адданы вам А. Салавей.

13.06.1969. Дарагому Дзядзьку Антону —
у шасьцідзесяцігодзізьдзе жыцьця —

жадаю Вам зьдзяйсьніць яснай мэты,
нязьгіну ўсіх высоказвязанных дум.

⁸ Сёньня — радыё «Свабода».

Мы дажылі да ўзьлётаў у плянэты —
съвятла жыцця ня съцемрыць горкі сум.
Дасялага спрадвечныя прыкметы
Ня здолее зьняволіць зьдзек і глум.
Хай съвеціца ў зары нязмрочнай веры
съ вятоі красы адчыненыя дзъверы.

Алесь Салавей.

3.07.1977. Даражэнкі дзядзька Антон!

Вось ужо й ліпень надышоў — гэта-ж мала не паўгоду ад часу, калі мы апошні (дай, Божа, каб не апошні!) раз бачыліся. Напісаць раней ня мог, проста-ткі фізычна ня мог: 60 гадзінаў у тыдзень працы на фабрыцы і, па-за гэтым, заканчэныне будовы «маёнтку». Увесе час — трэх тыдні на месяц, быў гэтак змучаны, што цяжка было газэту прачытаць, ня толькі за лісты брацца. Ды яшчэ («грахоў не ўтаю») — розныя згрызоты й «пазбаўленніе» ад іх таксама былі прычынай.

Ліст ад другога сакавіка (гэта ўжо другі ў 1977 годзе), а таксама стужку для радыё⁹ (У. Жылка, Я. Купала) атрымаў. Вельмі й вельмі шчыра дзякуем. Перасылкі каштуюць грошай, і мы тут прыдумаем спосаб разьліку. Ліля Я[цкевіч] моцна пратэставала й пратэстуе — чаму стужка не перасланая беспасярэдне да яе? Мяне яна ня слухае й ня хоча слушаць. Пагаджаецца крыху з Аляксандрам К[алодкам], але ўсё-роўна шмат што робіць па-свойму. Калі-б была магчымасць паслаць нам яшчэ што-небудзь (будзем бязьмежна ўдзячныя),

⁹ Размова ідзе пра перадачы беларускай сэкцыі Мэльбурнскага радыё. Першая перадача адбылася 13 сакавіка 1976 г.

шлеце, як і раней, на мой адрас, калі ласка (гэта думка і А—дра К., і двух Міколаў; мы ўсе супрацоўнічаем у згодзе). Істужкі Вашыя надаюцца да Сыднэйскага радыё, але тут іх можна перапісаць на іншыя.

«Казку аб песьні» з майм «сучасным» уступам, зробленым на падставе атрыманага, праслухалі на святкаваньні 25 Сакавіка. Праз радыё яшчэ не падавалі «Тэстамэнт» Жылкі. Падамо ў 45-я ўгодкі ягонае съмерці.

Перадача пра Максіма можа была й неблагая. Але думка мая працавала слаба. І я да сваіх думак дадаў пару Антона Навіны: «Нацыянальнае станецца агульналюдзкім праз укрытую ў ім чистую красу». Гэта быў скрыпт для радыё — не артыкул у часопіс, і хіба ў тым не асабліва вялікая правіна. Аб жанчыне-маці ў творчасці Максіма Багдановіча было коратка сказана ў перадачы, прысьвежанай Дню Маці. Таксама адбылася перадача пра Рыгора Шырму (скрыпт пісаў я).

Урад адмовіўся фінансаваць радыёстанцыю 3ZZ. Яна хіба зачыніцца. Але ня трацім надзеі, хоць будзе цяжэй.

За нашыя съцілія падарункі атрымаў падзякі ад Цябе, дзядзька Антон, ад д—ра Я. З[апрудніка] і д—ра Ст. С[танкевіча]. І мая ўдзячнасць Вам за шчырыя зычаньні! Усьцешыў мяне і ліст за 31—га траўня з *many special wishes*. Хоць я не заслужыў на гэта за ўсіх 55 год жыцця, таксама — сардечная ўдзячнасць Табе, разам і ўсім тым, што пераславі прывітаньні праз Аўгена Грушу.

Атрымаў ліст ад Ігара Качуроўскага. Ізноў усьцешыўся. Тут я набыў усе ягоныя кніжкі, выдадзе-

ныя за апошняе дзесяцігодзьдзе з гакам. Вельмі цікавая вялікая й салідная праца «Строфіка». Між іншага, у ёй ёсьць цытаты й зь беларускай паэзіі — з М. Багдановіча і А. Салаўя. Аб строфіцы пару словаў у нашай мове напісаў М. Багдановіч (прыкладам, «Санэт»). Больш пісаў Ты, думаецца, што Ты — у часапісе «Віці», але ня вельмі шырака.

Цяпер аб маіх «выбараҳ», ці выбраныні ў съвет. Усё, што рабіў я на фабрыцы ўсьцяж апошніх чатырох год, — пайшло ў Філіпіны. На сяньня ў маіх рукох засталася мятла й шуфаль да падбіраныя съметніку. Зарабляю 4 даляры на гадзіну. На Філіпінах чалавек, які робіць тое самае, што рабіў тут я, мае 40 цэнтаў за гадзіну (фабрыка пабудавала там свой *workshop*). Сям'я мая ня мае нічога супраць майго падарожжа ў съвет. Усе дарослыя і ў дастатку. Мама зь меншым сынам (27 год) дасьць сабе рады.

Было-б пажадана ехаць у паўночнаэкватарную вясну. Увосень і ўзімку я зъмёрзну там, як прусак, не прызычайшыся паступова да гэтага (так мне кажа доктар, сын расейцаў, народжаны ў Югаславіі; ён падарожнічаў напачатку гэтага году — быў і ў Мюнхене, і ў Нью Ёрку).

Далей: падарожжа і адведзіны — гэта адно, але калі-б давялося працаўца там, скажам, у радыё — іншае. Як гэта паўплывае на майго брата й сястру, на плямянніка?

Першыя тры гады жыцьця ў Аўстраліі я пісаў, навет пладавіта пісаў. Цяпер-же ці змагу я што-небудзь людзкае напісаць пасля 25-гадовага атупенія на фабрыцы?

Ува ўсякім разе, я жадаў—бы сябро ўскае парады.

...Ёсьць у нашай паэзіі яшчэ адно слова «ця-першчына»:

Я зь ім крохыў, сябра мой,
праз дым ця першчыны зларэчай.

[...] Працую цяпер ня больш 40 гадзінаў у ты-
дзень. Далей не давядзеца маўчаць зь лістом па
паўгоду.

На гэтым канчаю, вітаем Цябе і ўсіх суродзічаў.
A. Салавей.

23.11.1980. Дарагі дзядзька Антон!

Даўно ад Вас нічога не чуваць. Як мaeцеся?

У гэтым годзе ў Амэрыцы было гарачае лета. Напэўна, цяжка было пераносіць Вам гарачыню. Зараз наступае зіма, таксама можа будзе халодная. Я ўжо за гэты час адзвычайліся ад халоднай зімы, то напэўна—б ня вытрымала. Яшчэ адзін пражыты год. Ужо мінуў год, як я не працую на фабрыцы, але занята ўвесь час, дай-жа часу няма пачытаць. Раней чытала ў цягніку па дарозе на працу й з працы. Ня пішуцца й лісты. Няма настрою. З дому атрымоўваю лісты вельмі рэдка. Адна толькі Ларыса Геніюш часта піша. Сумна ёй адной, асабліва ў зімні час. Ды й хварэ яна. Сэрца надакучае. Абіжаецца на сына й нявестку. Неяк ня ладзяць, хоць і жывуць яны далёка. Сын мае праблему з піцьцём. Цікавіцца ўсё, калі выйдзе Алеся кніга. Хоча мець яе. Ня ведаю, ці ўдасца пераслаць, хіба праз

Польшчу. Ня ведаю, што здарылась? У апошнім лісьце Вы пісалі, што ўсё ўжо падрыхтавана і амаль што набрана, толькі застаецца дакончыць артыкул. У чым справа? Я думаю, што зь якіхсьці асабістых абставінаў не хапае сілаў скончыць яго. Часам духовыя перажываньні стаяць на дарозе. Прайшло шмат часу. Для мяне асабіста ня мае вялікага значаньня, калі яна выйдзе, aby выйшла. Але рэч у tym, што інфляцыя не зъмяншаецца, а павялічваецца, і гэтыя так цяжка зъбіраныя гроши ня будуць мець вартасьці, асабліва беручы пад увагу, што кніжка будзе большай, як плянавалася. Людзі ня хочуць даваць, калі ня бачаць канца. З самага пачатку зборка ішла не зь вялікім посьпехам дзякуючы Станкевічу. Ён съведама перашкаджаў гэтаму, маючи ў сваіх руках газэту. Ён наўмысна прадчасна пачаў зборку на «Спадчыну» Я. Купалы зь вялікім заклікам, калі-ж нарэшце зъмясьціў абвестку аб зборы грошай на Алесеву кнігу, то ў такім месцы й так незаўважна, як бы шкадаваў паперы й месца. Я ня ведаю, чаго ён так варожа становіўся да Алеся, гэта было бачна ад пачатку, калі ён надрукаваў абвестку аб Алесевай съмерці ў ранейшым нумары, матывуючы tym, што ня была пададзена дата ягонага нараджэння — абсурд. Ня ведаю сапраўдных абставінаў, якія прычыны змуслі спыніць працу, але я прашу, паводле Вашае магчымасьці, паднатужцесь і скончце гэты артыкул, каб не казалі, што астаноўка за Вамі. Калі ласка, ня крыўдзіцеся.

Зь вялікай пашанай да вас Зіна.

15.06.1983. Дарагі дзядзька Антон!

Спадзяюся, гэты ліст прыйдзе ў час.

Сардэчна віншую Вас з днём народзінаў! Зычу до брага здароўя, шчасця, памыснасьці. Каб усе непрыемнасьці адышлі ў нябыт, каб гэты год прынёс супакой і добры настрой, які так патрэбен у Вашай працы.

Час ляціць з маланкавай хуткасцю, ужо й палова новага году прыйшла. У гэтым годзе страціла дарагія мне дзьве асобы: Карапейскую Жэню й Ларысу Геніюш. Памерлі яны амаль што ў адзін час, вельмі малы прамежак. Ларыса Антонаўна была для мяне як сястра, можа й бліжэй, яна разумела мяне куды лепш, чым мая родная сястра. Я заўсёды атрымоўвала ад яе духовую падтрымку яе мудрымі разважаньнямі, парадамі. У сваю чаргу, і яна мела патрэбу выказаць набалеўшае, асабліва паслья съмерці яе мужа. Не магу яшчэ прыйсьці да сябе ад гэтай страты. Чуюсь зусім адзінокай. Я прадчуvalа, што яна доўга не працягнe, ды й сама яна гэта ведала й пісала ў апошніх лістох, і таму, калі доўга ня мела ад яе лістоў, — думала, што яна цяжка хворая або памерла.

Я па-старому перажываю за сына. Яшчэ да гэтага часу на кампэнсацыі, і нэрвы ягоныя зусім расшаталіся; гледзячы на яго, і я перажываю. Да гэтага—ж яшчэ шмат нэрваў каштуе так званы «сябра» Скабей. Мне навука — ні з кім ніколі ня лезьці ў суполку.

Ад грамадзкага жыцця адышла зусім, таму й ня маю навінаў, цікавячых Вас.

На гэтым і скончу.

Зь вялікай пашанай да Вас Зіна.

Наш «вучоны»

Прысьвячаецца «доктару» Янку¹⁰

Ці зналі Вы дзядзьку Івана,
 Што ў мірны час крамку трymаў
 І гандлем займаўся аддана?
 А я дык даўно яго знаю.
 Вайна яго надта зъмяніла,
 Упрэгla ў аматарскі гуж.
 На плечы пінжак узлажыла,
 На голаў — рандэль — капялюш.
 Ён з намі ў асбнай кватэры
 У дому адным пражываў.
 Спачатку ён стаў інжынэрам,
 А потым і доктарам стаў.
 На гэтым ён носу ня зьвесіў,
 Навукай захоплены быў.
 Глядзім мы: ужо ён прафэсар —
 Аж трэцяе званьне здабыў.
 І наш удалец адмысловы,
 Каб часу ня траціць дарма,
 Выдумваць стаў новыя слова,
 Якіх і ў гаворцы няма.
 Замест галавы — дык «думніца»,
 І «сывінчык» — замест парася.
 Заместа адзовы — «гукніца»,
 «Шыйдзюбы» — заместа гуся.
 Ня страўня, а «емельня», «ежня»...
 Было шмат чаго і мудрэй.
 Стаўклася з тых словаў яешня

¹⁰ Маецца на ўвазе Янка Станкевіч. Верш напісаны А. Салаўём у лягерох ДП.

На дзіва, на съех для людзей.
Віншаем за ўдачы! Мы можам
Параіць шчэ лепш паглядзець
«Вучонаму» ў месцах нягожых —
Там можна й мудрэйшае стрэць.
Мы выганім гэткіх «вучоных».
Няхай нам ня муціць вады.
Тым мову ўратуем законна,
Якой размаўлялі дзяды.

Андрэй Клёнаў

З Андрэем Клёнавам мы пазнаёмліся ў 1999 г. Рых туючыся да размовы зь ім, я накідаў варыянт ягонай біябіліяграфіі, паколькі ні ў адным беларускім даведніку, ніводнай нашай энцыклапедыі такога пісьменніка тымчасам няма. Атрымалася наступнае:

Андрэй Клёнаў (сапраўднае прозывішча Арон Купершток, друкаваўся таксама пад псэўданімамі Андрей Куликов, Андрей Курбов) — пісьменнік, перакладчык. Нарадзіўся ў 1920 годзе ў мястэчку Магільна ў сям'і Ільлі і Іды Купершток. Як ён згадвае ў сваёй кнізе «Малюнкі Нью Ёрку» ў раздзеле «Бруклінскі мост. Малюнак зь лірычным адступленнем, прысывачаным Нёману — маёй любімай рэчцы, менскай Сьвіслачы й мастом над імі», першы верш напісаў менавіта там на беларускай мове — «мове маёй бабулі Ганны, маіх сяброў у Магільна й першай школы маёй». Значны ўплыў у маладосьці таксама зрабіла віцяблянка Зося, пазней пасаджаная за нацдэмаўшчыну й сасланая ў Сыбір.

Андрэй Клёнаў. Нью Ёрк, 1998 г.

Друкавацца пачаў у 1935 годзе. Першы зборнік вершаў «Мои друзья» выдаў у 1940 г. На фронт пайшоў дабравольцам. Па вайне вучыўся ў Маскоўскім дзяржаўным пэдагагічным універсітэце і ў Літаратурным інстытуце імя Горкага.

У лютым 1973 г. эміграваў у Ізраіль, у 1974 г. пераехаў у ЗША. Жыве ў Брукліне, Нью-Ёрк.

Выдаў: «Неназваная книга» (Масква, 1957), «Три дня в Москве» (Масква, 1961), «Поиски любви» (Масква, 1967, другое выданье, перепропечатанае — Нью-Ёрк, 1989), «Картинки Нью-Йорка» (Нью-Ёрк, 1983, другое выданье, допечатанае — Нью-Ёрк, 1990), «Откровение: книга поэм» (Нью-Ёрк, 1984), «Утренний голос: роман в монологах» (Нью-Ёрк, 1987), «Поздние цветы: много четверостиший, долго ждавших издания, новые стихотворения, новые поэмы» (Нью-Ёрк, 1992), «Писатели и книги, или маленькая энциклопедия словесного творчества» (Нью-Ёрк, 1996).

У рамане «Поиски любви» апісаў сваю сустрэчу з Янкам Купалам. У творах часта звязтаецца да тэмы Беларусі, свайго маленства, беларускай гісторыі (верши «Гарыць Бэрлін», «Стары горад», «Княская баляды», «Белавеская пушча»). У 70—80-х гадах друкаваўся ў газэце «Беларус» («Верши й проза Васіля Макарэвіча»¹, «Памяці Рыгора Бярозкіна»², «На Купала—Коласаўскім вечары ў ААН»³ ды іншыя).

Ягоная біяграфія і абумовіла мае пытаныні пры сустрэчы, якая адбылася ў бруклінскай кватэры паэты съпякотным ліпеньскім днём.

¹ Беларус. 1979. № 268 (жнівень). С. 5.

² Беларус. 1982. № 299 (красавік). С. 5.

³ Беларус. 1982. № 306—307 (лістапад—сінэжань). С. 1—3.

**

Зъ Ізі Харыкам я пазнаёміся ў 1934 годзе. Дарэчы, яму й Зэліку Аксельроду я прысьвяціў верш — «Партрэты гэбрайскіх паэтаў». У 1934 годзе съяткавалі — па савецкім звычаі — 10-годзьдзе творчасці паэты, съяткавалі шырака, па ўсёй Беларусі. Да гэтай даты Ізі Харык выдае сваю апошнюю і мо найлепшую паэму — «На чужым вясельлі». Я быў тады 14-гадовым школьнікам, але ўжо пісаў вершы. І мой дзядзька, чалавек дзіўны, — як я, магчыма, — зьбіраў кнігі; быў бедны, але купляў іх шмат. Вось менавіта ў яго я пабачыў выданьне гэтае паэмы. Я ўжо ведаў Харыка: некалі быў на ягоным творчым вечары, дзе ён выступаў разам зь Перацам Маркішам. Я пачаў чытаць паэму, і яна мяне праста ўразіла. Я да сёньня памятаю гэтыя раджкі: «Я ведаю Цябе, Беларусь, як ведаю ўласныя пальцы». І я з нахабствам і самаўпэўненасцю маладога пачаў перакладаць першы разьдзел. І пераклаў так: «Я ведаю Цябе, Беларусь, як уласны профіль свой ведаю», бо арыгінал не ўкладаўся ў вершаваны памер — у гамэраўскі гэкзамэтар (я перакладаў у расейскую мову). І пераклаў увесь разьдзел.

Перапісаўшы з арфаграфічнымі памылкамі, вырапышў паказаць аўтару — што той скажа. І я прыйшоў у двухпавярховы будынак Саюзу пісьменнікаў на рагу Камсамольскай і Савецкай, які зьнік падчас вайны, і спыгаўся, ці магу пабачыць Ізі Харыка. Мне парайі пачакаць. І я дачакаўся.

Я падышоў да яго й сказаў: «Таварышч Харык, я Арон Купершток, пішу вершы, і вось пе-

раклаў частку Вашае паэмы „На чужым вясельлі“». Ён так зьдзілена паглядзеў на мяне й папрасіў паказаць. Я дастаў пераклад, і мы разам селі на падвакон্যне. Ён прачытаў адзін раз, другі й сказаў літаральна наступнае: «Слухайце, малады чалавек, гэтыя вершы ня могуць перакласці са-праўдныя паэты, а Вы зрабілі. Ведаецце што, у мяне зараз няма часу, але ў наступную нядзелю я ча-каю Вас дома. Прыходзьце». Ён жыў у так званым Доме спэцыялістаў на Камароўцы, дзе жылі самыя вядомыя людзі ў Менску.

У наступную нядзелю я ўзяў пераклад, улас-
ныя вершы й прыйшоў да яго. У яго ўжо былі госьці:
Зьмітрок Бядуля, Зэлік Аксельрод, Андрэй Алек-
сандроўіч. Мы пазнаёмліся. Ізі Харык папрасіў
мяне прачытаць пераклад, а потым вершы. Яны
добра паставіліся да мяне. Але больш мы ніколі ня
бачыліся: неўзабаве Харыка арыштавалі.

Ужо нашмат пазней, у 1950-я гады, калі я пе-
рэкладаў ягоныя творы для маскоўскага зборніка, я
пазнаёміўся зъ ягонай удавою й даведаўся пра тра-
гічны лёс дзяцей Харыка. Сам Харык ажаніўся по-
зна, у іх з жонкаю былі хлопчык і дзяўчынка. Тады
арыштавалі не аднаго Харыка, а ягоную жонку так-
сама. Дзяцей забралі ў дзіцячы дом, дзе ім далі іншыя
прозвішчы. Пасля вяртання зь лягеру жонка Ха-
рыка сваіх дзяцей адшукаць ужо не змагла.

Кароткая літаратурная энцыкліпэдыя пры-
сьвяціла Зэліку Аксельроду 10 радкоў, паведаміў-
ши, што нарадзіўся ён там і тады, а памёр у такім
восі годзе, не ўдакладніўши, дзе і як.

У Зэліка быў прыгожы біблейскі твар. І ён заўсёды ўсъміх аўся. Я пазнаёміўся зь ім у 1936 годзе, калі пачаў пісаць. Ён таксама позна ажаніўся — як і Харык, у саракавым годзе — і запрасіў на сваё вясельле багата менскіх пісьменьнікаў, гэбраіскіх і беларускіх, у тым ліку й мяне, паэта-пачаткоўца. У сорак першым годзе, амаль перад самым пачаткам вайны, Аксельрода арыштавалі. За што? За тое, што ён, як і Харык, быў адным зь лепшых гэбраіскіх пісьменьнікаў на беларускай зямлі.

Менск пачалі бамбіць у першы дзень вайны. І перад тым, як збегчы, супрацоўнікі ГПУ Зэліка забілі. Я пра тое даведаўся пасьля вайны.

Адзін эпізод пра сустрэчу з Бядулем. У Менску ў Беларускім дзяржаўным тэатры сівяткавалі юбілей (а мо творчы вечар) Якуба Коласа. Я там быў і спаткаўся са Зымітраком. Ён абняў мяне й павёў гуляць па калідорах. Мы доўга гаварылі. Я спытаўся, ці я буду паэтам. Ён адказаў з усымешкаю:

Я стары чатавек. Я бачыў багата маладых паэтаў, але мала каму гэта казаў. Я ня ведаю, кім Вы будзеце — паэтам, празаікам, крытыкам. Але ведаю дакладна — Вы будзеце пісаць.

З Рыгорам Бярозкіным я пазнаёміўся на зьевідзе пісьменьнікаў пасьля вайны ў будынку, які потым заняў КГБ. Такая вось гіронія лёсу... Я быў там разам з дэлегацыяй маскоўскіх пісьменьнікаў (прынялі мяне ў Саюз пісьменьнікаў у 1940 годзе ў Менску, прычым адразу ў сябры, хоць

жыў я ў Маскве. Гэта Глебкава заслуга й Кандрата Крапівы). Ачольваў дэлегацыю Канстанцін Сіманаў. Сустрэліся мы зь Бярозкіным у буфэце. Ён быў у ваеннай форме: толькі прыехаў з Нямеччыны. Калі мы гаварылі, ён быў вельмі сумны, прыгнечаны — мабысь, прадчуваў нешта. Потым бачыліся мы часта і ў Кактэбелі, куды ён прыехаў з Герцовічам, таксама крытыкам, і ў Менску, дзе ён працаваў у часапісе «Нёман». Памятаю, неяк надумаў я аддаць туды свае вершы, парайўся зь Бярозкіным. На гэта той адказаў: «Рабі, як знаеш, але я нічым дапамагчы не могу, не хачу ўмешвацца».

Адночы я быў у яго дома, гэта недзе каля Камароўкі. Тая сустрэча зрабіла на мяне прыкрае ўражаныне. Ён надта зъмяніўся, шмат піў, патаўсыцеў; стол, за якім мы сядзелі, быў завалены брудным посудам, нейкай закусью. Ён быў п’яны. Гэта быў чалавек, пераможаны ўладаю.

Добра ведаў Кучара. Гэта быў стопрацэнтны стукач, як, дарэчы, і Эдзі Агняцвет. Але ён сябраўся з Глебкам, здаецца, суседзямі быў, яшчэ з тых часоў, калі Пятро жыў з жончынамі бацькамі, што працаўалі на чыгуначы, у драўлянай хаце. Кучар быў бяспрэчна таленавітым чалавекам. У мяне зь ім атрымаўся сымешны выпадак. Прыйшоўшы ў Менск, пабачыў афішу «Гэта было ў Менску». Я не разбраўся, падалося, што ідзе пра гэбрайскую гету. І кажу яму: «О, ты напісаў п’есу пра гету!». Бо там загінулі мае бацькі, гэта да сёньня мая тэма. Дык вось, Кучар расцягнуўся ды кажа: «Не, пра гэтае „гета” я пісаць ня буду».

**

Зъ Пятром Глебкам я пазнаёміся падчас навучаньня ў другой беларускай школе. Быў я тады ў 6-й ці 7-й клясе. Адбывалася школьная алімпіяды мастацкай самадзейнасці. І да нас прыйшлі ў школу Крапіва й Глебка, выбіраць сярод паэтав уздельнікаў алімпіяды. У нас было два такіх паэты — я, расейскамоўны, і Аркадзь Гейнэ, беларускамоўны.

Саму алімпіяду я ўжо ня памятаю, але я чамусыці спадабаўся Глебку, быў запрошаны ў госьці, чытаў яму амаль усе свае новыя вершы. Ён выпраўляў, я прыносіў іх зноў, зноў чытаў. Адзін верш пад назовам «Зіма» так яму спадабаўся, што ён аддаў яго ў «Літаратуру й мастацтва», і, напэўна, упершыню ў гісторыі гэтага выданьня ў рубрыцы «Творчасць пачынаючых» за подпісам А. Купершток быў надрукаваны расейскамоўны верш. Было мне тады 15 ці 16 гадоў. Вось ад таго часу я пачаў друкавацца.

Недзе напрыканцы 1945 году я з фронту заехаў у Менск, наведаў бацькоў Ніны — Глебкавай жонкі. Тыя, ведаючы, што я вяртаюся ў Бэрлін, далі мне ейны адрес і папрасілі адшукаць Ніну.

А зь Нінаю было вось што. Яна засталася ў Менску падчас вайны, працавала, а калі немцы адступалі, разам з усімі супрацоўнікамі беларускіх рэдакцый выехала ў Нямеччыну. Я знайшоў Ніну і, напэўна, паспрыяў весткамі ейнаму вяртанню ў Беларусь.

Калі яна вярнулася ў Менск, яе не зачапілі; хадзілі чуткі, быццам яна працавала на савецкую разведку. Ня ведаю, ці праўда, — нашто тады

было бегчы? Але я ведаю дакладна, што ў часе акупацыі яна, на маю думку, зъдзейсьніла проста герайчны ўчынак. У іх з Глебкам не было дзяцей. І вось аднойчы яна стаяла на вуліцы й глядзела, як з гета гоняць жанчын і дзяцей — да Ямы. Яна выхапіла габрэйскую дзяўчынку з натоўпу й схавала яе, а пазней удачарыла. Гэтую дзяўчынку, Ларысу, я потым бачыў⁴.

⁴ Тэму, закранутую ва ўспамінах А. Клёнава й даволі слаба распрацаваную, дапаўняе артыкул А. Адамовіча «Колькі слоў пра беларуска-гэбрайскія літаратурныя дачыненія». Гл.: Юрэвіч Л. Літаратурная спадчына: новы ўгляд // Беларус. 1996. № 440. (сънежань). С. 5.

Янка Юхнавец

Пра Янку Юхнаўца пісалі, то праўда. Ня шмат, хацелася б большага, але было: Але́сь Бяляцкі, які сказаў ці ня першае слова пра яго ў Беларусі, Ян Чыквін зь Беластоку, нават такі кампілятар, як Але́сь Марціновіч (а гэта значыць, што ўжо ёсьць адкуль кампіляваць). Пра незразумеласьці мовы паэта пісаў і прафесійны філёляг Мікола Мішчанчук (Мішчанчук М. Чатыры партрэты беларускіх паэтаў—эмігрантаў. Вучэбна—метадычны дапаможнік. Мінск, 1993. С. 10—11). А вось сам пра сябе спадар Янка сказаў адно ва ўласных «Запісках», ды й тое — апасродкавана, мімаходзь, праміж іншым. Ад напісаньня ўспамінаў адбіваўся. Тым больш каштоўнымі лічутыя старонкі, што на мае неаднаразовыя просьбы ён даслаў нарэшце ўлетку 1998 г. зь леціща Каханоўскіх—Андрусішыных, дапісаўшы:

Дараажоны Ля вон, перасылаю вымучаныя накіды, якія й не зьбіраюся перачытваць ці папраўляць. Чуюся ненатва. Дакладней сказаць: час ад часу квяляць недамаганыні. Усё клінам, а ня блінам!

Усякая біографія, ці пра паход героя падчас вайны, ці пра вялікага дзяржаянага дзеяча, мяне ніколі не захапляла. Хоць, вядома, досьведы якое асобы, ці ў важнасці гістарычнай, ці ў звычайнай

атоласыці захаваньняў, тварылі паспрабаваны ма-
мэнт дзеяньняў, які можна прыніаць і ўцяць у сваё
асабістасць як досьвед ужо спрабаваны, дзеля сваіх
дзеяньняў. Гэта праўда — самая сапраўдная.

...вось і аўтабіографія! Аповедзь напісаць пра
сябе. Да некаторай ступені апавядальнасць пра
сябе — зьвярнуць увагу кагосыці, адчуць ад іншых
цікаўасць: хто ён быў? Таму й марочу пачаць
сваю аўтабіографію.

...нарадзіўся я ў лістападзе 1921 году ў вёсцы
Забродак Докшыцкага павету Віцебскай вобласці
(а як шко да, што ня звалі Палацкай!). Нарадзіўся ў
сялянскай сям'і. Самой вёсцы ўжо 200 гадоў. Засна-
ваў яе мой прабаб сярод людзей і вазёраў. Мой пра-
дзед і прабаб займаліся сельскай гаспадаркай і ляс-
ным промыслам і адначасна дойлідзтвам. Яны збу-
давалі млын, двухпавярховы, з палявога каменю. Ён
выглядаў як фарсэтка — арыгінальная беларуская
архітэктура, якую падчас другой сусветнай вайны
разбурылі: немцы скінулі тры бомбы. Між іншым,
мой прадзед і дзед займаліся эстэтычным выглядам
свае краіны. Што па сучаснаму называюць: аб-
страктныя скульптуры. Любілі паставіць каля вёскі
дзе-якія валуны скульптураю пад адкрытым небам.
Яны адначасна высеквалі мукамольныя камяні для
млыноў. Я заўсёды з'дзіўляўся, якімі тулавішчамі
зрабілі некалькі тон гэтак геамэтрычна скончаным,
абшаплённым. Я часта хадзіў да яго і лажыўся
читаць кніжку на ім. Ён і цяпер каля мае вёскі—
сялібы. У добрай народнасці, дзяржаўна-нацыя-
нальнай, гэта была-б музэйная рэдкасць.

...школу звычайнную пачаў ужо добра падрых-
таваным маленцам. Чытаў, як кажуць, павярх оў-

на, разьбіраўся ў арытмэтыцы, таму праз год і палову апынуўся ў 3 клясе (у той час беларускай нацдэмаўшчынай дазвалялася). Таму я кончыў сярэднюю асьвету на 16-м годзе на выдатна. Нягледзячы на выдатны посьпех у вучобе, гады не дазвалялі паступіць на вышэйшую адукацыю. Таму мае жаданыні быць лекарам не апраўдаліся, хоць у 4 клясе вывучыў мускульныя й шкілетныя часткі. Прыйшлося на 17 годзе (прапанавалі) навучацца юрыспрудэнцыі. І за гэта вельмі ўдзячны.

...пачалася другая сусветная вайна. Пакуты і ўратаваныні. Каму гэта патрэбна ведаць? Аджа мо якому асочніку з госьбясыпкі. Яму ўсё адно было, ці пакутваў, ці змагаўся супраць нямецкіх захопнікаў. Я не вярнуўся на радзіму. Быў вызвалены амэрыканскімі войскамі ў Баварыі. Каб захаваць сваё жыццё, зноў займаўся сельскай гаспадаркаю, а потым амэрыканцы прапанавалі пасяліцца ў лягерох уцекачоў. Вось з гэтага часу я даўцешыўся працягваць вучобу ў юрыспрудэнцыі. Асабліва мяне цікавіла гісторыя права, дзяржавы захады — адне-эўрапейскай культуры і адначасна сусветнай літаратура, і асобна — беларуская (у той час увесь Захад быў запойнены выгнанцамі зь Беларусі). Мяне запоўніла супраціўнае, што чытаў із беларускай літаратуры. Я напісаў некалькі вершаў і прачытаў Максею Сяднёву — ён жыў у tym самым лягеры. Ён нічога не сказаў адпаведнага, але за-

Я. Юхнавец.
Баварыя, 1947 г.

значыў: «Ты не перастанеш пісаць». Пасьля некалькіх вершаў (а мяне цягнула) я напісаў кароткую паэму «Вежы стромкія ўзвысіў замак». Даў пачытаць (таксама ў тым лягеры) Віцьбічу, і ён сказаў: «Надрукую ў „Шыпшыне”».

…а потым выехаў у ЗША. Замест займацца юрыспрудэнцыяй (ангельская благая), мусіў перакваліфікацацца: быць тэхнічным мэханікам у мэханічных майстэрнях. Адначасна я ўвалокваўся ў літаратуру. Напісаў «Сулу», пачаў працаўцаць над «Мітусынёй». Уся мая творчасць астаўблявалася ў Амэрыцы. Я ніколі ня звышнеў як паэт ці прафаік. Я толькі сваім зъяўленнем мкнуўся ўдасканаліць паэтычныя асновы, зусім добра разумеючы: што было дасягнута калісьці — у будучыні будзе вычарпаны паступовы. Я ня ведаю, чым апынуўся ў беларускай літаратуры. І я ня думаю спрачацацца із сабой пра тое, што камусьці створанае мной зъяўляецца цяжкасцяй зразумець.

…перажываць даўно мінулае або зусім нядаўнє ў нейкім папяровым часе — рабіцца самому нейкім пэрсанажам у гэтых мінульых—нядаўніх дзеяньях. Там знаходзіцца балочая магчымасць хваравітая — асудзіць сябе.

…цікавыя мамэнты майго жыцця — успаміны, пошукі другарадныя ў значэнні — камусьці астанудца ўражлівасцяй ад эпохі, у якой жыў і тварыў творчасць, — прадметам для мяне.

…ад самага пачатку «двілага» — супраць савецкай беларускай паэзіі, я ўкінуўся у сапраўднасць жыцця. Калісьці ўмоўныя героі аджылі мінулае ў розных формах адчуваньняў і становішчах. Несапраўдныя фрагменты жыцця—быцця беларускай паэзіі.

...мае творы ў зборніку «Драматычныя начыркі» я лічу самымі найлепшымі. Я паказаў у маёй творчасці герояў—удзельнікаў, якія нікчэмана прыстасоўваюцца да неабходнасці жыцця і якія ў ім, здаецца, застыглі; яны прыстасоўваюцца да сваёй ролі ў жыццёвым парадоксе. Выпадковая рух насыць у напатканым дні.

...часта—радзьва ў сваіх паэтычных дзёньніках—паказаньях уціквяюся ў драбязнасць непрадугледжаных адносінаў між людзьмі, створаных каствамі савецкага грамадзтва (усё адно ці беларускага), але штосьці шукаў паэтычныя перакананыні: зацікавіць каго сці ўбачыць відомасць сапраўданасці не ў зынямогі заняпаду, а ўспрыняць, як сродак, дзе так прызвычайна тварыць і захойвацца раптам выказанай моўкнасці.

...Я ня ведаю, чым я стаўся ў беларускай літаратуры й чым стануся ў будучым.

Зълева направа: А. Шукейць, Л. Юрэвіч, Я. Юхнавец.
Нью Ёрк. Другая палова 90-х гадоў.

Ліставаньне дзеячоў эміграцыі

Выясьненне

На правох рукапісу

Дагэтуль у нас на чужыне нічога не друкавалася. Ад гэтага вялікая шюда нашай эміграцыі і нашаму беларускаму, ці начай, крывіцкаму народу, а ворагам ягоным — уцеха. Нашыя ворагі хадзелі бы, каб у нас і далей нічога не друкавалася. Дзеля таго калі, балеючы душою за свой народ, пачаў я выдаваць друкам беларускія кніжкі і ўжо выдаў «Новы песеньнік крывіцкі (беларускі) для школаў», яны паднялі крык, хочучы гэтым запыніць пачатую работу. Як бы на заказ маскоўскай чорнай і бальшавіцкай сотні, напаў на мяне ў «Шляхам жыцця» С. Залужны.

Ён вінаваціць мяне ў гэтакім:

— першае, што ў майі песеньніку ёсьць адна жартлівая песеньня пра пападзьдзю і ёсьць, між іншага, любоўныя народныя песні;

— другое, што часткова я слова «Беларусь» замяніў на «Крывія»;

— трэцяе, што я зрабіў некаторыя іншыя папраўкі ў мове вершаў.

Я адкажу па парадку. Ёсьць жартлівіяя песні і прыказкі пра сялян і пра іншыя станы. Ёсьць жартлівіяя песні і пра духавенства. Яны

друкаваліся ў кожным зборніку песняў, і ніхто за гэта нікога не нападаў на выдаўцоў. Не нападаў і бязбожны «абароньнік» духавенства Залужны. Дык за што—ж нападаць за лёгка жартлівую песню пра пападзьдзю (яна—ж і не духавенства!), песню, каторая магла б быць друкавана нават пра съятога! А што да любоўных песняў, дык бальшыня народных песняў — любоўныя, і няма ў гэтым нічога благога. Нікому й ніколі такія народныя песні ня шкодзілі. Значыцца, прычына нападу Залужнага на мяне тут іншая.

Адказваю на другі закід. Ужо даўно насыпела пара вярнуць нам стары наш праўдзівы назоў «Крывічы» замест накіненага нам Масквою і шкоднага назову «Беларусы». Дзеля таго ідэйныя съятлійшыя людзі гэта робяць. Дзеля таго — на «Крывія». Падобныя замены робяцца ня толькі ў папулярных выданьнях, як песеньнікі, але і ў навуковых. Прыкладам, гэтага робяць Украінцы із сваімі старымі памяткамі, зъмяняючы ў іх стары свой назоў.

Гэтак жа было зроблена ў вершы Багдановічавам «Пагоня», дзе слова «літоўскай» заменена на «крывіцкай», бо слова «літоўскі» мае цяпер інакшое значэнне. Ніхто супраць гэтага ня выступіў. Зусім нядаўна хтось пераклаў на нашу мову запіскі сакратара Сыцяпана Батуры пад назовам «Пад Польшкам дажджы». Запіскі гэтыя ёсьць гістарычнай памяткай. Перакладнік іх усюды слова «ліцьвін», «Літва», як тады зваўся наш народ, замяніў на «беларус», «Беларусь». Пераклад быў зроблены ў тым самым лягеры Ватэнштаце, дзе жыве Залужны, і ані ён, ані ніхто іншы супраць

гэтага ня выступілі. Дык тут ізноў прычына нападу не ў замене, а ў тым, што заменены маскоўскі назоў «Беларусы» на наш спрадвечны «Крывічы».

Назоў «Крывічы» ня толькі пачалі ўжываць на чужынне, але ўжывалі яго і ў Беларускай савецкай сацыялістычнай рэспубліцы, а съмляейшыя людзі ўжываюць яго і цяпер у Бацькаўшчыне, дарма што там за гэта НКВД вельмі карае, ссылаючы на Салаўкі і іншае, а нават съмерцяй. Мы ня ведаем, зь якой гэта ласкі Залужны пераймае на сябе загранічную работу НКВД.

Адказваю на трэці закід. Назову верша «Зіма» замест «Завіруха» лучыў з прычыны карэктарска-га недагляду. А польскі германізм «дах» (у бубны дах аў вецер б’е) я замяніў на «страха» (у бубны страх аў вецер б’е). Страхі, ведама, бываюць розныя: саламянныя, з гонтаў, блішаныя й інш., і толькі недаволі знаочаму нашу мову Залужнаму здаецца, што калі «панская» страха, дык мусіць па-панску і звацца. У вершы Коласавым паставлены ў мяне клічны склон там, дзе ён павінен быць. Прызнаюся, што гэта зрабіў я бяз згоды Коласа, бо нас дзеліць зялезнай бальшавіцкая заслона. Няўжо-ж Залужны дастаў ад яго правамач на абарону?

У вершы Купалавым «Не пагаснуць зоркі ў небе», каторы стаў нацыянальным гімнам, замест «Не загіне край забраны» я паставіў «Не загіне край крывіцкі». На ўсім сьвеце, калі верш робіцца нацыянальным гімнам, дык зъмест ягоны болей або меней мяняюць — каб прытарнаваць да вымаганьняў гімну. Таксама і тут, забраных краёў ёсьць шмат, а нам ідзе пра наш, крывіцкі край.

Дзеля таго ўжо даўно некаторыя прабавалі замест «край забраны» пяць «край наш родны». У замене слова «забраны» на «крывіцкі» сэнс застаўся той самы, папраўка прыдала яму толькі яснае, кожнаму зразумелае значэньне. Але вось у іншым вершы таго самага Купалы, у радку, дзе кажацца, што Крывія зойме свой «пачэсны пасад між славянамі», рэдакцыя выходзячых у Парыжы «Беларускіх Навінаў» (Нумар 1 за 5.1.47., папярэдні артыкул унізе) замяніла слова «славянамі» на «народамі». Тут ужо зьменена ня толькі слова, але й значэньне. Відавочна, зьмену зрабілі з тae прычины, што гэтая фраза стала лёзунгам.

Разгледжанымі трymа і агранічающа мае папраўкі мовы вершаў, а тым часам Залужны падаў іх як прыклады, а быццам папраўкаў у песеньніку мноства. Гэтым ён съведама хвальшыва прадставіў справу.

Хачу тут зазначыць, што кожная рэч добрая на сваім месцы. У існуючых вякі літаратурных мовах, з выняткам гімнаў, гэтак ня робяць. Але ў такіх мовах, як нашая, што толькі ўзышла на літаратурную дарогу, бывае, папраўкі канечна трэба рабіць. Гэныя два вершы, у каторых зроблены папраўкі, былі напісаны перад першай сусветнай вайной, тады, калі ў нас яшчэ літаратурнай мовы не было і не было граматыкі. Дзеля таго-ж, няма ў нас ніводнага падручніка чытаць, у якім-бы ня былі зроблены папраўкі мовы паэтаў і пісьменнікаў. Бо кожная кнішка на то е выдаецца, каб служыла нашаму народу, ня шкодзіла яму, засымячаючы ягоную мову. Заведама, папраўляць могуць

адно тыя, што добра знаюць родную мову, а не якісь Залужны, што гавора нячыстай крывіцкай моваю і які думае, што «панскія» рэчы мусяць быць названы па–польску, а рэвалюцыйныя — па–маскоўску.

Калі–б Залужны пісаў шчыра, дык можна было–б яму дараўаць, бо ці мала цёмных людзей на съвеце, не заўсёды яны вінны сваёй цямноце. Але ён съядома піша няпраўду, бо ён ведае тое, што тут выясняна.

Якая ж прычына гэтага нападу Залужнага? Прычына ня толькі ў непрыязні да мяне, але галоўнае ў тым, што ён апынуўся ў маскоўскай арганізацыі. Як бачыце, другая прычына вялікая. Але й першай прычыны я ня змог–бы здолець, бо я слабы там, дзе бязь «літраў» не патыкайся. Не цікава ведаць, ці ў гэтым нападзе толькі адрыгнулася няслаўнае мінулае Залужнага, ці гэта праява ейнага адраджэння.

Брачыслаў Скарыніч.¹

4.12.53.

Саўт Рывэр.

Глыбокаважаны Сп. Др. Станкевіч!²

Калі 26.10.53 г. я даслаў Вам альманах «Бацькаўшчына»:

«Мы дойдзем!»,

«Вышэй галаву, Дубавец!»,

«У той самы дзень»,

дык цяпер адначасна дасылаю:

¹ Янка Станкевіч.

² Маецца на ўвазе Станіслаў Станкевіч.

«Як сацьмела золата найлепшае»,
«Паданьне аб таямнічым съятле»,
«Аб чым крычалі мерцьвякі»,
«Над возерам Шпірдынг».

Між іншым, прыйшлося ўсё зноў парабіць на машины, бо ёсьць пэўныя, хаця й не вялікія зъмены.

Учора атрымаў ліст ад Сп. Уладзімера Сядуры, у якім ён просіць мяне, каб я разам з [неразборліва] творамі даслаў у альманах і ягоную прозу. Усё ж просьба гэтая досьць своеасаблівая. Мне здаецца, што адлегласць паміж Нью Ёркам і Вамі яшчэ карацейшая за адлегласць паміж Саут Рыверам і Вамі. Ды, нарэшце, справа тут ня толькі чиста тэхнічная — адлегласць. На вялікі жаль, у мяне гэтая думка і мелася, дык лічу сябе ня ў праве гэткім—тэхнічным—чынам ды наўсуперак майму харктару накідваць яе Вам.

Спадзяюся, што ў альманаху ўдзельнічае Антон Адамовіч: і як празаік (Юстапчык, Бірыч), і як крытык (Склют, прадмова). Мне чамусьці здаецца, што я выкажу погляд шматлікіх чытачоў: і крытыка, і проза Антона Адамовіча цікавыя і патрэбныя.

Цешуся з тae прычыны, што ў альманаху трапіць Хведар Ільляшэвіч. Ён гэтага цалкам заслухоўвае. Сённяня—ж падбіраю жменьку ягоных вершаў, каб праз 2—3 дні даслаць Вам.

Удзячны за тое, што «Бацькаўшчына» перадрукавала мой артыкул з «Освобождения». Апошніе выданыне чытае ня больш за 10—20 беларусаў, а Верасавы цалкам заслухоўваюць агульнага і да ведама нашага агулу даведзенага шальмаваньня.

Чытаў мне Масей Сяднёў свой артыкул, як адказны на артыкул Др. Ян. Станкевіча. Вельмі ўжо завостры, а калі ўлічыць тэмпэрамэнт Др. Ян. Станкевіча, дык дыскусія гэная ў сваім далейшым развіцьці можа набыць адпаведны нясмак. Прынамсі, ужо цяпер вычуваецца, як асабістае вышынкае прынцыповае. Між іншым, у першым варыянце свайго артыкулу Масей Сяднёў парашуноўвае «Янку Станкевіча» з Янкам Купалам.

Спадабаўся мне артыкул пра Арх. Ёзафата Кунцэвіча. На вялікі жаль, наш народ не належыць да аднаго веравызначання. Меўся (дый да гэтуль ён ёсьць) час, калі нашыя ворагі на гэтым спэкулявалі, каб пабіць нас на дзьве часткі і па частках раздушыць. Вельмі і вельмі прыкра, што нашым суайчыннікам «айцам духоўным», як каталіцкім, гэтак і праваслаўным, не стае разумення далікатнасці гэнае справы.

Асоба Арх. Ёзафата Кунцэвіча аж занадта дражлівая, небяспечная ў гэтай галіне. Асабліва калі ён падаецца як першазаступнік Беларусі. Нам сапраўды (незалежна ад нашых веравызначанняў) больш чым хопіць таго, што сказаў аб ягонай дзеянасці найбольшы наш тагачасны аўтарытэт — Леў Сапега. Арх. Ёзафат Кунцэвіч загінуў у tym прыкрым для нашае агульнае нацыянальнае справы змаганьні, у якім з праваслаўнага боку загінуў ігум. Апанас Берасцейскі. Дык з пункту гледжання «здаровага разуму» (тэрмін Міколы Вярбы) і ігум. Апанаса Берасцейскага (святога для праваслаўных беларусаў) трэба побач з Арх. Ёзафатам Кунцэвічам залічыць у агульныя заступнікі? Ні ў якім

разе! Даруй Божа, але яшчэ на самым абразе паміж сабой паб'юцца. Хочацца напісаць артыкул, але, безумоўна, без акцэнту на сучасных «айцах духоўных» — з апошніх дастатко ва ў дадзеным выпадку і рыкаштэу. Дазвольце на гэтым скончыць мой аж занадта вялікі ліст. Шчыра зычу ўсяго найлепшага. З пашанай да Вас.

[Юрка Віцьбіч]

13-га студзеня 1955.

Шаноўны Спадар Ю. Віцьбіч!

У мяне ўжо было колькі падобных выпадкаў: з дня на дзень чакаю адказу, урэшце, аднаго дня пішу другі ліст, а назаўтра шкадую, што не пачакаў яшчэ дня—другога, бо адказ гэты прыходзіць. Цяпер, аднак, я паспяшаўся й ашукаўся — галоўным чынам дзеля того, што пошта ў перадкалядныя й перадвелікодныя дні так бывае загруженая, што могуць быць у яе й розныя нерэгулярнасці, і Вы таго майго ліста маглі й не атрымаць, а я ня маю ніякіх доказаў, што яго Вам выслалі. Я не хацеў новых непараузменьняў (маю іх ужо задосыць), таму па месячным чаканьні напісаў Вам другі ліст.

Наўперад шчыра дзякую за ўсё прысланае — ўвагі, выпіскі й павіншаваньні. Плытніцкая тэрміналёгія часткава мне знаёмая па Я. Коласу й К. Каганцу (тэрміналёгія нёманскіх плытагонаў), але ў Вас (дзевінскіх плытагонаў) яна іншая. Я, прыкладам, прыпушчаў, што «ганок» — гэта «гленя» («лаўка» на Нёмане й Дняпры). Таму я мусіў, каб пазбегнуць памылак, зъвярнуцца да Вас. Мне шкада Ва-

шага часу на перапісваньне, тым болей што Вы можаце й ня знаць, чаго я шукаю для свае працы ў тэкстах мастацкіх твораў. Ці ня лепей было—б для Вас, каб Вы мне гэныя тэксты прыслалі, а я сам выпісаў—бы зь іх тое, што мне патрэбна. Буду ча-каць таксама «Поэтыку М. Багдановіча» Вазынясен-скага й інш. рэчы, аб якіх пісаў Вам раней.

Перадайце, калі ласка, маю шчырую пахвалу М. Кавылю за ягоны верш «Ніягара» й М. Сяднё-ву за «Адкуль—жа будзе...». У апошняга ёсьць дужа шмат бліскучых вершаў, хоць яны й сваёй «сьпя-котаю» натхненьня «спусташаюць» ягоную душу ды «робяць яго хворым» («Урыва»); аднак гэта аплачваецца, і яму ня варта мяніць лірыку на эпас, чужы для ягонага таленту. Верш «Ніягара» М. Кавыля — гэта самае лепшае, што ён напісаў калі—небудзь, і гэта зарука ягонага творчага росту. З гледзішча вэрсыфікацыйнага, тут ўсё, улучаючы й графіку строфай, дасканалае, ня кажучы ўжо аб гукавых (на першым пляні) і зрокавых ды псы-халёгічных вобразах.

Цяпер аб прозе. Я сапраўды быў—бы рады, калі—б Вы жадалі пераехаць у Кліўленд. У гэтым ня было—б ніякае праблемы. Мог—бы Вам падшу-каць і пакой начасова, нават маглі—б пры жаданьні затрымацца ў мяне. З працай цяпер горш, але не безнадзейна: залежна ад шчасця яе можна ра-ней ці пазней знайсці. Найніжэйшая плата ў нас — 1.25 на гадзіну для мужчыны. Затое для жонкі Вашае працу дастаць будзе лягчэй: тут шмат кравецкіх фабрыкаў і, хто ўмее шыць на машы-не, мае пэрспектывы працы й добра га заробку.

Нашая публічная бібліятэка, безумоўна, уступае Нью-Ёрскай, але ў ёй ёсьць уся расейская клясычная літаратура й шмат кніжак з арыенталістыкі (гісторыя, этнографія й г.д.). Тут ёсьць Раманаў, Шэйн, Федароўскі й такія рэдкія кнігі, якіх мо ю няма ў Нью-Ёрку (калёсальная калекцыя рэдкіх кніг нейкага Ўайта, падарованая бібліятэцы). Адным словам, калі вы мелі-б намер пераехаць у Кліўленд, я Вам у гэтym дапамог-бы.

З праўдзівую пашанаю:

Аўген Каханоўскі.

11.8.69 г., Саўт Рывэр.

Глыбо капаважаны Спадар Доктар Тумаш!

Удзячны за Ваш ветлівы ліст ад 19.7.69 г., а што крыху спазыніўся — даруйце — з адказам, дык на гэты раз зусім не з прычыны нейкай патрэбы ў адмысловым ахалоджваныні тэмпэрамэнту. Паважаю Вас як шчырага й дзейнага патрыёту, уважаю Вас за аднаго з найлепшых нашых наўку ўчаў і асабліва ў невычэрпнай для дасьледнікаў пачэснай галіне «Скарныняны» дый увогуле шаную як добраага чалавека, зъ якім вельмі прыемна мець беспасярэднюю або лістовую лучнасць. Пэўна-ж, мне ўласціва некаторая, прабачце, зъедлівасць, але ж і Вам яе не бракуе. Асабіста я цешуся з того, што мы ў часе нашага цікавага ліставання ўсё-ж больш-менш не перрабіраем мерку, як, напрыклад, у ліставанні Сп. В. Пануцэвіча з Сп. Др. Ст. Ст. [Станіслаў Станкевіч], дзе першы інкрымінуе другому маскоўскую дывэрсійную працу на абшарах ЗША, зраду Акту 25 Сакавіка

і запаветам Беларускага Кангрэсу 1917 г. і г.д.
Ах во ці— ж мне!

Вы маеце рацыю, што з усіх шматлікіх пра-
жэктаў ВВВ³ каляндар БАПЦ на 1970 год ёсьць
бадай больш карысным для грамадзкасці ды най-
больш рэальным у сэнсе свайго ажыцьцяўлення,
але... Не зьяўляюся аматарам усіх календароў уво-
гуле: пакуль яшчэ жывы, съпяшаюся пазнаёміца
з больш каштоўнай літаратурай. Таму не падзя-
ляю поглядаў Арх. Васіля, ВВВ, Асіпчыка ды іншых,
што гэты каляндар зьяўляецца нейкай агульнаэмі-
грацыйнай заваёвой ды, быццам, красамоўна
съведчыць аб нашых агульных дасягненіях. Як
на мой погляд, дык сталася куды б лепш, каб вялі-
кія грошы, прызначаныя на ягонае выданьне,
пайшлі б на павелічэньне памеру «Голосу Царк-
вы» або на падтрымку «Беларуса». Вось чаму я
рашу ча адмовіўся, калі мяне папрасілі яго рэдага-
ваць, але затое ўзяў чынны ўдзел у складанні
ягоных паасобных разъездзаў.

Дазвольце цяпер перайсьці да тэрмінаў «горад»
і «места». Мне здаецца, што гэта сынонімы нашае
багатае мовы, якія маюць аднолькавае права на сваё
сумеснае існаваньне. Я толькі рашуча супрацьпа-
ставіўся наўдваньню апошняга тэрміну, што прапа-
нуне Др. Я. Ст. Тут маєм, з аднаго боку, з Багушэвіча:

Не люблю я места, па—расейску горад,
а з другога — назоў цудоўнага вершу Янкі Лучы-
ны (Неслуходзскага): «Што думае Янка, везучы
дровы ў горад».

³ Маецца на ўзвес съвятар БАПЦ Віктар Войтанка—Васілеўскі.

Вось затое аніяк ня ў стане пагадзіцца з Др. Я. Ст., што трэба адкінуць «мястэчка», а ўжываць «местачка».

Між тым, адразу згадваецца з народнае:

У мястэчку Берастэчку
Каманда стаяла.

Шын, «Жаўнерскія песні».

і зь літаратурнае:

Дзядзька Тодар, два Пранцішкі,
Сват Гілёрык, кум Тамаш
У мястэчку Зацьвілішкі
Насьмішылі ўвеселі кірмаш.

Алесь Гарун, «Спрэчка».

Грэшны чалавек, запытаўся я ў Др. Я. Ст.: А можа, і ад каровы нам адмовіцца з прычыны ейнага, нібы, польскага націску? Відаць, пакрыўдзіўся — нічога не адказвае.

На жаль, не падзяляю Вашую адмоўную харектарыстыку М. Паўлікоўскага. Калісьці, а ўласцівое ў *Новом Русском Слове* ад 24.2.63 г., ён пісаў:

Всегда с большим интересом читаю статьи и письма г. Юрия Стукалича. Белоруссия является и моей родиной, а поэтому все, что относится к белорусской старине — иногда лишь сорокалетней давности — не только меня интересует, но и волнует. Возможно, что в глазах г. Стукалича на мне лежит «печать проклятия», как на потомке польских «панов», тем не менее, думаю, что имею некоторое право считать белорусскую землю моей родной землей, так как семья проживала в Белоруссии с незапамятных времен.

А крыху далей там жа:

Отмечу дальше, что, являясь по происхождению дворянином Минской губернии, я не имел бы ничего против того, чтобы меня, подобно Гриневицкому, величали белорусом, хотя лично и согласно с 500-летней традицией я предпочел бы звание «литовца».

Акурат з гэтае прычыны я маю да М. Паўлікоўскага сантымэнт. Між іншым, нейкі час таму дастаў ад яго добры фатаздымак менскага касьцёлу Сымона і Гэлены, аб якім мне давялося пісаць у «Божым Шляхам».

Цалкам пагаджаюся з Вамі, як і з Леанідам Падгайскім, што «Максім Гарэцкі — сапраўдны майстар слова, бездакорны знаўца мовы...». Можа, гэтае маё «откровение» і не зусім супадае з майм ранейшым выказваньнем аб ягонай мове ў лістох да Вас, але я мужна вызнаю тут сваю вялікую памылку. І, акрамя рознага іншага, «марозіва» сапраўды просіцца ў нашую літаратурную мову, маючы на гэта ўсе правы.

Адштурхоўваюся ў гэтае галіне і ад Сп. Др. Я. Ст., які ў лісьце да мяне ад 20.10.68 г. піша:

Дзякую за копіі лістоў. Я пераканаўся, што яны ня толькі досьціць чыняць цікавасці, але што ў іх адбіваецца гісторыя наша эміграцыі. Затым я зрабіў ім асобнае месца ў сваім архіве.

Узгадаем назову ласоніку, званага па ангельску «айс крым». Згаджаюся, што ня добра пераняты з мовы ўкраінскае назваўтор «марозіва»; не памагае яму і аналёгія да «малодзіва» або «малозіва» (густое малако каровы, што кага-дзе ацялілася), бо «малодзіва» — жышка, а «айс крым» — гушча. Працуночы над слоўнікам, я знайшоў, што назовы ежы і корму, што маюць выгляд масы, гушчи, або каторыя ядуць звычайна масава (а не абмяжуюцца адным кавалкам), маюць у мове нашай суфікс

— енка (па зацвярдзелых пад націскам — онка, па мяккіх пад націскам — ёнка, па зацвярдзелых не пад націскам — анка): таўчонка (пюре, у тым ліку бульбяное), пражонка — ежа із сала й вады з мукою, пячонка — печанае мяса, мачонка — мачония ягады, салёнка — салёная бульба, зн. скрабаная, бо толькі такую соляць на гаршку, клычанка — цёrtая салома, астача ад вязання кулёў і шмат іншых. Дык назоў на «айс крым» быў бы «мярзълёнка».

Хоць паміж суседнімі ў вышэй пададзеных вытрымках «клычанкай» і «мярзълёнкай» вялікая дыстанцыя па іхных смакавых якасцях, але ўсё ж навуковы экспкурс Сп. Др. Я. Ст. даволі цікавы ды як заўжды своеасаблівы.

Дык дазвольце гэтым досьледам і скончыць мой аж завялікі ліст.

Шчыра зычу ўсяго найлепшага.

Прашу завітаць да мяне, калі Вам давядзецаца трапіць у Саўт Рывер або ягоную ваколічнасць.

Пішыце, калі ласка, пры наяве часу й ахвоты, а на ўсякі выпадак падаю й № майго тэлефону: 257—0791.

З пашанай да Вас Ваш Юрка Віцьбіч.

П.С. Дасулаю для ветлівага азнямлення свае копіі.

Яшчэ раз усяго добра.

Юр. Віцьбіч.

10.6.56 г.,

Саўт Рывэр.

Дарагі Глыбока паважаны
Спадар Ружанец—Ружанцуў!

Вельмі ўдзячны за Ваш цікавы ліст ад 13.3.56 г. Велікадушна даруйце мне маё спазыненьне, на прычынах якога затрымаюся ніжэй. Таксама ўдзячны за біяграфічны бюлетэнь «...»⁴ — на жаль, я не знаёмы зь летувіскай мовай, каб грунтоўна пазнанёміцца зь ім, але з глыбокім жалем даведаўся аб съмерці Прафэсара Вацлаваса Біржышкі, аб якім чую шмат добрага.

Перадусім, цалкам разумею, як цяжка дастаецца Вам кавалак хлеба штодзёнага. Разумею тым больш, што знаходжуся ў тым—жа становішчы. А ў дадатак, нейкі час таму стаўся са мной на фабрыцы няшчасны выпадак, які, між іншага, знайшоў адбітак у хроніцы «Нового Русского Слова» (№ ад 21.3.56 г.). На канвэярнае лініі, за якой я пращую, саскочыў ланцуг. У выснове адзін рог тae «баксы», што знаходзіўся на канвэяры, праваліўся, а другі падскочыў і ўдарыў мяне ў левае вока. Гадзіны 2—3, съязышы зубы, мычэў, потым з тыдзень на гэтае вока нічога ня бачыў, дый другое згубіла зрок. Аднак гаспадары фабрыкі зрабілі ўсё магчымае, каб толькі дапамагчы мяне. І цяпер, калі прыгадаеш, што на вочным яблыку меўся глыбокі ды доўгі шрам, дык, дзякую Божу, усё больш—менш добра скончылася. Хіба што дагэтуль карыстаюся чорнымі акулярамі: съятло спрычыняе боль. Таксама й цяпер часам з пашкоджанага вока плывуць сълёзы. І ўсё—ж, Вам — 63 гады, мне — 51 год (1905 г. нар.), а таму Вам больш прабачальна позыніцца з адказамі, чым мне.

Магчыма, Вам давялося чытаць у «Бацькаўшчыне» мой нарыс «Плыве з—пад Святой Гары

⁴ Назва ў лісьце прапушчана.

Нёман», прысьвечаны паходжанью геаграфічных назоваў на Беларусі. Паводле ўсіх этнографічных мапаў беларускага народу Вязьма ляжыць празь ягоную ўсходнюю мяжу, але я прыгадаў яе ў сувязі з тым, што ейны назоў, як і назоў Вокайскага лесу, Слуцку і г.д., паходзіць ад дауніх гістарычных водных шляхоў. Мне не аднойчы ў мінульым (1924—1934) даво дзілася праяжджаць празь Вязьму па дарозе зь Віцебску ў Маскву, на фабрыках ды заводах якое працаў, а потым, не кідаючи тае-ж працы, вучыўся. І вось неяк адмыслова на дэнь у Вязьме затрымаўся. Таму асабіста ведаю рэкі Вязьму і Бэрбу, але ў самім горадзе дарма я шукаў барока, безъ якога нельга ўявіць Беларусь. Таксама і мова вяземскіх жыхароў здалася мне не беларускай, як і ўсё-ж не расейскай (не маскоўскай, прынамсі), а пераходная паміж імі. Між іншым, яшчэ зь дзіцячых год на ўсё жыцьцё запомнілася ні з чым па свайму смаку непараўнальная «Сия коўришка вяземская».

На мой погляд, Святае Памяці Васіль Захарка меў рацыю, калі ў гутарцы з Вамі съцвярджаў не беларускасць Вязьмы і ейнае вакалічнасці, але, разам з тым, не падлягае анікаму сумніву, што й па-за межамі этнографічнае Беларусі сустракаюцца і жывуць беларусы. Доказам гэтаму зьяўляецца высокашаноўны беларус Ружанец—Ружанец. Аднак тыя слова, якімі Вы беспадстаўна абразлі Васіля Захарку, тым самым абраражаютъ кожнага шчырага беларуса, а ў тым ліку й мяне, бо для ўсіх нас Васіль Захарка ёсьць дарэшты самаахвярны і да скону жыцьця нязломны змагар за Незалежную Беларусь.

Мне хоцацца згадзіцца з Вамі, што назоў ракі Бэбры летувіскага паходжаньня, каб усё—ж не прыгадваліся адна часна куды бліжэйшыя за этнографічную летувіскую мяжу: Бабруйск, горад; Бобр, рака—прыток Дзьвіны; Бобр, рака—прыток Бярозы; ды шмат розных іншых Баброўняў, Бабруйкаў і г.д. на Віцебшчыне і асабліва на Меншчыне.

Пра горад Белы і паходжанье ягонаага назову прыгадваю ў тым—жа нарысе «Пльве з—пад Святое Гары Нёман» («Бацькаўшчына» № 242—243). Прыйгадваю таксама і пра асабіста мне знаёмую рэчку Паніклю, якую калісьці дасылаваў. Каля вёскі Мокруш яна зьнікае пад съянай (вышыня — 2,7 мэтру), складзенай з чырвонае гліны з вапнёвымі і крамнёвымі валунамі, а ніжэй — з аднаго вапніку. Зъяўляецца Паніклі на паверхню зноў каля сяла Паніклі, дзе ейныя крыніцы ствараюць невялікае возера, зь якога яна цячэ далей да ракі Мяжы (назоў гістарычнага паходжаньня), левай прытокі Дзьвіны. Між іншым, нават пад зямлёй яна на зямлі захоўвае сваё рэчышча, па якім бяжыць у часе паводкаў. Дарэчы, у тым жа Вокаўскім лесе тая—ж зъява датычыць рэчкі Жэрдзі.

Вы прыпушчаце, што назоў Гадунова паходзіць або ад цара Барыса Гадунова, або ад беларускага — гадунец, гадаваць. Дарэчы, ці не маецце Вы на ўвазе вялікае паселішча Гадуноўку, што ляжыць па дарозе ад Вязьмы на Духоўшчыну і сапраўды калісьці належала цару Барысу Гадунову? Між іншым, і ў самой Вязьме меўся млын, які не-кале належаў Гадунову. А ўвогуле, і ў беларускай па свайму паходжанью «Камарынска» слова «*Не*

хацеў ты свайму барыну служысьць» маюць непасрэднае дачыненне да гаспадара Камарыцкае воласыці, да барына-цара Барыса Гадунова. Можа, прыгадваеца Вам таксама сяло Шуйскае, назоў якога паходзіць ад вядомых князёў Шуйскіх? А магчыма, Вам знаёмая таксама рака Ўгра, па якой праходзіць сапраўдная этнографічная мяжа беларускага народу. У 14 стаг. расейцы яе называлі не Ўгрой, а «Поясом Пречистой Багородицы», што надзвычай харектэрна, калі прыгадаеш з тагачаснага расейскага летапісу: «*Литовская рать велика зело*».

І раку гэтую прыгадвае нашая выдатная паэтка Ларыса Геніюш у паэтычна-патрыятычных радкох:

Мы былі й будзем крывічамі
Ад хваль Угры аж па сіні Буг.

Даруйце, але да мяне асабіста не даходзяць слова В. Грачова, які, падараваўшы Вам у 1903 г. вялікую пліту з Смаленскай съцяны, сказаў:

*Вязі да дому, хавай добра і берагі, бо гэта крывёй
аблісаны помнік нашай заходня-рускай зямлі.*

Мы, беларусы, а ў тым ліку й я, любім свой (мне асабліва добра знаёмы) Смаленск і ніколі ад яго не адмовімся, але акурат ягоная съцяна мазоліць нам вочы. Яна пабудавана маскалямі супраць нас. Яна супрацтвавала літоўцам (беларусам і летувісам) у іхным змаганьні з адвечным імпэрыялізмам Маскоўшчыны-Расеі. Калі, напрыклад, у Віцебску ёсьць драагая для ўсіх нас Альгердава гара, на якой знаходзіўся Верхні замак, дык Смаленскую съцяну пабудаваў тэй-же цар-баярын Барыс Гадуной.

Між іншым, вапну для пабудовы гэтае съцяны вязылі з–пад Белага, і ад колеру яе яшчэ з ранейшых часоў паходзіць назоў гэтага гораду.

Вось нешта зусім іншае — маленькі кавалак цэлага ад старое Полацкае Сафіі, якую меў гонар і шчасьце дасъледаваць у 1939 г. Колькі разоў гэты будынак разбураўся і зноў аднаўляўся, але частка ягонае съцяны і напалову падмурак маюць давыненне да тae старадаўняе Сафіі, аб якой яшчэ ў «Слове аб палку Ігараўым», у сувязі з Усяславам Вялікім, адзначана:

*У Полацку ў Святой Сафіі звоняць на заутраню,
а ён у Кіеве званы гэтыя чуе.*

Гэты маленькі кавалак менавіта гэтае Сафіі — сымбалю нашае беларускае нацыянальнае апрычонасці ды дзяржаўнае незалежнасці — я перахаваў да гэтуль.

Прабачце, але не падзяляю дый увогуле не разумею Вашыя сумневы — ці беларус я, ці заходнія? Пры гэтым Вы спасылаецца на свае разьбежнасці зь некоторымі выдатнымі беларусамі (Крэчаўскім, Захаркам, Варонкам, Цывікевічам, Мамонькам і г.д.) у мінулым. Між іншым, усе яны лічылі Смаленшчыну за Беларусь, але межы гэтае Смаленшчыны з нацыянальнага пункту гледжанья не супадаюць зь межамі Смаленскае губерні Расейской імперыі. Хіба яны ня мелі слушнасці ў гэтай галіне?

Разам з тым, хіба ня сьведчыць аб вылучнай пашане і цеплыні беларускае новае эміграцыі да Вас артыкул у № 1/5 «Запісаў», прысьвечаны Вашаму 60-годзьдзю? Хіба ня ведаюць таксама бе-

ларусы аб тым, што Вы зъяўляецеся адным, а магчыма, на сёньня і адзінам нашым слаўным ветэранам, якога старая беларуская эміграцыя ўзнагародзіла «Крыжам Пагоні»? І калі нашыя добрыя суседзі–летувісы адзначаюць з нагоды Вашага 60–годзьдзя ўсё тое добрае, што ад вас атрымалі, і падкрэсліваюць пры гэтым Вашае беларускае паходжанье, дык мы, беларусы, паводле Вашага прышучэнья, сумневаемся ў Вашай беларускасці?

Дазвольце на гэтым скончыць мой вялікі ліст.

Шыра зычу Вам усяго найлепшага.

ЖЫВЕ БЕЛАРУСЬ!

З сталай пашанай да Вас Юр. Віцьбіч.

П.С. У майм нарысе «Урачыста панясем цымбалы мнагазвонныя» («Бацькаўшчына» № 302), прысьвечаным 10–годзьдзю «Шыпшыны», прыгадваеца нашая літаратарская лучнасць зь летувісамі, а ў прыватнасці з Глыбокапаважаным Прафэсарам Міколасам Біржышкам. Ведаю, што, ня гледзячы на свой пэсымістычны погляд (у лістох да мяне зь Пінэбургу) на выезд з Нямеччыны, ён жыў пазней у Лос-Анжэлесе. Дзе ён цяпер? Як маецца?

Яшчэ раз усяго добрага.

15 сакавіка.

Яго Міласці Паважанаму Ю. Віцьбічу
ў Саут Рывэр, Н. Дж.

Глыбокапаважаны Гаспадару!

Зь вялікаю ўвагаю і ня меншаю ўдзячнасцю
чытаю Ваш ліст, датаваны 11-ым.

Хацеў бы на ўступе выказаць пару словаў выясьнення, асабліва паслья прачытання ў Вашым апошнім лісьце двух сказаў: «Ня ў стане згадзіцца з Вамі, што расейцы тут зъяўляюцца нейкім, як той казаў, арыентырам для беларусаў», і апошні сказ, якім Вы канчаеце другі абзац: «Ня ў іх (расейцаў) нам у гэтым напрамку (ды шмат у якіх іншых) вучыцца».

Гэтая заўвага Вашая, мусіць, сталася з прычыны майго няяснага выражэння думкі ў майм лісьце да Вас з дня 7 сакавіка. Бо то е, што я хацеў сказаць у гэтым лісьце, як-раз і ёсьць тым, што расейцы не зъяўляюцца для нас узорам у дадзеным выпадку, і далей ў сваім лісьце я і прывожу рад прыкладаў, як у нас ёсьць, а як не павінна быць.

Паслья гэтага хацеў бы вярнуцца да далейшае вымены думкамі ў справе транскрыпцыі імёнаў уласных і геаграфічных зь іншых моваў (у дадзеным выпадку — грэцкай) на нашу родную.

Я ня памятаю, каб у Тарашкевіча ці Лёсіка я спаткаў, што яны Атэны называюць Атэнамі (а не Афінамі). Я назваў Атэны іх уласным імем, бо гэтак гэтае места называецца ў арыгінале. І тое, што я бачу ў арыгінале, я пераказваю на беларускую мову з ужыццём пры гэтым прыслугоўваючага мне права беларушчанья гэтых словаў усюды там, дзе гэта толькі магчымым ёсьць. Інакш кожу чы, я хачу казаць праўду. Трэба ўсё ж сказаць, што ўсякія праўды выклікаюць часам вялікія буры і стаюцца непрыемнымі і небяспечнымі. Я памятаю, калі першы раз (было

гэта недзе ў першай ці што палова дваццатых гадоў) я чытаў па—беларуску ту ю малітву, якую да гэтае пары чытаў: «Отче наш, сущий»... і г.д., дык мне здавалася, што пада мною зямля хістаецца. Хоць, як ведама, зямля не хісталася, захісталася духоўнае паняволенне, якое я пераняў ад старшага ад мяне пакалення...

Слова Плятон я ўжываю (хоць у арыгінале літаральна яно пішацца Платон), бо мне здаецца, што ў духу беларускае мовы склад «ла» ў словах іншамоўнага паходжання мае тэндэнцыю гучэць як «ля».

Вось перада мною чарговы Плятонавы твор, які перакладаю — Фэдон. Слова «Фэдон» сачу я ў ангельскім перакладзе, расейскім, нямецкім, лацінскім (польскі — аналагічны іншы тэкст — знаходзіцца ў дарозе з Варшавы), але гэтага слова няма ў арыгінале: у грэцкім тэксьце слова гэтае напісана — «Файдон». Затым, успомнены мною ў папярэднім лісце др. Роўз у сваім новым апрацаваныні Плятонавых тэкстаў у ангельскай мове, на перакор усякім традыцыям, уводзіць гэтае «новае» слова ФАІДОН. Я ўважаю, што падход Ройза ёсьць зусім апраўданы. З гэтага: калі ў грэцкай мове Кэбэс называецца Кэбэс, чаму мы маем яго называць з расейскае — Кэбет. Расейцы ўжываюць слова Аід замест Гадэс, якое агульна ўжываецца, мусіць, з тae прычыны, што ў іх няма гуку, абазначанага ў нашай абэцэдзе (і іншых) літараю Г. (Памятаю, спатыкаў я расейскія друкі, у якіх Гітлер пісалася Хітлер).

З гэтага я раблю выснову, што мы павінны пісаць: Анітас, Антыёхіс, Гіппанікос, Адзіманtos (з суфіксам «ас»?) і г.д. замест: Аніт, Анціохіда, Гіппоні, Адімант...

Гэтак я бачу гэты прадмет. Аднак гэта ня выключае хараектару — для ўсіх нас, якія забіраюць голас у гэтай справе, — што ўсе мы знаходімся барджэй на пазыщых піянэраў, якія ісъледуюць распасъцётае прад імі прадпольле.

У пошуках выясняюць многае няведамае, у вапошнім часе запазнаўся я тут з др. Джанам Э. Рэксіным, прафэсарам у Гамільтонскім Каледжы. Др. Рэксін зьяўляецца грэкам і выкладае антычную грэцкую мову, ёсьць старшынёю Дэпартамэнту Клясыкі. У гутарцы са мною і чуючы мае замеры, др. Рэксін аднёсся вельмі прыхільна, выясняючы некаторыя рэчы, важныя для мяне, і прыслалі мне неабходны для мяне інфармацыйны матэрыял. Пара спатканьняў зь ім, якія, я спадзяюся, мецімуць месца на прышласць, мелі б дадатны ўплыв на працу перакладу.

Я спадзяюся хутка атрымаць ад Вас «Абарону Сакрата» з Вашымі заўвагамі, як аб гэтым Вы ласкова даносіце, за што загадзя выражаяю Вам маю ўдзячнасць.

Мне было бы асабліва прыемна пераслаць Вам дзеля прачытання і эвэнтуальных заўвагаў наступны пераклад «Крытона», калі б толькі час і іншыя аbstавіны пазволілі б Вам на гэта.

Калі ласка, прыміце мае слова пашаны і паважэння для Вас.

Ваш Ян Пястроўскі.

**

Dr. V. Seduro
9 — 5 Edgehill Terrace
Troy, N.Y.
4 траўня 1961

Сп. Гладкаму
у Джэрсі Сыты
Вельмішаноўны сп. Гладкі.

На вялікі жаль, я не жыву больш у Нью-Ёрку і знаходжуся ад яго на адлегласці 170 міляў. Таму аб сустрэчы ня можа ісьці гаворкі. Ваш ліст ад 1 траўня г.г. мне пераслаі поштаю.

Вам найлепш звярнуцца ў пытаньнях беларускай мовы і фальклёру ў Беларускі інстытут науکі і мастацтва, на чале якога стаяць сп. А. Адамовіч і сп. В. Тумаш. Сп. Тумаш, дарэчы, ведае добра і праф. Галецкага. А я яго зусім ня ведаю і ніколі ў жыцці ня бачыў. Што пра згадваны Вамі Інстытут славянаведы, дык я пра яго ня ведаю і ня чую. Калі гэта польская ўстанова, дык тады яна проста аматарская і ніякай асаблівай цікавасці да беларусаведа ня выявіць.

Вы пішаце, што ў нас, у беларусаў-эмігрантаў, няма моваведаў. Каб гэта пачуў д-р Янка Станкевіч, дык ён абразіўся—б на Вас за гэткае нэгаванье ягонае асобы як моваведа і наукоўца. Адно, праўда, яго ні адна амэрыканская наукоўная ўстанова не вызнае і ня хоча знацца зь ім. Ігнаре яго і Інстытут Тумаша і Арсеньневай.

Затое ён супрацьстаўляе ім свой собскі інстытут ці нават Акадэмію — Навуковае таварыства імя Фр. Скарыны. А на справе выглядае, што або е —

рабое. Асабістыя амбіцыі гора–навукоўцаў адштурхоўваюць сапраўдных навукоўцаў і пакідаюць працаўцаў у амэрыканскія ўстаноўы і здабываюць там вызнаннія, часам нават сусъветнага маштабу. А ўсё бездапаможнае і малакультурнае, як ахвосьце, застаецца круціцца каля правінцыяльнага забрасынелага «чала». Таму я ня думаю, каб вялікіх вынікаў дало Вашае звяртаныне да вышэйзгаданых «акадэміяў». Але ж лепш асягнуць што–кольвечы, чымся нічога. Таму ўсё ж лепш перадаць матар’ялы ім, чымся каб яны загінулі дарэнна. Мае віншаваныні Вам, як майму старому сябру.

Bаиц У. Сядура.